МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛАМБУЦЬКА ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.98:343.541

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ГОЛОВУЮЧОГО В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ В УКРАЇНІ

081 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____**Т. О. Ламбуцька**

Науковий керівник **Горбачевський Віталій Якович,** доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Ламбуцька Т. О. Процесуальний статус головуючого в судовому засіданні в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

У дисертації на підставі результатів вивчення національного й іноземного законодавства, наукових джерел, узагальнення судової практики українських та іноземних судів і Європейського суду з прав людини, а також даних проведеного опитування здійснено комплексне дослідження процесуального статусу головуючого в судовому засіданні.

За результатами вивчення доктринальних і нормативних джерел сформульовано авторські визначення низки понять, серед яких: процесуальний статус головуючого в судовому засіданні, що запропоновано тлумачити як сукупність процесуальних прав, процесуальних обов'язків (зокрема обов'язок нести дисциплінарну відповідальність), процесуальних інтересів і процесуальних гарантій головуючого в судовому засіданні; процесуальні права головуючого в судовому засіданні – як перелік закріплених у кримінальних процесуальних нормах дозволених або альтернативних можливостей, необхідних головуючому для реалізації покладених на нього завдань і функцій з головування в судовому провадженні; процесуальні обов'язки головуючого в судовому засіданні – встановлені кримінальними процесуальними нормами та забезпечені державою вид і міра належної (або необхідної) поведінки головуючого, спрямовані на добросовісне здійснення ним своїх процесуальних прав й окремих процесуальних дій з метою досягнення завдань судового провадження; повноваження головуючого в судовому засіданні – закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у

сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві; компетенція головуючого в судовому засіданні – покладений на нього в межах визначеного відповідно до Конституції України та кримінального процесуального законодавства предмета відання обсяг функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві; процесуальні обмеження головуючого в судовому засіданні – встановлені кримінальними процесуальними нормами й забезпечені державою виключення з процесуального статусу головуючого, які мають превентивний характер, убезпечують від можливих несприятливих наслідків головуючого в судовому провадженні безпосередньо, а також інших учасників судового провадження з розгляду певного кримінального провадження; процесуальні заборони головуючого в судовому засіданні – встановлене кримінальним процесуальним законом повне скасування або зменшення якоїсь правомочності головуючого щодо його повноважень у судовому провадженні; повноваження головуючого в підготовчому провадженні – закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань на початковій стадії судового провадження з розгляду кримінальних проваджень, тобто правомочності, що забезпечують можливість здійснення головуючим усіх необхідних дій з підготовки кримінального провадження до його розгляду в порядку кримінального судочинства; повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції – закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у кримінальному провадженні в районному, районному в місті, міському чи міськрайонному суді, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення; повноваження головуючого в суді присяжних – закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань на

початковій стадії судового провадження з розгляду кримінальних проваджень, тобто правомочності, що забезпечують можливість здійснення головуючим усіх необхідних дій з підготовки кримінального провадження до його розгляду в порядку кримінального судочинства; повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх – закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, як суб'єкта, уповноваженого на здійснення процесуальної діяльності, здійснюваної у зв'язку з учиненням особою, що не досягла віку 18-ти років, діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність; повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру – закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, як суб'єкта, уповноваженого на здійснення процесуальної діяльності, здійснюваної у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, метою якої є вирішення питання щодо застосування в примусовому порядку обмежувальних заходів медичного впливу до осіб, які вчинили злочини або суспільно небезпечні діяння, передбачені Кримінальним кодексом України, і мають психічні хвороби або хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою їх вилікування або поліпшення стану їхнього здоров'я та забезпечення безпеки суспільства; повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру – закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, як суб'єкта, уповноваженого на здійснення процесуальної діяльності, здійснюваної у зв'язку з учиненням діяння,

передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, метою якої є вирішення питання щодо застосування до неповнолітнього, який вчинив злочин, у випадку його звільнення від кримінальної відповідальності та покарання в порядку, передбаченому статтями Кримінального кодексу України, у примусовому порядку обмежувальних заходів державного примусу, що застосовують з метою його виправлення без застосування покарання, а також запобігання вчиненню ним нових суспільно небезпечних діянь; процесуальні гарантії головуючого в судовому засіданні, що запропоновано трактувати як визначену Конституцією, Кримінальним процесуальним кодексом України, іншими законами України систему забезпечення реалізації головуючим його повноважень.

Проаналізовано міжнародний досвід правового регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції, виокремлено позитивні аспекти й розроблено низку рекомендацій з удосконалення національного законодавства в контексті іноземного досвіду, обґрунтовано доцільність імплементації їх у національне законодавство.

За результатами дослідження було розроблено проєкт закону «Про внесення змін до КПК України в частині регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції».

Ключові слова: кримінальне провадження, процесуальний статус, головуючий у судовому засіданні, суд першої інстанції, національне законодавство, міжнародний досвід, проєкт закону.

SUMMARY

Lambutska T. O. Procedural status of the presiding judge at a court hearing in Ukraine. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences (doctor of philosophy) on a specialty 12.00.09 «Criminal process and criminology; forensic examination; operational and investigative activities "(081 - Law). - National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation based on the results of studying national and foreign legislation, scientific sources, generalization of case law of Ukrainian and foreign courts and the European Court of Human Rights, as well as survey data conducted a comprehensive study of the procedural status of the presiding judge.

Based on the results of studying doctrinal and normative sources, the author's definitions of a number of concepts are formulated, including: procedural status of the presiding judge in court, which is proposed to be interpreted as a set of procedural rights, procedural obligations (including the obligation to bear disciplinary responsibility), procedural interests and procedural guarantees. presiding judge in court; procedural rights of the presiding judge in a court session - as a list of permitted or alternative possibilities enshrined in criminal procedural norms, necessary for the presiding judge to carry out the tasks and functions assigned to him by presiding in court proceedings; procedural duties of the presiding judge in a court session - established by criminal procedural norms and provided by the state with the type and measure of proper (or necessary) conduct of the presiding judge, aimed at conscientious exercise of his procedural rights and individual procedural actions to achieve court proceedings; powers of the presiding judge at a court hearing - the powers of the presiding judge enshrined in the criminal procedural legislation, ensuring the implementation of the scope of his functions and tasks in the field of resolving criminal conflicts that arise in society; the competence of the presiding judge at the court hearing - the scope of functions and tasks in the field of resolving criminal conflicts that arise in

society, assigned to him within the scope of the subject of jurisdiction determined in accordance with the Constitution of Ukraine and criminal procedural legislation; procedural restrictions of the presiding judge in a court session - established by criminal procedural norms and provided by the state exclusions from the procedural status of the presiding judge, which have a preventive character, protect from possible adverse consequences of the presiding judge in court proceedings directly, as well as other participants in certain criminal proceedings; procedural prohibitions of the presiding judge in a court session - the complete abolition or reduction of any authority of the presiding judge regarding his / her powers in court proceedings established by the criminal procedural law; powers of the presiding judge in preparatory proceedings - the powers of the presiding judge enshrined in the criminal procedure legislation, ensuring the implementation of the scope of his functions and tasks determined by the subject of jurisdiction at the initial stage of criminal proceedings, ie powers proceedings before its consideration by way of criminal proceedings; powers of the presiding judge in the court proceedings of the first instance - the powers of the presiding judge enshrined in the criminal procedural legislation, ensuring the implementation of the scope of his functions and tasks in criminal proceedings consideration and adoption and proclamation of a court decision; powers of the presiding judge in a jury trial - the powers of the presiding judge enshrined in the criminal procedural legislation, ensuring the implementation of the scope of his functions and tasks determined by the subject of jurisdiction at the initial stage of criminal proceedings, ie powers, ensuring the possibility for the presiding judge to take all necessary actions to prepare the criminal proceedings for their consideration in criminal proceedings; powers of the presiding judge during the consideration of criminal proceedings against minors - the powers of the presiding judge enshrined in the criminal procedural legislation, ensuring the implementation of the scope of his functions and tasks in the field of resolving criminal disputes in connection with the commission by a person under the age of 18 of an act provided for by the law of Ukraine on criminal liability; in order to cure them or improve their health and ensure the safety of society; powers of the presiding judge during the consideration of criminal proceedings on the application of coercive

measures of an educational nature - enshrined in the criminal procedure legislation powers of the presiding judge, ensuring the implementation of the subject of the presiding scope of its functions and tasks procedural activities carried out in connection with the commission of an act provided by the law of Ukraine on criminal liability, the purpose of which is to resolve the issue of application to a minor who committed a crime, in case of his release from criminal liability and punishment in the order provided by the articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine, compulsorily restrictive measures of state coercion used to correct it without punishment, as well as to prevent him from committing new socially dangerous acts; procedural guarantees of the presiding judge at the court hearing, which is proposed to be interpreted as a system of ensuring the exercise of his powers by the presiding judge as defined by the Constitution, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and other laws of Ukraine.

The international experience of legal regulation of the procedural status of the presiding judge of the court of first instance is analyzed, the positive aspects are singled out and a number of recommendations for improving national legislation in the context of foreign experience are developed, their expediency in national legislation is substantiated.

Based on the results of the study, a draft law «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of regulating the procedural status of the presiding judge at a court hearing of the court of first instance» was developed.

Key words: criminal proceedings, procedural status, presiding judge, court of first instance, national legislation, international experience, draft law.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Зарубіжна колективна монографія (розділ)

1. Ламбуцька Т. О., Горбачевський В. Я. Правове регулювання процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні за законодавством країн Європейського Союзу: досвід для України. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis* : collective monograph. Riga : Baltija Publishing, 2019. Vol. 1. 316 p. P. 186–201.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Ламбуцька Т. О. Повноваження головуючого як керуючого в судовому провадженні першої інстанції крізь призму кримінального процесуального законодавства. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2019. № 4. С. 119–124. (Серія «Політологія, соціологія. Право»).

2. Ламбуцька Т. О. Головуючий у суді присяжних: роль та функціональне призначення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 465–468.

3. Ламбуцька Т. О. Повноваження головуючого судді у забезпеченні кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 3. С. 387–389.

4. Ламбуцька Т. О. Проблеми структуризації процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні. *Держава та регіони.* 2020. № 2. С. 150–153. (Серія «Право»).

Статті в іноземних наукових фахових виданнях

1. Ламбуцька Т. О. Головуючий у судовому провадженні з розгляду кримінальних справ: міжнародний досвід. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6. С. 157–161.

Праці апробаційного характеру

1. Ламбуцька Т. О. Процесуальний статус головуючого в судовому провадженні: історико-правовий аспект. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15–16 листоп. 2019 р.). Львів, 2019. С. 65–68.

2. Ламбуцька Т. О. Сутність та зміст поняття «Процесуальний статус головуючого в судовому засіданні». *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 6–7 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 77–80.

3. Ламбуцька Т. О. Проблемні аспекти регулювання процесуального статусу головуючого у підготовчому судовому провадженні з розгляду кримінальних справ. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 206–208.

4. Ламбуцька Т. О. Дискреційність повноважень головуючого судді у кримінальному провадженні. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 5–6 черв. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 83–86.

5. Ламбуцька Т. О. Процесуальні гарантії як структурна складова процесуального статусу головуючого у судовому провадженні. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 12–13 черв. 2020 р.). Одеса, 2020. С. 48–52.

6. Ламбуцька Т. О. Загальні та спеціальні повноваження головуючого у ході кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 черв. 2020 р.). Харків, 2020. С. 133–136.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 12

ВСТУП 13

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ГОЛОВУЮЧОГО В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ 23

1.1. Генеза процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, стан наукового дослідження його проблем 23

1.2. Поняття та юридичний зміст процесуального статусу головуючого в судовому засіданні 40

1.3. Аналіз міжнародного досвіду процесуального статусу головуючого в судовому засіданні 56

Висновок до розділу 1 73

РОЗДІЛ 2 СТАТУС ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ ГОЛОВУЮЧОГО В ПРОВАДЖЕННІ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ 75

2.1. Повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні 75

2.2. Повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції 91

2.3. Повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру 110

Висновки до розділу 2 124

РОЗДІЛ 3 ФУНКЦІЇ ГОЛОВУЮЧОГО В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ НАЛЕЖНОГО ПОРЯДКУ 126

3.1. Функції головуючого під час розгляду кримінального провадження колегіально, а також судом присяжних 126

3.2. Функції головуючого під час застосування заходів забезпечення до учасників судового розгляду 142

3.3. Гарантії та відповідальність як інструменти забезпечення законності безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні 156

Висновки до розділу 3 170

ВИСНОВКИ 172

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 177

ДОДАТКИ 201

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВЦВК	Всесоюзний центральний виконавчий комітет
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЗМІ	засоби масової інформації
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
РРФСР	Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Визначальну роль у судовому провадженні з розгляду кримінальних проваджень відіграє суд в особі одноособового судді або ж колегії суддів. Перебіг судового розгляду спрямовує головуючий, наділений повноваженнями щодо забезпечення послідовності й порядку здійснення процесуальних дій, що своєю чергою сприяє ефективному та швидкому судовому розгляду і прийняттю справедливого судового рішення. Однак дані, отримані на підставі аналізу статистичних й аналітичних матеріалів, судової практики, а також узагальнення результатів проведеного в межах дослідження анкетування стосовно реалізації головуючим у кримінальному провадженні своїх процесуальних повноважень, засвідчують наявність певних проблем у цій сфері.

Ця ситуація, на нашу думку, обумовлена насамперед тим, що, попри численні реформи національного кримінального процесуального законодавства, нерозв’язаними досі є проблеми регулювання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні, що не сприяє ефективному здійсненню правосуддя.

Дослідження кримінальних процесуальних норм дає підстави стверджувати, що чинна редакція Кримінального процесуального кодексу (КПК) України хоча й містить окрему статтю, присвячену процесуальному статусу головуючого в судовому засіданні, з відповідною назвою «Головуючий у судовому засіданні» (ст. 321), проте жодної дефініції в ній немає. Процесуальні норми, що забезпечують правове регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, є переважно застарілими й хаотичними, містять численні колізії та прогалини, не цілком відповідають європейським і міжнародним стандартам та реаліям сьогодення.

Зазначене зумовлює необхідність перегляду й удосконалення низки кримінальних процесуальних положень у частині регулювання процесуального

статусу головуючого в судовому провадженні, що видається неможливим без напрацювання належного наукового підґрунтя. Тож неабиякої актуальності набуває вивчення процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції.

Науково-теоретичний аналіз українських й іноземних наукових досліджень дає змогу дійти висновку, що питання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні переважно залишалося поза увагою науковців.

Історичні аспекти цього питання висвітлювали у своїх працях відомі процесуалісти: І. Й. Бойко, В. Т. Маляренко, Р. С. Римарчук, С. О. Сорока, В. М. Тертишник, Ю. М. Харковець та ін. Проблемні питання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні, а також інші пов’язані з ним теми розглядали: Л. П. Бартащук В. В. Вапнярук, В. Ю. Захарченко, С. В. Ківалов, Л. М. Лобойко, С. М. Міщенко, О. Г. Яновська, О. В. Яценко та ін. Міжнародний досвід регулювання процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні частково аналізували А. Б. Войнарович, В. В. Луцик, І. В. Назаров, В. А. Савченко, Д. В. Шандров та ін. Окремі функції головуючого кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, вивчаючи особливості кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру загалом, опосередковано у своїх роботах розглядали В. Ф. Гаєвий, Н. С. Кисляк та ін. Водночас аспекти повноважень головуючого кримінальних проваджень щодо неповнолітніх у своїх роботах дослідили І. І. Артеменко, Ю. Г. Севрук, А. В. Столітній та ін.

Загалом доробок українських учених з проблеми дослідження процесуального статусу головуючого судді в кримінальному процесі України незначний. Аналіз монографічних і дисертаційних робіт, а також підручників та наукових статей останніх років засвідчив недостатню розробленість питань процесуального статусу головуючого в кримінальному процесі України. Комплексних досліджень за цією темою досі не здійснено. Зокрема, немає жодного дисертаційного чи монографічного дослідження, що містило б

комплексний аналіз процесуального статусу чи загалом посади головуючого в судовому засіданні першої інстанції.

Отже, обґрунтованою є необхідність у науковому забезпеченні нормативно-правового регулювання та практики реалізації повноважень головуючого в кримінальному провадженні з огляду на положення сучасного кримінального процесуального законодавства. Нині нагальною є потреба саме комплексного висвітлення цієї тематики в контексті сучасних правових реалій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 26 грудня 2017 року № 28/1).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 30 жовтня 2018 року (протокол № 17) і схвалено Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 826, 2018 рік).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні й аргументуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій стосовно процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції, а також формулюванні науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на подальше вдосконалення процесуального законодавства і практики його застосування в контексті предмета дослідження.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати такі **завдання:**

– висвітлити генезу процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, стан наукового дослідження його проблем;

– сформулювати визначення поняття та юридичний зміст процесуального статусу головуючого в судовому засіданні;

– узагальнити міжнародний досвід щодо процесуального статусу головуючого в судовому засіданні;

– висвітлити повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні;

– виокремити особливості повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції під час застосування заходів забезпечення до учасників судового розгляду;

– схарактеризувати повноваження та роль головуючого під час розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру;

– виокремити роль головуючого під час розгляду кримінального провадження колегіально, а також судом присяжних;

– розмежувати гарантії та відповідальність як інструменти забезпечення законності безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні.

Об'єкт дослідження – кримінально-процесуальні відносини, що виникають у сфері здійснення правосуддя, між головуючим і суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності в судовому провадженні суду першої інстанції.

Предмет дослідження – процесуальний статус головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу найоптимальніше врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження, здійснити комплексне й усебічне дослідження обраної теми. Зокрема, відповідно до формально-логічного методу в роботі застосовано категорійно-понятійний апарат і закони логіки (усі розділи). Історико-правовий метод використано в процесі дослідження генезису законодавства щодо процесуального статусу головуючого в судовому провадженні (підрозділ 1.1). Метод системного аналізу надав

можливість проаналізувати фундаментальні положення сучасної теорії кримінального процесу, основоположні законодавчі й нормативні акти – Конституцію України та закони України, а також наукові праці українських та іноземних учених щодо процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції з розгляду кримінальних проваджень (усі розділи). Порівняльно-правовий метод використано для аналізу та порівняння різних наукових підходів до тлумачення таких понять, як: «правовий статус», «процесуальний статус», «права», «обов'язки», «обмеження», «заборони», «повноваження», «гарантії» (підрозділ 1.2), «підготовче провадження» (підрозділ 2.1), «примусові заходи медичного характеру» (підрозділ 2.3), інших наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах), а також норм КПК України 1960-го та 2012 року, КПК України 2012 року в частині регулювання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні (підрозділ 1.1), під час аналізу положень КПК України й КПК інших країн (підрозділ 1.3). За допомогою структурно-системного методу визначено структуру процесуального статусу головуючого в судовому провадженні (підрозділ 1.2). Діалектичний метод дав змогу розглянути проблеми правового регулювання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні (усі розділи). Під час розроблення пропозицій з удосконалення правового регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні застосовано формально-юридичний метод (усі розділи). Крім того, використано соціологічні методи (інтерв'ювання, анкетування) для вивчення поглядів адвокатів, суддів, слідчих суддів, прокурорів, секретарів судового засідання, перекладачів й експертів, а також статистичні методи – для узагальнення результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень, анкетування (підрозділ 2.2). Окреслені методи дослідження в роботі застосовано у взаємозв'язку та взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту й об'єктивність дослідження, обґрунтованість отриманих наукових результатів.

Емпіричну базу дисертаційної роботи становлять статистичні дані офіційної судової адміністрації за період 2016–2019 років, ухвалені судами

загальної юрисдикції, узагальнені аналітичні матеріали Вищої ради правосуддя, судової практики українських та іноземних судів, а також Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Зокрема, проаналізовано матеріали розгляду кримінальних проваджень, а також справ про адміністративні правопорушення в аспекті вияву неповаги до суду. Загалом проаналізовано 131 судове рішення судів першої інстанції України, 80 судових рішень судів апеляційної інстанції України та 51 судове рішення судів касаційної інстанції України, а також 114 справ ЄСПЛ; крім того, результати опитування 50 суддів, 30 слідчих суддів, 30 прокурорів, 30 секретарів судового засідання, 20 адвокатів, 20 перекладачів і 20 експертів з питань процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за змістом розглянутих питань дисертація є одним із перших в українській науці кримінального процесу монографічних досліджень проблемних питань процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції. У роботі сформульовано й обґрунтовано низку висновків і рекомендацій теоретичного та прикладного спрямування, які мають суттєве значення для теорії кримінального процесу та судочинства, зокрема:

вперше:

– обґрунтовано, що процесуальний статус головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції становить сукупність спеціальних прав, обов'язків, інтересів, заборон, обмежень, гарантій, повноважень судді, який розглядає справу одноособово, а під час колегіального розгляду справи – судді-доповідача;

– розроблено низку змін і доповнень до ст. 3, 131, 226, 321 КПК України, які стосуються статусу головуючого, його повноважень у судовому засіданні суду першої інстанції;

– аргументовано доцільність законодавчо визначити повноваження головуючого судді одноособово вирішувати процедурні питання кримінального провадження в суді, які не стосуються винесення вироку (розгляд клопотань тощо);

– доведено доцільність надати головуючому комплекс контролюючих повноважень стосовно активної позиції захисту з метою сприяння реалізації принципу забезпечення права на захист;

– обґрунтовано необхідність законодавчо визначити критерії віднесення певних дій учасників судового провадження до таких, що можуть бути визнані виявами неповаги до суду;

удосконалено:

– визначення поняття головуючого в судовому засіданні шляхом внесення змін до п. 2 ч. 1 ст. 3 КПК України «Визначення основних термінів Кодексу»;

– наукове бачення використання позитивного досвіду інших країн щодо процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, сформульовано рекомендації щодо впровадження іноземного досвіду до національної практики на підставі порівняльного аналізу кримінальних процесуальних норм різних держав;

– змістовий розгляд гарантії та відповідальності як інструментів забезпечення законності безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні;

– наукові положення щодо процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, на підставі яких визначено актуальні питання для першочергового їх опрацювання;

– з метою підвищення ефективності судового розгляду ч. 2 ст. 131 КПК України запропоновано доповнити такими заходами забезпечення кримінального провадження, як попередження та видалення із залу судового засідання;

– розроблено авторську класифікацію процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції та повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні;

дістало подальший розвиток:

– ретроспективний аналіз генези процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, стан наукового дослідження його проблем;

– наукова дефініція присяжного, якого запропоновано визначати як громадянина України, що у встановлених кримінальним процесуальним законом

випадках у складі суду разом із суддею (суддями) бере участь у розгляді кримінального провадження, забезпечуючи безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя;

– упорядкування судового провадження шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 314 КПК України, яку слід викласти в такій редакції: «…Після виконання вимог, передбачених ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 344, ч. 2 ст. 345 цього Кодексу, головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їхню думку щодо можливості призначення судового розгляду…»;

– доповнення переліку заходів забезпечення на стадії судового розгляду, особливостей допиту неповнолітніх свідків головуючим;

– обґрунтування необхідності введення до понятійно-категорійного апарату доктрини кримінального процесуального права термінопонять: процесуальний статус головуючого в судовому засіданні; процесуальні права головуючого в судовому засіданні; процесуальні обов'язки головуючого в судовому засіданні; процесуальні обмеження головуючого в судовому засіданні; процесуальні заборони головуючого в судовому засіданні; процесуальні гарантії головуючого в судовому засіданні;

– схвалення прийняття зареєстрованого проєкту закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо посилення гарантій захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні)» від 12 лютого 2020 року № 3061 з огляду на те, що визначені ним права й обов'язки неповнолітніх під час розгляду кримінальних проваджень прямо кореспондують правам та обов'язкам головуючого в кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, деталізуючи повноваження головуючого.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджені та мають перспективи використання в:

законодавчій діяльності – під час внесення пропозицій щодо змін і доповнень до КПК України з метою вдосконалення регламентації процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції (лист Голови

Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 26 листопада 2020 року № 04-27/12-2020/222106);

практичній діяльності – у процесі розгляду кримінальних проваджень у місцевих загальних судах, а також під час підготовки й участі судді як головуючого в судових засіданнях судів першої інстанції;

освітньому процесі – під час підготовки навчальних і науково-методичних програм, написання окремих розділів (глав) підручників, навчальних посібників, лекцій, тематичних планів, тестових завдань з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми кримінального процесу», «Сучасні аспекти кримінального права та процесу», «Теорія судових доказів», «Судові та правоохоронні органи», а також для підготовки лекцій, проведення занять за відповідними темами (акти впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 23 вересня 2020 року, Національної академії внутрішніх справ від 20 жовтня 2020 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем самостійно, положення, що викладені в дисертації та винесені на захист, розроблені автором особисто. В опублікованих у співавторстві працях власні теоретичні розробки дисертанта становлять не менше ніж 50 %. Наукові ідеї та висновки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не застосовано.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено у виступах на шести науково-теоретичних і науково-практичних заходах, а саме: міжнародних науково-практичних конференціях «Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (Львів, 15–16 листопада 2019 року); «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії» (Харків, 6–7 грудня 2019 року); «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Харків, 15–16 листопада 2019 року); «Сучасне правотворення: питання теорії та практики» (Дніпро, 5–6 червня 2020 року); «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (Харків, 5–6 червня 2020 року), а

також Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції» (Одеса, 12–13 червня 2020 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (228 найменування на 24 сторінках), 10 додатків на 28 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з них основний текст – 163 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ГОЛОВУЮЧОГО В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ

1.1. Генеза процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, стан наукового дослідження його проблем

Відповідно до положень чинного КПК України [63], у судовому засіданні перебігом судового розгляду керує головуючий, який наділений повноваженнями щодо забезпечення послідовності та порядку здійснення процесуальних дій, що своєю чергою впливає на ефективний та швидкий судовий розгляд і прийняття справедливого судового рішення. Це зумовлює необхідність вивчення насамперед витоків і генезису законодавства щодо процесуального статусу головуючого в судовому провадженні з погляду його участі в кримінальному судочинстві. Адже подальше вивчення окресленого питання видається неможливим без дослідження історичного аспекту цієї категорії.

Актуальність вивчення цього питання посилюється у зв'язку з браком відповідних комплексних наукових праць, які висвітлювали б генезу процесуального статусу головуючого в судовому провадженні в контексті здійснення кримінального судочинства. Аналіз наявної науково-теоретичної бази засвідчує, що питанню генези процесуального статусу головуючого в судовому провадженні в аспекті здійснення кримінального судочинства не було приділено належної уваги в працях ні українських, ні іноземних науковців. Окремі роботи лише опосередковано відображають тему процесуального статусу головуючого судового провадження з розгляду кримінальних справ за нормативно-правовими актами, що діяли на певних історичних етапах. Історичні аспекти цього питання розглядали у своїх працях С. Давиденко, В. Дем'янчук, Н. Кисляк, Г. Остафійчук, Р. Римарчук, С. Сорока, Ю. Харковець, М. Шевчук та ін.

Досліджуючи процесуальні функції судді в кримінальному провадженні, Г. В. Остафійчук [105, с. 114–120] аналізує повноваження судді як носія влади в кримінальному провадженні на сучасному етапі. На підставі емпіричного матеріалу автор надає пропозиції з удосконалення КПК України.

Крім того, науковець пропонує судові повноваження класифікувати на такі види: прийняття процесуальних рішень, які є обов'язковими для виконання всіма посадовими особами, а також окремими громадянами; забезпечення виконання правових рішень заходами державного переконання; матеріальне забезпечення нормативно-правових рішень; ухвалення вироку.

2016 року Г. В. Остафійчук опублікував статтю «Процессуальные гарантии судьи в уголовном процессе Украины» [104, с. 119–124], у якій вичерпно висвітлив обрану тему. Хоча загалом Г. В. Остафійчук обмежено характеризує безпосередньо процесуальні функції судді в кримінальному провадженні.

Функції суду та суддів у сучасному кримінальному провадженні досліджував також М. Шевчук [201, с. 370–378]. У його науковій статті розглянуто функції суду в сучасному кримінальному провадженні, проаналізовано норми нового КПК України, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність суду в сучасному кримінальному провадженні, на цій підставі визначено та сформульовано кримінальні процесуальні функції суду залежно від стадій кримінального провадження. Однак функції головуючого в сучасному кримінальному провадженні автор не аналізує.

Теоретичні та практичні аспекти проведення в підготовчій частині дій зі встановлення учасників судового провадження, яких було повідомлено та викликано в судове засідання, досліджує Н. С. Кисляк [51, с. 234–247]. У своїй праці науковець неодноразово акцентує на особливому статусі в судовому провадженні головуючого, розглядає його повноваження щодо встановлення учасників судового провадження. Його праця «Правове регулювання дій суду з перевірки явки учасників судового провадження» закладає підґрунтя для подальших досліджень у цьому напрямі.

Певний внесок у розроблення теми процесуального статусу головуючого за сучасним законодавством зробив також доцент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого С. В. Давиденко [35, с. 299–302]. Досліджуючи процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні, науковець розглядає і процесуальний статус головуючого в контексті його повноважень щодо потерпілого.

У спільній статті «Кримінальний процес в Україні: історія та сучасність» С. О. Сорока, Р. С. Римарчук [154, с. 553–562] розглядають історичні аспекти формування кримінального процесу в Україні від звичаєвого права до сьогодення. У праці висвітлено особливості правової системи у сфері судочинства різних періодів, зосереджено увагу на основних кримінально-процесуальних законодавчих актах, які діяли на території України в різні періоди та сприяли розвитку й прийняттю сучасного кримінального процесуального законодавства. Утім автори також оминають увагою реформування безпосередньо процесуального статусу учасників судового провадження з розгляду кримінальних справ, одним з яких є головуючий.

Науковець В. А. Дем’янчук [38] здійснив аналіз історичних пам’яток права, які діяли на українських землях, з’ясував, що в них було визначено зобов’язання судді здійснювати судочинство неупереджено та справедливо. Для реалізації цієї вимоги необхідно було, аби сторони у справі мали право заявити відвід. Відвід вирішував суддя (суд), якому він був заявлений. Автор аналізує генезис законодавства щодо припинення процесуального статусу головуючого судді у зв’язку з відводом.

Продовжував дослідження історичного аспекту кримінального процесу Ю. М. Харковець [198, с. 264–269]. У науковій статті, опублікованій 2017 року, науковець розглянув історичні аспекти становлення та розвитку інституту судових рішень у кримінальному процесі в різні часові періоди української державності. Автор опосередковано дослідив і повноваження судді щодо прийняття судових рішень. Однак він також не приділив належної уваги

процесуальному статусу головуючого, не виокремив судові рішення, що приймає саме суддя як головуючий у судовому провадженні з розгляду кримінальних справ.

Аналіз наявних наукових джерел з теми дає підстави стверджувати, що ці наукові дослідження стисло висвітлюють історичний аспект процесуального статусу судді як головуючого в судовому провадженні з розгляду кримінальних справ. Українські науковці майже не аналізували діяльність головуючого. Вивчення публікацій зазначених вище авторів засвідчує, що наукових розробок щодо періодизації становлення та розвитку процесуального статусу головуючого в судовому провадженні крізь призму кримінального процесуального права немає. Оскільки становлення та розвиток інституту головуючого в судовому провадженні безпосередньо пов'язаний зі становленням і розвитком кримінального судочинства загалом, убачаємо за можливе за основу періодизації розвитку інституту головуючого взяти періодизацію становлення та розвитку кримінального судочинства, запропоновану В. Т. Маляренком.

Згідно з періодизацією цього вченого [87], можна виокремити такі етапи в розвитку й становленні цього правового інституту:

– становлення і розвиток кримінального судочинства в перші століття української державності за часів Київської Русі й у період феодальної роздробленості (XII – середина XIV ст.);

– порядок судового розгляду та вирішення кримінального провадження, що діяв на українських землях за часів їх приналежності до Литви, Польщі, Речі Посполитої (XIV – середина XVII ст.);

– кримінальне судочинство в Україні в період Визвольної війни 1648–1654 років і за часів автономії України в складі Росії (друга половина XVII – XVIII ст.);

– кримінальне судочинство в Україні під час перебування в складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій;

– кримінальне судочинство в період відродження та розбудови української державності (1917–1920 роки);

– кримінальне судочинство в УСРР (УРСР) у радянський період;

– кримінальне судочинство України в сучасних умовах побудови правової держави, у період відновленої незалежності.

Така періодизація в контексті кримінального судочинства видається нам цілком вдалою.

Тож розпочинаючи вивчення генези процесуального статусу головуючого в судовому провадженні, насамперед зауважимо, що посаду головуючого в судовому провадженні було запроваджено ще за часів створення перших судів. Себто генезис процесуального статусу головуючого в судовому провадженні можливо повноцінно дослідити лише в безпосередньому зв'язку з історією становлення та реформування судової системи. Адже концепцію судової системи на теренах України було закладено в «Руській правді», положення якої містять окремі норми щодо головуючого в судовому провадженні. Хоча дефініцію «головуючий у судовому провадженні» в актах того часу не визначено.

Відповідно до адміністративного устрою Запорозької Січі, суддями в запорозьких козаків була вся військова старшина, тобто кошовий отаман, суддя, писар, військовий осавул, довбиш, паланковий полковник і весь кіш. Кошовий отаман був вищим суддею, оскільки мав верховну владу над усім військом [210, с. 151].

Військовий суддя лише розглядав справи, давав поради сторонам, проте не виносив свої рішення; військовий писар викладав присуд старшини на раді; сповіщав засуджених, передусім якщо справа стосувалася осіб, які жили не в Січі [210, с. 151].

Відповідно до звичаєвого права, у Запорозькій Січі було передбачено колективний судовий розгляд, кінцеве рішення якого приймала вся присутня на час розгляду козацька громада. Судове засідання в таких випадках веде кошовий отаман на підставі запорозьких звичаїв. Знаний історик Д. І. Яворницький зазначав, що кошовий отаман як головуючий на публічних судових зборах у процесі судового розгляду міг одноособово застосувати до підсудного заходи фізичного впливу, щоб вибити зізнання, наприклад, побиття палицею чи різками,

публічний обшук речей підозрюваного в крадіжці, перелом кінцівок тощо [210, с. 151].

Слід зазначити, що у випадку здійснення публічного суду головуючий судових зборів зобов'язаний був мати беззаперечний авторитет серед козацтва. Лише за такої умови він міг підтримувати порядок звичаєвої процедури голосування, яка визначала вину підсудного.

Знаковою подією в історії українського кримінального процесу було прийняття 1743 року першого кодексу – «Права, за якими судиться малоросійський народ». Він містив норми виключно кримінально-процесуального права. І хоча цей нормативно-правовий акт так і не було затверджено, він став поширеним в Україні.

Суддя, згідно з «Правами, за якими судиться малоросійський народ», судив одноособово. Поняття головуючого судді на той час не було чітко визначено у зводі законів, однак певний перелік процесуальних прав, які можна віднести до компетенції головуючого судді, з тексту зводу таки можна виокремити.

Головуючий суддя, відповідно до цього документа, мав такий спектр повноважень:

– контроль за строками здійснення розгляду справи;

– визначення порядку розгляду клопотань залежно від дати їх заявлення та з огляду на їх важливість, передусім – приїжджих людей – іноземців (артикул 10, п. 1);

– роз'яснення процесуальних прав підсудного (артикул 12, п. 5 ч. 2) [122, с. 480] тощо.

Історичною подією в розвитку кримінально-процесуального законодавства було набрання чинності 1 січня 1835 року Зводом законів Російської імперії. У книзі 2 тому XV цього законодавчого акта було кодифіковано й систематизовано кримінально-процесуальні норми, що регулювали порядок розкриття та розслідування злочинів, розгляду й вирішення кримінальних справ у суді. Таким чином, кримінально-процесуальне право набувало статусу самостійної галузі права [177, с. 68].

Суд повинен був оцінювати докази на підставі так званої теорії формальних доказів. Її сутність полягає в тому, що у випадках, коли законодавець виключав вільну оцінку доказів і надавав різним видам доказів неоднакову юридичну силу, поділяючи їх на вчинені, недосконалі, половинні, суддя зобов'язаний був визначити силу кожного доказу. Критерієм оцінки доказів слугувало не сучасне внутрішнє переконання, а наявність або відсутність можливості виявити невинність підсудного (ст. 1173 XV Зводу законів). Унаслідок цього, крім обвинувального й виправдувального вироків, суд міг також винести остаточне рішення про залишення підсудного в підозрі, коли, наприклад, зібрані звинувачувальні докази видаються вагомими, але за формальними підставами не можуть бути визнані досконалими.

Судову реформу, що розпочалася 1860 року, було завершено 1864 року. Згідно зі Статутом кримінального судочинства 1864 року (Статут) [164], кримінальне судочинство на рівні судів першої інстанції здійснювали одноособово мирові судді. Положення Статуту передбачали, що мировий суддя може на власний розсуд пропонувати як свідкам, так й обвинувачу та обвинуваченому запитання, необхідні для усунення суперечностей і роз'яснення справи.

На головуючого суддю мирового з'їзду було покладено як підготовчі розпорядження у справах, які підлягали розгляду з'їзду, так і виконання інших обов'язків, визначених у Статуті [196].

Стосовно розгляду кримінальних справ в окружних судах Статут містив окремий розділ, присвячений посаді головуючого. У цьому контексті слід зазначити, що, хоча замість поняття «головуючий судового засідання», у Статуті використано поняття «голова суду», аналіз положень другого розділу «Розпорядження голови суду» дає змогу дійти висновку щодо їх тотожності в тогочасному законодавстві.

Зокрема, Статут передбачав, що голова суду керує перебігом судового слідства, спостерігає за порядком пояснень, заперечень і зауважень, усуваючи в дебатах все, що безпосередньо не стосується справи, не допускає ні образливих

для будь-якої особи відгуків, ні порушення належної поваги до релігії, закону та чинної влади.

Спрямовуючи розгляд справи, голова суду міг розпорядитися, щоб судове слідство проводили спочатку стосовно одного, а потім іншого обвинуваченого в разі спільного вчинення злочину. Однак він не мав права усунути нікого з них від пред'явлення зауважень як по суті справи, так і щодо способу здійснення провадження.

У справах, у рішенні яких брали участь присяжні засідателі, голова суду акцентував увагу на тому, щоб вони скористалися всіма засобами для ґрунтовного розгляду справи.

У проміжках судового засідання голова суду вживав заходів щодо спостереження за присяжними засідателями й запобігання зовнішньому на них впливу, що міг спричинити упереджене ставлення до справи.

Голову суду було наділено повноваженнями щодо вчинення дій, які мали б запобігти будь-яким контактам із присяжними засідателями (наприклад, запропонувавши їм для відпочинку особливі кімнати в приміщенні суду).

Голову суду було уповноважено зупиняти будь-кого, хто в судовому засіданні наважиться висловлювати схвалення чи несхвалення показань або пояснень, виражати своє незадоволення, тиснути на свідків чи присяжних засідателів або ж в інший спосіб порушувати встановлений порядок.

У призначений для слухання справи час головуючий суду, переконавшись що всі посадові особи, зобов'язані бути присутніми в судовому засіданні, перебувають у залі відкривав засідання, оголошуючи яка справа підлягає розгляду, і наказуючи ввести підсудного до зали засідання.

Голова суду ставив підсудному запитання щодо його імені, по батькові, прізвища чи прізвиська, військового звання, віку, віросповідання, місця мешкання та роду діяльності, а також про те, чи отримав він копію обвинувального акта або скарги приватного обвинувача. Після цього зачитував список осіб, викликаних як свідків. Причому голова суду доводив до відома, чи всі вони прибули в суд, а якщо присутні не всі – то хто саме з них не з'явився і чи є законна підстава.

Одним із досягнень судової реформи 1864 року стало запровадження Статутом суду присяжних. Статті 646–648 визначали повноваження головуючого щодо розгляду справ у судах присяжних. Зокрема було встановлено, що перед слуханням справи, що підлягає розгляду присяжних засідателів, голова суду з'ясовує чи всі запрошені до суду засідателі присутні.

Голова після дебатів сторін вимовляв напутнє слово. Відповідно до ст. 801 Статуту, головуючий зобов'язаний був роз'яснювати порядок наради присяжних, ще раз стисло викласти обставини, досліджені під час судового слідства, і нагадати присяжним основні правила оцінки доказів, сформовані законом і практикою. За правилами ст. 803 Статуту загальні юридичні підстави для висновку про силу доказу пояснює голова не у вигляді непорушних положень, а лише як застереження від будь-якого спрямування на звинувачення чи виправдання підсудного (ст. 803).

Зауважимо, що законодавчий підхід до регулювання деяких питань, пов'язаних з виголошенням напутнього слова, у Статуті кримінального судочинства змінювався з плином часу. У початковій редакції, наприклад, не було передбачено право судді повідомляти присяжним положення кримінального закону, що визначають міру покарання за вчинення злочину, у якому обвинувачували підсудного, оскільки прокурору й захиснику було заборонено говорити про це (ст. 736, 738). Лише 1910 року до Статуту було внесено зміни, які знімали зазначені обмеження та накладали на головуючого обов'язок пояснювати присяжним «покарання, призначене за злочин законом» (ст. 801).

Автори Статуту вважали, що підсумкова промова голови суду (в сучасному кримінальному процесі – головуючого) має бути і юридичною настановою, і стислим викладом обставин справи, тобто поєднувати елементи charge англійських суддів і resume їхніх французьких колег.

Крім того, Статут кримінального судочинства надавав головуючому можливість коригувати позицію сторін [164].

У касаційних рішеннях Сенату містилися такі роз'яснення щодо викладу правил оцінки достовірності доказів головуючим у напутньому слові.

Голова має право вказати присяжним на умови, за яких достовірність показань свідків є сумнівною, не висловлюючи власної думки та не пропонуючи присяжним залишити певне показання свідка без обговорення.

Вказуючи присяжним на обставини, що підтверджують або спростовують думку експерта, головуючий може послатися на думку іншого експерта або на факти, що були предметом судового слідства.

Голова суду уповноважувався нагадувати присяжним, що вони повинні визначати вину або невинуватість підсудного за внутрішнім переконанням, що ґрунтується на обговоренні в сукупності всіх обставин справи, і що в разі засудження підсудного вони можуть, якщо знайдуть достатні на те підстави, визнати його таким, що заслуговує пом'якшеного покарання.

Зазначене засвідчує нашу гіпотезу щодо ототожнення в Статуті 1864 року понять «головуючий судового засідання» та «голова суду» за їхнім функціональним призначенням. Однак зауважимо, що в сучасному законодавстві «голова суду» та «головуючий судового засідання» – це дві різні посади працівників суду.

Вивчаючи генезу процесуального статусу головуючого в судовому засіданні під час розгляду кримінального провадження, не можна оминути увагою питання відводу судді. Так, у Статуті кримінального судочинства 1864 року було передбачено підстави відводу судді: родинні відносини та відносини свояцтва зі стороною; неприязні стосунки; інтерес у певному вирішенні справи; участь у розгляді іншої справи за таких самих обставин; надання порад стороні. Відвід вирішував суддя (суд), у якому він був заявлений [38, с. 122].

Після прийняття Статуту кримінального судочинства його неодноразово змінювали й доповнювали, деякі з таких змін вважають «судовою контрреформою», як, наприклад, закони від 7 липня 1889 року (обмеження компетенції суду присяжних) і від 12 липня 1889 року (скасування мирової юстиції, заміна її судово-адміністративним органом – інститутом земських урядників). 1894 року розпочала роботу комісія Міністерства юстиції щодо

перегляду судових статутів, що завершилася 1899 року підготовкою проєкту нової редакції Статуту кримінального судочинства. Однак його так і не було прийнято.

Згодом демократичні засади судоустрою та судочинства було суттєво обмежено або ж частково скасовано для забезпечення сильної влади царизму в Росії [46].

На подальший розвиток кримінального судочинства істотно вплинули події 1917 року в Росії, а 1918 року вони стосувалися й Австро-Угорщини. Розпочинався етап відродження і розбудови української державності (1917–1920), пов'язаний з отриманням потенційної можливості здобуття незалежності Україною. Із цього приводу В. В. Землянська [47, с. 14–45] зазначає, що продовжувало діяти кримінально-процесуальне законодавство Російської імперії зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом, щодо необхідності протидії злочинності, рівень якої стрімко зріс. Гетьманська адміністрація фактично визнала весь масив попереднього законодавства та вносила зміни, пов'язані з урегулюванням діяльності військово-судових установ та їх компетенції.

Дослідники історії діяльності й державного будівництва Західноукраїнської Народної Республіки М. М. Кобилецький та І. С. Лісна зауважують, що на її території чинним залишалося давнє австрійське законодавство, якщо воно не суперечило завданням Української держави [52, с. 10].

Першим кодифікованим нормативно-правовим актом радянських часів, що врегульовував відносини у сфері кримінального процесу, був КПК Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР) 1922 року. Однак уже за кілька місяців на 4-й сесії Всесоюзного центрального виконавчого комітету (ВЦВК) прийнято Постанову від 11 листопада 1922 року про набрання чинності новим Положенням про судоустрій РРФСР. У п. 2 цієї Постанови містилося доручення Президії ВЦВК і Народному комісаріату юстиції переробити КПК з метою узгодження його з новим Положенням про судоустрій, яке набирало чинності з 1 січня 1923 року.

Невдовзі ВЦВК приймає Постанову від 15 лютого 1923 року про затвердження переробленого КПК УСРР, який називають КПК 1923 року. Слід визнати, що формально йшлося про нову редакцію КПК 1922 року.

Саме так характеризували цей законодавчий акт знані представники радянської кримінально-процесуальної науки, розмежовуючи не два різні кодекси, а дві редакції одного кодексу. Однак у російській кримінально-процесуальній доктрині склалася досить стійка традиція розглядати варіанти 1922-го і 1923 року як автономні кодифікації та відокремлювати один від одного КПК 1922-го й КПК 1923 року. У межах нашого дослідження ми будемо дотримуватися першої позиції, згідно з якою КПК РРФСР 1922 року та КПК РСФСР 1923 року є двома редакціями одного й того самого кодифікованого акта.

Загалом КПК РРФСР 1923 року діяв кілька десятиліть, це була сполучна ланка між Статутом кримінального судочинства й пізнім радянським кримінальним процесом зразка КПК РРФСР 1960 року.

Радянські кримінально-процесуальні кодекси, на противагу попередникам, були значно прогресивнішими в регулюванні процесуального статусу головуючого. Так, КПК РСФСР 1923 року [188] містив не лише декілька статей щодо процесуального статусу головуючого в судовому провадженні, а й безпосередньо саме поняття (ст. 248, 257-264, 271, 274). Наприклад, у ч. 1 ст. 248 КПК РСФСР 1923 року було зазначено, що всі інші питання, які підлягають вирішенню народним судом, поза судовим засіданням розглядають у розпорядчому засіданні народного суду в складі головуючого народного судді та двох народних засідателів.

Своєю чергою ст. 257 КПК РСФСР 1923 року встановлювала, що головуючий у судовому засіданні керує перебігом судового засідання, усуває із судового слідства й дебатів сторін усе, що не стосується справи, спрямовуючи судове слідство в напрямі, що найбільше сприяє встановленню істини.

Статті 259–261 цього Кодексу передбачають також процесуальні повноваження головуючого щодо вжиття певних заходів стосовно сторін й учасників процесу, які не виконують його розпорядження. Такі повноваження, на

нашу думку, можна розглядати і як процесуальні гарантії здійснення головуючим його повноважень та завдань. Зокрема, було регламентовано, що в разі порушення підсудним порядку засідання, а так само в разі непокори підсудного розпорядженням голови, останній попереджає підсудного про те, що в разі повторного вчинення таких дій його буде видалено із залу засідання. Якщо таке попередження було неефективним, підсудний, за ухвалою суду, міг бути видаленим із залу засідання, після чого слухання справи продовжувалося (ст. 259).

Стаття 264 КПК РСФСР встановлює обов'язок головуючого щодо встановлення особи підсудного, а також з'ясування факту одержання ним копії обвинувального акта.

Водночас слід зазначити, що окремі процесуальні повноваження головуючого судового засідання можна віднайти і в інших статтях КПК РСФСР:

– після встановлення присутності сторін, їхніх представників головуючий з'ясовує, хто з викликаних свідків й експертів присутній, які причини неявки в разі такої (ст. 271);

– після перевірки присутності свідків головуючий роз'яснює їм обов'язок надання показань про всі відомі обставини, а також попереджає про відповідальність за неправдиві показання, про що бере розписку й надає розпорядження про видалення із залу судового засідання в спеціальне приміщення, уживає заходів, спрямованих на те, щоб свідки не спілкувалися між собою (ст. 274);

– перед початком судового засідання головуючий роз'яснює потерпілому його право на пред'явлення цивільного позову, якщо він не був заявлений (ст. 276);

– головуючий роз'яснює підсудному його право ставити запитання свідкам, експертам, іншим підсудним, надавати пояснення як щодо справи загалом, так і щодо окремих обставин у будь-який момент судового слідства (ст. 277);

– після роз’яснення потерпілому й підсудному їхніх прав головуючий оголошує сторонам склад суду за цією справою, роз’яснює право відводу (ст. 278);

– судове засідання розпочинається з оголошення головуючим суті обвинувачення (ст. 279);

– після цього головуючий роз’яснює суть обвинувачення підсудному (ст. 280).

Загалом слід зазначити, що, з огляду на обставини прийняття КПК 1923 року, видається дивним, що за змістом він майже не відрізнявся від КПК 1922 року.

Доходимо висновку, що з часів чинності КПК РСФСР 1923 року головуючого в судовому провадженні з розгляду кримінальних справ було наділено доволі широкими процесуальними повноваженнями.

Проте кримінально-процесуальні норми КПК РСФСР 1923 року діяли лише протягом декількох років. На зміну йому вже 1927 року було ухвалено КПК УСРР, який також закріпив керівну роль головуючого в судовому засіданні [4, с. 128].

Новела КПК 1927 року полягала в тому, що суддя, вирішуючи клопотання сторін про виклик свідків, призначення експертизи або витребування інших доказів, не мав права відмовляти в їх задоволенні [198, с. 267].

Однак обидва КПК не визначали прав сторін на оскарження рішень суду, що приймали під час розпорядчого й підготовчого судового засідання, а КПК 1927 року передбачав можливість внесення протесту прокурора.

Тривало реформування радянського кримінально-процесуального законодавства стосовно судового розгляду кримінальних справ в УРСР після смерті Й. В. Сталіна. Кримінально-процесуальні норми того часу було відображено в Основах кримінального судочинства СРСР і союзних республік, затверджених Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 року [102].

Основи визначили концептуальні положення кримінального процесу й стали правовою базою, на підставі якої було прийнято КПК УРСР. Цей Кодекс

прийнято 27 жовтня 1960 року, набрав чинності 1961 року й діяв понад 50 років, зазнаючи змін і доповнень. Зміни, які вносили до КПК протягом цього часу, відображали етапи розвитку України в складі СРСР та в період незалежності.

Кримінально-процесуальний кодекс УРСР містив окрему статтю, присвячену процесуальному статусу головуючого в кримінальному провадженні. Зокрема, ідеться про ст. 260 КПК 1960 року. Відповідно до положень ч. 1 цієї статті, головуючий у судовому засіданні керує судовим засіданням, спрямовуючи судове слідство на забезпечення повного, всебічного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи та встановлення істини, усуває із судового слідства все, що не стосується розглядуваної справи, і забезпечує належний високий рівень судового процесу [66].

У законодавстві радянського періоду історично сформовані підстави відводу також було враховано з певними відмінностями. Рішення щодо відводів у судовому розгляді приймав головуючий або колегія суддів [38, с. 122].

21 червня 2001 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» [128], на підставі якого було внесено зміни до ч. 1 ст. 260 КПК України. Зокрема, передбачено було замінити слова «повного, всебічного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи і встановлення істини» словами «здійснення сторонами своїх прав». Унаслідок цих змін статтю було викладено в такій редакції: «головуючий в судовому засіданні керує судовим засіданням, спрямовуючи судове слідство на здійснення сторонами своїх прав, усуває із судового слідства все те, що не стосується розглядуваної справи, і забезпечує належний високий рівень судового процесу». Маємо зазначити, що така редакція ч. 1 ст. 260 КПК України видається не цілком вдалою.

Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року докорінно змінив роль суду в судовому розгляді справи шляхом позбавлення його власної ініціативи й активності в з'ясуванні обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, а по суті із суду було знято обов'язок з'ясування істини в кожній кримінальній справі. У ст. 22 КПК України суд виключено з числа органів, які

зобов'язані всебічно, повно й об'єктивно досліджувати обставини справи; у ст. 260 КПК, відповідно, з головуючого знято обов'язок спрямовувати судове слідство на всебічне, повне й об'єктивне дослідження всіх обставин справи; а зі ст. 296 КПК виключено ч. 5 і 6, згідно з якими суду надавали право з власної ініціативи виносити ухвалу про виклик у судове засідання нових свідків, про призначення експертизи й витребування документів та інших доказів. Таким чином зміни внесені законом, свідчили про прагнення законодавця до «чистоти» змагальності судового процесу за умови пасивності суду й головуючого під час розгляду справи. Така лінія в реформуванні кримінального процесу загалом і стадії судового розгляду зокрема, видається неприйнятною з позицій закріплених у Конституції України принципів незалежності суддів і підпорядкування їх лише закону (ч. 1 ст. 129), з'ясування істини у справі (ст. 31, п. 3 ч. 3 ст. 129).

Важливим етапом у реформуванні процесуального статусу головуючого в судовому провадженні, зокрема в контексті моменту його набуття, було затвердження 2010 року Положення про автоматизовану систему документообігу суду (Положення) [111] та прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI [136].

Згідно з Положенням і зазначеним законом КПК 1960 року було доповнено статтею 16-2 та внесено зміни щодо запровадження автоматизованої системи документообігу в судах, які вводили в дію з 1 січня 2011 року, а частково, зокрема щодо здійснення повноважень Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, – після початку діяльності Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, тобто з 1 листопада 2010 року.

Відтоді визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснювала автоматизована система документообігу суду під час реєстрації відповідного кримінального провадження, скарги, подання чи іншого процесуального документа за принципом вірогідності, який ураховує кількість справ, що знаходяться на розгляді в суддів, заборону брати участь у перевірці вироків, ухвал і постанов для судді, який брав участь в ухваленні вироку, ухвали

та постанови, про перевірку яких порушується питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну їхніх повноважень [66].

Недостатньо, на нашу думку, хоча й значно краще процесуальний статус головуючого врегульовує нині чинний КПК України. Відповідно до позиції законодавця, викладеній у ч. 1 ст. 321 «Головуючий у судовому засіданні» КПК, «головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження» [63].

Своєю чергою в ч. 2 цієї статті головуючому надано право вживати необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку, чим одночасно встановлюється обов'язок забезпечувати в судовому засіданні належний порядок [63].

Позитивним моментом чинного КПК України є повне передання вирішення відводів до компетенції судової влади: на судових стадіях – головуючому судді, а якщо відвід заявлено одноособовому судді – іншому судді відповідного суду [38, с. 122].

Водночас значна кількість положень щодо процесуального статусу головуючого в судовому засіданні розрізнена в нормах інших статей, серед яких: «…надає доручення секретарю судового засідання (п. 6 ч. 1 ст.73)»; «…може залучати до участі в кримінальному провадженні у судовому засіданні судового розпорядника» (ч. 1 ст. 74); «…повідомляє присяжним, яке провадження підлягає розгляду, роз'яснює їм права та обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді (ч. 2 ст. 387); «…з'ясовує, чи немає передбачених цим Кодексом або законом підстав, які перешкоджають залученню громадянина в якості присяжного або є підставою для звільнення окремих присяжних від виконання їх обов'язків, а

так само для звільнення присяжних від виконання їх обов'язків за їх усними чи письмовими заявами» (ч. 3 ст. 387). Такі положення не є вичерпними.

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [130] надано певні роз'яснення щодо окремих аспектів процесуального статусу головуючого судді. Однак, попри наявні роз'яснення, чимало аспектів цього питання залишаються поза увагою.

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що чинний КПК України потребує перегляду в частині правового регулювання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні, хоча він має низку переваг, порівняно з КПК 1960 року.

1.2. Поняття та юридичний зміст процесуального статусу головуючого в судовому засіданні

Центральною та найважливішою стадією кримінального процесу є судове засідання. Керівну роль у судовому провадженні відіграє суд в особі одноособового судді або ж колегії суддів. Розгляд справи відбувається шляхом послідовного вчинення судом й учасниками процесу комплексу процесуальних дій. Керівництво судовим розглядом справи здійснює головуючий.

На підставі даних, отриманих унаслідок системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що нині чинна редакція КПК України містить окрему статтю, присвячену процесуальному статусу головуючого в судовому засіданні, – ст. 321 з відповідною назвою «Головуючий у судовому засіданні». Проте дефініції «процесуальний статус головуючого в судовому засіданні» чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить.

Не дає вичерпної відповіді на це питання й правова доктрина. Лише деякі аспекти процесуального статусу головуючого в судовому провадженні, вивчаючи інші пов'язані з ним теми, розглядали: Л. Бартащук, С. Бурмагін, В. Вапнярук, В. Захарченко, С. Ківалов, С. Міщенко, М. Шевчук, О. Яценко та ін.

Водночас науково-теоретичний аналіз українських та іноземних наукових досліджень дає підстави для висновку, що монографічних і дисертаційних досліджень саме за цією темою немає. У правовій доктрині бракує і наукових статей інших авторів, спеціально присвячених дослідженню поняття та юридичного змісту процесуального статусу головуючого в судовому провадженні. Це зумовлює потребу напрацювання відповідного наукового підґрунтя із цього питання.

Зазначене засвідчує необхідність подальшого вивчення поняття процесуального статусу головуючого в судовому провадженні судочинства з метою його вдосконалення.

Для формулювання науково обґрунтованого визначення поняття «процесуальний статус головуючого в судовому провадженні» проаналізуємо погляди вчених щодо визначення таких термінів, як «головуючий», «правовий статус», «процесуальний статус».

Передусім слід розглянути дефініцію поняття «головуючий» як ключового поняття дослідження. Згідно з положенням п. 2 ч. 1 ст. 3 чинного КПК України, головуючий – це суддя, який розглядає справу одноособово, а під час колегіального розгляду справи – суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи [63].

Можна припустити, що це положення було запозичене з КПК 1960 року. Зокрема, у ст. 34 КПК 1960 року [66] зазначено, що головуючим у кримінальному судочинстві є суддя, головуючий під час колегіального розгляду справи або ж суддя, який розглядає справу одноособово.

Своєю чергою автори Великої радянської енциклопедії визначають головуючого в судовому засіданні часів СРСР як особу, яка безпосередньо керує перебігом судового засідання від імені всього складу суду [17].

Розглянемо поняття процесуального статусу. Насамперед зауважимо, що загалом термін «статус» є однією з найуживаніших категорій у юридичній науці. Здебільшого в правовій доктрині застосовують поняття «правовий статус».

Правовий статус як ключове поняття правової науки повсякчас привертає увагу науковців. У наукових джерелах сформовано неоднозначні підходи до тлумачення цього поняття. У найзагальнішому вигляді правовий статус визначають як юридично закріплене становище особи в суспільстві [99, с. 241]. Наприклад, О. Ф. Скакун трактує правовий статус людини як юридично закріплене становище людини в суспільстві, відповідно до якого фізична особа як суб'єкт права вступає в правовідносини, координує свою діяльність і поведінку в суспільстві [148, с. 60].

Дослідники О. В. Зайчук і Н. М. Оніщенко зазначають, що правовий статус – це система законодавчо встановлених і гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів й обов'язків суб'єкта суспільних відносин [176, с. 366].

З огляду на зазначене, цілком логічним видається підхід, який пропонує Н. М. Шульгач. На думку науковця, правовим статусом судді є нормативно визначені права, обов'язки, гарантії, які сприяють судді в здійсненні повноважень, та особливості їх притягнення до відповідальності [205, с. 24].

Натомість А. О. Васильєв вважає, що правовий статус особи – це закріплене правом соціально значуще становище особи, яке відображає її роль у відповідних відносинах і дає змогу їй бути їх учасником [21, с. 132]. Саме в цих відносинах особа, а в нашому випадку – головуючий, реалізує свій статус.

У процесуальній сфері правовий статус трансформується в «процесуальний статус». Зокрема, С. В. Слінько зауважує, що статус судді можна ототожнювати з його процесуальним становищем, яке він має в кримінальному процесі. Автор стверджує, що статус містить сукупність певних соціальних можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, що виконує суддя в судочинстві [149, с. 74–75].

Тобто правовий статус щодо процесуального статусу відіграє роль загального щодо спеціального [166, с. 37]. Тому цілком логічним видається, що в

науковому середовищі склалася практика виокремлення різних видів правового статусу особи. За галуззю правового регулювання в науковій літературі визначають кримінальний процесуальний статус [144, с. 25]. Саме такий статус притаманний учасникам кримінального процесу, серед яких важливе місце посідає головуючий судового засідання.

Особливим кримінальним процесуальним статусом головуючого в судовому засіданні вітчизняний законодавець наділяє, згідно з положеннями п. 2 ч. 1 ст. 3 КПК України [64], суддю, що розглядає справу одноособово або ж суддю-доповідача у випадку, якщо справа підлягає колегіальному розгляду.

Науковець О. Г. Юшкевич використовує термін «процесуально-правовий статус» [209, с. 102–103], маючи на увазі права й обов'язки певного учасника в процесі; Л. Я. Стрельбицька, досліджуючи процесуальний статус засудженого, акцентує на тому, що процесуальний статус можна визначити як закріплену кримінальним процесуальним законодавством сукупність прав, обов'язків, відповідальності та гарантій прав [167, с. 29].

На думку Т. В. Степанової, процесуальний статус – це законодавчо встановлене коло можливостей певного учасника процесу. Законні інтереси не належать до такого кола, а лише є напрямом удосконалення законодавства та метою, для задоволення якої особа вступає в процес [166, с. 37–38]. Така думка видається нам спірною. Із цього приводу цікавою є позиція та обґрунтування О. І. Литвинчука про «рівнозначність за змістом» понять «процесуальний статус» і «процесуальне становище». Дослідник вважає, що залежно від контексту, стилістичної переваги можна використовувати певне словосполучення [83, с. 17]. Цей автор розглядає поняття «процесуальний статус» як систему закріплених у кримінально-процесуальному законі функцій, прав та обов'язків, процесуальних гарантій діяльності й відповідальності за порушення норм цього закону, що відображає фактичне становище у взаємовідносинах з іншими учасниками кримінального процесу.

Аналізуючи цю дефініцію, слід зауважити, що автор зводить систему функцій, прав, обов'язків, гарантій та відповідальності до визначення місця

учасника процесу серед інших учасників. Однак у цьому контексті ми поділяємо підхід Т. В. Степанової [165, с. 87] у тому, що процесуальний статус учасника процесу – це те стабільне, чим наділений учасник у процесі й що не залежить від взаємовідносин з іншими учасниками у справі.

Резюмуючи викладене вище, можемо констатувати несформованість серед науковців уніфікованого підходу до тлумачення поняття та змісту процесуального статусу. Така ситуація видається закономірною з огляду на те, що поняття «процесуальний статус» є похідним від загальноправового поняття «правовий статус», трактування якого також є дискусійним.

Водночас доходимо висновку, що поняття як правового, так і процесуального статусу в правовій доктрині тлумачать крізь призму визначення сукупності його структурних елементів.

Стосовно структури процесуального статусу слід зазначити, що в науковій літературі проблемною є структуризація елементного складу процесуального статусу. Наприклад, О. О. Бондаренко до структури процесуального статусу включає процесуальні права, гарантії процесуальних прав, процесуальні обов'язки і ретроспективну відповідальність за невиконання їх [18, с. 6]. Водночас О. І. Литвинчук структурою процесуального статусу охоплює функції, права й обов'язки, процесуальні гарантії діяльності та відповідальність за порушення норм закону [83, с. 6]. На думку В. Г. Пожар, у кримінальному провадженні процесуальний статус особи об'єднує окремі процесуальні статуси його суб'єктів, передбачені кримінальним процесуальним законодавством, які різняться за змістом та обсягом прав й обов'язків, з огляду на ту процесуальну функцію, яку виконує певний суб'єкт у провадженні [110, с. 301]. Натомість А. Є. Голубов вважає, що його складовими є: суб'єктивні права (свободи), юридичні обов'язки та законні інтереси особи [31, с. 8].

Системний аналіз положень КПК України щодо правового положення учасників кримінального провадження дає змогу стверджувати, що елементами процесуального статусу кожного з них неодмінно є права й обов'язки. Однак, на нашу думку, не можна обмежуватися виключно дослідженням прав та обов'язків

головуючого, хоча вони й посідають центральне місце в дослідженні. Необхідно розглянути й інші елементи, які хоч і матимуть менший обсяг, проте є не менш важливими (гарантії реалізації прав і відповідальність).

Отже, визначивши структуру процесуального статусу головуючого, яка підлягатиме дослідженню, слід сформулювати визначення цього поняття. Тож пропонуємо процесуальний статус головуючого в судовому провадженні тлумачити як закріплену кримінальним процесуальним законодавством сукупність правомочностей головуючого, яка надає йому можливість виконувати встановлені законодавством завдання.

На підставі наявних наукових напрацювань із цього питання можемо визначити процесуальний статус головуючого в судовому засіданні як сукупність процесуальних прав, процесуальних обов'язків (зокрема й обов'язок нести дисциплінарну відповідальність), процесуальних інтересів і процесуальних гарантій головуючого в судовому засіданні.

Проте ці категорії не мають нормативного визначення в КПК України. Це зумовлює потребу апелювати до наукових напрацювань для з'ясування сутності перелічених вище структурних компонентів процесуального статусу головуючого.

Насамперед зауважимо, що поняття «процесуальні права», «процесуальні обов'язки», «процесуальні обмеження», «процесуальні заборони», «процесуальні повноваження», «процесуальні гарантії» є похідними від дефініцій «права», «обов'язки», «обмеження», «заборони», «повноваження», «гарантії».

Спробуємо з'ясувати сутність кожного із зазначених компонентів. Розпочнемо з категорії процесуальних прав, що є похідною від загального поняття «права» в правовій доктрині. Зокрема, право науковці розглядають як «надану законами держави можливість здійснювати що-небудь» [48, с. 356].

Права судді визначають як закріплену в ратифікованих міжнародних актах, національному законодавстві, актах суддівського самоврядування, забезпечену державою за допомогою загальних і спеціальних гарантій систему дозволених або альтернативних можливостей, необхідних судді для реалізації покладених на

нього функцій щодо здійснення правосуддя або інших судових повноважень, а також для задоволення особистих потреб, суспільних або державних інтересів [202, с. 44]. Водночас процесуальні права учасників судового розгляду тлумачать як легітимні дозволи, перелік яких закріплено в процесуальних нормах права та які надані законодавцем учасникам судових процесів з метою здійснення ними окремих процесуальних дій та процесуальних правовідносин у межах процесуальної форми судових процесів [68, с. 343].

Отже, процесуальні права як структурна складова процесуального статусу головуючого в судовому провадженні – це перелік закріплених у кримінальних процесуальних нормах дозволених або альтернативних можливостей, необхідних головуючому для реалізації покладених на нього завдань і функцій з головування в судовому провадженні.

Наприклад, головуючий має право зупинити виступ (дії) учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження. Частина 4 ст. 193 КПК України суду надає право за клопотанням сторін або за власною ініціативою право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу [64] тощо.

Безсумнівно, процесуальні права надано головуючому для виконання ним своїх процесуальних обов’язків. У зв’язку із цим необхідно зазначити, що обов’язок – це те, чого слід беззастережно дотримуватися, що підлягає безумовному виконанню внаслідок суспільних вимог або внутрішніх стимулів; певний обсяг роботи, справ, що визначені завданням, посадою тощо [48, с. 293].

Загалом обов’язком є міра необхідної поведінки. Обов’язок може бути як активним (особа, на яку його покладають, зобов’язана вчинити певні активні дії), так і пасивним (особа, на яку його покладають, повинна утриматися від учинення певних дій). Насправді суть як активного, так і пасивного обов’язку можна розглядати як заборону. Це стосується пасивного обов’язку, адже обов’язок не вчиняти чогось є забороною це вчиняти [200, с. 89].

Обов’язки судді під час здійснення судочинства визначає О. В. Яценко як встановлені юридичними нормами та забезпечені державою вид і міру належної (або необхідної) поведінки зазначеної посадової особи, спрямовані на досягнення цілей правосуддя [213, с. 118].

На думку Д. Ю. Шпенова, юридичні обов’язки судді – це закріплена в ратифікованих міжнародних актах, законодавстві України, актах суддівського самоврядування, гарантована державою до виконання дією спеціального правового механізму система необхідної та належної поведінки судді, вираженої переважно у формі його активних дій, необхідної для відправлення правосуддя, захисту прав й інтересів суб’єктів правовідносин, а також для забезпечення рівного права кожного на судовий захист [202, с. 45].

На переконання С. С. Бичкової, процесуальні обов’язки – це міра «необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки суб’єктів процесуальних відносин, яка спрямована на задоволення інтересів носія суб’єктивного процесуального права і забезпечена можливістю застосування у встановлених законом випадках заходів процесуального примусу» [12, с. 72].

Тож доходимо висновку, що процесуальні обов’язки як структурна складова процесуального статусу головуючого в судовому провадженні – це встановлені кримінальними процесуальними нормами й забезпечені державою вид і міра належної (або необхідної) поведінки головуючого, спрямовані на добросовісне здійснення ним своїх процесуальних прав та окремих процесуальних дій з метою досягнення мети судового провадження.

Головуючий під час здійснення своїх повноважень повинен суворо дотримуватися норм кримінального процесуального закону та судової етики. Крім того, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» окреслює обов’язки судді, які цілком поширюються на головуючого в кримінальному судочинстві [135].

Водночас як процесуальні права, так і процесуальні обов’язки, безумовно, пов’язані з інтересом суб’єктів. Інтерес завжди є стимулом до застосування процесуальних прав і виконання процесуальних обов’язків, оскільки процесуальних дій без умотивованого характеру в судових процесах немає [173].

На думку Л. М. Лобойка, законні інтереси не притаманні статусу посадових осіб [84, с. 23]. Тобто, якщо інтерпретувати це припущення до посади головуючого, то з позиції автора вбачається висновок про те, що законні інтереси не притаманні статусу головуючого, оскільки він є посадовою особою органу судової влади.

Таку позицію ми поділяємо лише частково. На нашу думку, інтереси загалом як категорію необхідно включити до складу процесуального статусу головуючого.

Із цього приводу доречно зауважують В. В. Колодчин та А. Р. Туманянц: особливість правового статусу посадової особи полягає в тому, що в правовідносинах остання діє не від власного імені, а від імені відповідного державного органу [55, с. 10], тобто від імені держави. Тож доходимо висновку, що головуючий як суб'єкт судового провадження представляє законні інтереси. У нашому випадку це державні інтереси стосовно здійснення правосуддя.

Реалізуючи в процесі здійснення судочинства функцію судової влади, суддя спрямовує вектор професійної активності не на задоволення власних (як управомоченої особи) інтересів, а інтересів суспільства, яке шляхом створення та фінансування держави (зокрема судової гілки) зацікавлене в здійсненні неупередженого, об'єктивного, справедливого вирішення справ [213, с. 117].

Для посадових осіб законний інтерес трансформується в завдання та функції, що забезпечують виконання інтересів держави у відповідній сфері. На цій підставі зауважимо, що суддя як посадова особа органу судової влади має іншу, порівняно з фізичними особами – учасниками кримінального провадження, структуру статусу, оскільки, визначаючи його статус, слід ураховувати його роль як уповноваженої на ведення кримінального провадження особи.

Ідеться про застосування під час характеристики процесуального статусу головуючого таких понять, як «повноваження» та «компетенція». Специфіка становища посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження, обумовлена тим, що їхнє кримінальне процесуальне становище є похідним від статусу органу держави, який вони представляють і в якому обіймають відповідну посаду. Адже

в правовому аспекті посада передбачає коло прав та обов'язків, закріплених за посадою, та є частиною прав й обов'язків державного органу [1, с. 105].

Застосування такого підходу до визначення змісту статусу посадових осіб держави не є випадковим. Він забезпечує дотримання законності та верховенства права в їхній діяльності, насамперед на підставі ст. 19 Конституції України [57]. Для сфери кримінального судочинства, де ця норма визначає правовий режим діяльності його учасників, це має важливе значення, оскільки для кримінального процесуального права властивий особливий спеціально-дозвільний тип правового регулювання, який формулюють так: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» [60, с. 29].

Зазначене стосується і поняття «повноваження», оскільки щодо тлумачення цього терміна вчені також не мають єдиного погляду. Аналіз наукової літератури із цієї проблеми дає змогу виокремити щонайменше два підходи. Прихильники першого вважають, що повноваження – це сукупність прав й обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [22, с. 469]. Представники другого стверджують, що повноваження слід розглядати як право, надане кому-небудь для здійснення чогось, компетенція, доручення [97]. На нашу думку, вдалішим видається перший підхід.

На підставі зазначеного доходимо висновку, що процесуальні повноваження як структурна складова процесуального статусу головуючого в судовому провадженні – це встановлена кримінальними процесуальними нормами та забезпечена державою сукупність прав й обов'язків головуючого для здійснення покладених на нього функцій та завдань у судовому провадженні.

Поняття «компетенція» походить від латинського «competentia» (ведення, здатність, приналежність до права) – сукупність предметів відання, функцій, повноважень, прав й обов'язків органу виконавчої влади, посадової особи [112, с. 210]. Тобто тлумачення компетенції зводиться до переліку складових цього поняття.

Загалом поняття компетенції слід визначити як сферу діяльності певного органу (що саме повинен робити цей орган) і необхідні для цього повноваження. Компетенція (правомочність) – це сукупність обов'язків і прав, здійснюваних органами влади та їх посадовими особами. Компетенція (правомочність) стосується лише посадових осіб, які компетентні (правомочні) вирішувати питання, що виникають між конкретними учасниками (суб'єктами) правових відносин [10, с. 49–50].

Зокрема, Л. М. Лобойко зауважує, що в загальній теорії права термін «компетенція» застосовують виключно щодо державних органів – суб'єктів права, які є представниками публічної влади, адже останні наділені державою владними повноваженнями, що дає їм змогу вимагати від інших суб'єктів певної суспільно корисної поведінки [84, с. 23]. Це пов'язано не тільки з можливістю виокремлення компетенції прокурора та інших посадових осіб – учасників кримінального провадження, зокрема, слідчого, судді, а також є підставою для розрізнення їх статусу, а отже, змісту та характеру їхньої кримінальної процесуальної діяльності.

Поняття кримінально-процесуальної компетенції Л. М. Лобойко визначає «як покладений кримінально-процесуальним законом на органи суду обсяг публічних справ у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві» [84, с. 25].

До компетенційних елементів, на його думку, належать:

а) нормативно встановлені завдання;

б) предмети відання як юридично визначені певні сфери й об'єкти впливу;

в) владні повноваження як гарантована законом міра прийняття рішень і вчинення дій [84, с. 25].

Поділяючи загалом підхід Л. М. Лобойка [84, с. 26] щодо структури компетенції, ми вважаємо слушною позицію вчених, які до її структури пропонують відносити функції, мету й завдання, які виконує посадова особа.

Таким чином, компетенція головуючого в кримінальному провадженні охоплює покладені на нього в межах визначеного відповідно до Конституції України та кримінального процесуального законодавства предмета його відання

обсяг функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві.

На думку Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця, кримінально-процесуальні функції – це визначені в законі основні напрями процесуальної діяльності, що здійснюють з метою реалізації завдань кримінального судочинства суб'єкти, уповноважені на ведення процесу або наділені правами для активної участі у справі з метою захисту своїх законних інтересів [62, с. 23].

У науці кримінального процесу триває дискусія щодо поняття «процесуальна функція». Деякі науковці вважають, що це окремий напрям кримінально-процесуальної діяльності [168, с. 14]. Інші, конкретизуючи таке визначення, стверджують, що це визначені законом головні напрями кримінально-процесуальної діяльності [85, с. 12]. Треті переконані, що це виражені в законі головні напрями процесуальної діяльності, які реалізують самостійні суб'єкти, котрим для реалізації відповідних завдань надано широкі права й повноваження для активної участі в кримінальному судочинстві [3, с. 13].

Якщо розглядати кримінально-процесуальні функції як головні напрями процесуальної діяльності учасників, спрямованих на досягнення тих завдань, що поставлені перед такою діяльністю, відповідають її призначенню, то одразу стає очевидним, що функції реалізують у тій діяльності, яка відбувається під час провадження кримінальних справ і від якісного здійснення яких безпосередньо залежать забезпечення захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочинів осіб, захисту особи від незаконного й необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав і свобод, стан боротьби зі злочинністю загалом, наявність у суспільстві законності й правопорядку.

Таким чином, кримінально-процесуальна функція дає змогу з'ясувати призначення та роль учасника процесу в кримінальному судочинстві.

Повноваження визначаються компетенцією, а також спрямовуються на виконання завдань, досягнення мети й реалізацію функцій, які утворюють компетенцію. Із цього приводу зауважують: «щоб предмет відання міг бути повно і всебічно опрацьований тим чи іншим державним органом, останній наділяється

достатніми для цього владними повноваженнями, які виступають у ролі гарантованої законом міри прийняття процесуальних рішень і вчинення процесуальних дій» [84, с. 26].

Повноваження головуючого в кримінальному провадженні схарактеризуємо як закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві.

Кримінальні процесуальні норми здебільшого містять не лише певні процесуальні права, а й одночасно їх обмеження. Зокрема, стосовно головуючого законодавство також встановлює певні обмеження, які полягають у виключенні свободи поведінки в певній сфері правовідносин, що запобігає протиправному використанню власного посадового становища з метою захисту й охорони інтересів інших суб’єктів або суспільних інтересів.

У цьому аспекті слід зважати на те, що в тлумачному словнику сучасної української мови термін «обмеження» означає правило, настанову, що обмежує чиї-небудь права, дії тощо [23, с. 643]. Також обмеження визначають як правило, настанову, що обмежує чиї-небудь права, дії, або обмежувальну дію, яка встановлює певні межі чого-небудь; зв’язує щось обмежувальними умовами; не допускає поширення чого-небудь [179].

У словнику термінів з теорії держави та права юридичні (правові) обмеження визначено як встановлені законом винятки в межах правового статусу громадянина під впливом певних обставин. Вони обмежують свободу й інтереси особи, проте завжди мають превентивний характер, запобігають можливим несприятливим наслідкам як для суб’єктів, щодо яких діють обмеження, так і щодо інших осіб [142, с. 83].

Тобто в наукових юридичних джерелах поняття «обмеження» використовують у різних значеннях. Передусім його застосовують стосовно права загалом, розглядаючи право як обмежену свободу. Знаний радянський теоретик права С. С. Алексєєв стверджував, що обмеження – це питання не про засоби, а

про обсяг регулювання, межі прав, які має особа та які характеризують результат юридичного регулювання. Досягають результату за допомогою таких способів правового регулювання, як звуження дозволів, нових заборон, додаткових обов'язків [2, с. 67].

Правовими обмеженнями К. Ю. Мельник вважає встановлене законом певне звуження змісту окремих прав і свобод або повну заборону їх використання з метою забезпечення належного захисту прав і свобод інших осіб та нормального розвитку й функціонування суспільства і держави [89, с. 126].

У дисертації, присвяченій проблематиці обмежень прав, О. В. Осинська сформулювала дефініцію обмеження прав як «звуження їх змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо можливостей мати, володіти, користуватися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суверенітету й цілісності або громадського порядку, забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини» [100, с. 10].

Цікаво, що в попередніх публікаціях авторка по-іншому визначала цю категорію, а саме як «правовий засіб механізму правового регулювання, спрямований на захист національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, для охорони здоров'я і моральності населення та захисту прав і свобод інших людей, що здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів звужувати сферу нормативного змісту й обсягу прав і свобод людини, який встановлюється і забезпечується силою держави» [101, с. 247].

На переконання А. М. Денисової, правове обмеження – це закріплене в праві утримання суб'єкта правовідносин від протиправного діяння, метою якого є задоволення інтересів контрсуб'єкта та суспільних інтересів в охороні й захисті загалом. Дослідниця зауважує, що правові обмеження є встановленими в праві межами, у яких повинні діяти суб'єкти, не порушуючи законні права інших суб'єктів, тобто вони унеможливлюють певні діяння окремих осіб з метою задоволення інтересів суспільства. Правові обмеження, зазначає А. М. Денисова, – це встановлені законом винятки з правового статусу громадянина, які мають

превентивний характер, убезпечують від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють ці обмеження, так й інших осіб [39, с. 52].

Доходимо висновку, що процесуальні обмеження як структурна складова процесуального статусу головуючого в судовому провадженні – це встановлені кримінальними процесуальними нормами й забезпечені державою винятки із процесуального статусу головуючого, які мають превентивний характер, убезпечують від можливих несприятливих наслідків як головуючого в судовому провадженні безпосередньо, так й інших учасників судового провадження з розгляду певного кримінального провадження.

Наприклад, у ст. 134 КПК України зазначено:

«1…суд під час судового провадження має право за власною ініціативою або за клопотанням слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника здійснити судовий виклик певної особи, якщо слідчий суддя чи суд встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою.

2. Суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою» [64].

Характеризуючи процесуальний статус головуючого як учасника судового провадження, не можна оминути увагою й таку категорію, як «заборона». Заборона означає зменшення можливостей. З юридичного погляду це повне скасування або обмеження якоїсь правомочності [200, с. 85].

Отже, процесуальні заборони як структурна складова процесуального статусу головуючого в судовому провадженні – це встановлене кримінальним процесуальним законом повне скасування або обмеження якоїсь правомочності головуючого щодо його повноважень у судовому провадженні.

Також можемо визначити процесуальний статус головуючого в судовому засіданні як сукупність спеціальних прав, обов'язків, інтересів, заборон, обмежень, гарантій, повноважень судді в межах законодавчо визначеної

компетенції, що безпосередньо пов’язані з виконанням ним функції головуючого в судовому засіданні.

Таким чином, на підставі аналізу норм КПК України щодо поняття головуючого, доктринальних положень національної та іноземної правової науки щодо поняття «процесуальний статус» пропонуємо авторську дефініцію поняття «процесуальний статус головуючого в судовому провадженні», що слід визначити як сукупність спеціальних прав, обов’язків, інтересів, заборон, обмежень, гарантій, повноважень судді, який розглядає справу одноособово, а під час колегіального розгляду справи – судді-доповідача, визначеного Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи в межах законодавчо визначеної компетенції, що безпосередньо пов’язані з виконанням ним функції головуючого в судовому засіданні.

Що з більшої кількості елементів формується поняття правового статусу суб’єкта кримінального процесу, слушно зауважує О. С. Нестеренко [96, с. 131], то об’єктивнішою є його характеристика.

Процесуальний статус є різновидом правового статусу. Проте, на нашу думку, процесуальний статус можна класифікувати на підставі кримінально-процесуальних норм залежно від виду судового провадження. Зокрема, у п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України передбачено, що судове провадження – це кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами [64].

Доходимо висновку, що за критерієм виду судового провадження процесуальний статус головуючого в судовому провадженні з розгляду кримінальних справ можна класифікувати на такі види: процесуальний статус головуючого в судовому провадженні в суді першої інстанції; процесуальний статус головуючого в судовому провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному порядку; процесуальний статус головуючого в судовому провадженні з перегляду судових рішень у касаційному порядку; процесуальний

статус головуючого в судовому провадженні з перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами; процесуальний статус головуючого в судовому провадженні з перегляду судових рішень за виключними обставинами.

Процесуальний статус головуючого в судовому провадженні в суді першої інстанції можна класифікувати залежно від етапу судового провадження на: процесуальний статус головуючого в підготовчому судовому провадженні; процесуальний статус головуючого в судовому розгляді; процесуальний статус головуючого під час ухвалення та проголошення судового рішення.

Підсумовуючи, зауважимо, що в правовій регламентації процесуального статусу головуючого в судовому провадженні є певні досягнення, водночас наявні й прогалини, які потребують коректив на законодавчому рівні, можливо, і з урахуванням зазначених вище пропозицій.

1.3. Аналіз міжнародного досвіду процесуального статусу головуючого в судовому засіданні

Попри порівняно незначний термін дії нового процесуального законодавства України у сфері здійснення кримінального судочинства, до нього вже внесено десятки змін і доповнень. Стосувалися ці зміни й інституту головуючого в кримінальному провадженні. Однак досі невирішеними лишаються питання щодо регулювання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні з розгляду кримінальних справ [71, с. 157].

Водночас розбудова в Україні демократичної, правової та соціальної держави та прагнення до інтеграції у світове співтовариство зумовлюють необхідність для юридичної науки здійснювати порівняльно-правові дослідження як правової системи загалом, так й окремих її елементів. Це стосується й регулювання інституту головуючого в кримінальному провадженні.

З огляду на зазначене, неабиякої актуальності набуває вивчення міжнародного досвіду щодо регулювання інституту головуючого в судовому провадженні з розгляду кримінальних проваджень.

Аспекти цієї теми вивчали: А. Б. Войнарович, В. В. Луцик, І. В. Назаров, В. А. Савченко, Д. В. Шандров та ін.

Попри наявні дослідження, питання міжнародного досвіду щодо регулювання інституту головуючого в судовому провадженні з розгляду кримінальних проваджень потребує подальшого вивчення в напрямі виявлення прогресивніших законодавчих положень у цій сфері та з'ясування можливості застосування відповідного досвіду в Україні.

Питання міжнародного досвіду регулювання інституту головуючого в судовому провадженні з розгляду кримінальних проваджень залишилося поза увагою українських науковців.

Недосконалим є і національне законодавство в цій сфері. Зокрема, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України розосередженими є положення щодо окремих складових процесуального статусу головуючого в судовому засіданні. Адже КПК України містить лише одну ст. 321 «Головуючий у судовому засіданні», згідно з положеннями якої головуючий у судовому засіданні керує перебігом судового засідання, забезпечує дотримання послідовності й порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження, а також уживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку [64]. Натомість чимало повноважень головуючого можна віднайти в положеннях інших статей КПК.

Схожа ситуація склалася в законодавстві інших держав. Насамперед зауважимо, що неабиякий інтерес у контексті нашого дослідження становить досвід країн пострадянського простору.

Так, у кримінальному процесі Латвії, аналогічно українському, головуючий у судовому засіданні відкриває судове засідання повідомленням про те, яку справу будуть розглядати. Після чого він перелічує склад суду, перевіряє явку осіб і видаляє із зали судового засідання свідків. Після стислого викладу суті обвинувачення прокурором головуючий з'ясовує в обвинуваченого, чи зрозуміле йому пред'явлене обвинувачення та чи визнає він свою вину. Після перевірки доказів головуючий уточнює бажання обвинуваченого дати показання. Після закінчення судових дебатів головуючий пропонує обвинуваченому висловити підсумкову промову. Латвійський суд проголошує вирок шляхом зачитування головуючим повного або скороченого вироку [189, с. 692–696].

10 липня 2002 року до КПК Латвії було додано статтю 85-2 «Виконання процедурних дій з використанням технічних засобів» у такій редакції:

«Керівник процесу може здійснювати процесуальну діяльність за допомогою технічних засобів (телефонна конференція, відеоконференція), якщо цього вимагають інтереси суду.

Під час провадження необхідно забезпечити за допомогою технічних засобів, щоб керівник процесу в різних приміщеннях або будівлях, а також особи, які беруть участь у слуханнях, могли почути один одного під час телефонної конференції і почути й побачити – під час відеоконференції.

На початку провадження особа, яка керує провадженням, інформує про місце проведення, дату та час провадження; посаду й прізвище керівника процесу; особи, уповноваженої особою, яка керує провадженням, які присутні на місці другого процесуального акту і прізвище; зміст процесуальної діяльності та її виконання за допомогою технічних засобів. За запрошенням особи, які беруть участь у розгляді, називають свої імена, прізвища, ідентифікаційний номер й адресу.

Осіб, які беруть участь у провадженні, але які не перебувають у процесі провадження в одній кімнаті, перевіряє та засвідчує уповноважена особа, яка керує провадженням. Обов'язок цієї особи – забезпечити ведення провадження на своєму місці.

Керівник процесу інформує осіб, які беруть участь у провадженні, про їхні права й обов'язки, попереджає про відповідальність за невиконання обов'язків у випадках, передбачених законом, та ініціює провадження.

Особа, уповноважена особою, яка керує провадженням, має скласти заяву із зазначенням місця, дати та часу провадження; імені та прізвища; імені, прізвища, ідентифікаційного номера й адреси кожної особи, яка присутня за місцем проведення цієї процесуальної дії, а також попереджає, якщо закон передбачає відповідальність за невиконання своїх обов'язків».

На нашу думку, вітчизняному законодавцю також необхідно додати відповідні положення до КПК України та врегулювати окремою статтею особливості процесуального статусу головуючого під час розгляду кримінального провадження з використанням технічних засобів.

Повноваженнями щодо усунення із судового слідства всього, що не стосується справи, наділений і головуючий судового засідання за законодавством Литви [189, с. 633]. Зокрема, у ст. 454 КПК Литовської Республіки передбачено, що судовим засіданням керує один із суддів, який бере участь у судовому розгляді кримінального провадження (головуючий в судовому засіданні).

Головуючий в судовому засіданні керує розглядом справи так, щоб забезпечити особі, яка здійснює захист, прокурору й потерпілому рівні можливості участі в розслідуванні обставин справи [186].

Якщо під час судового засідання відбуваються порушення, головуючий в судовому засіданні формулює суть такого порушення, після чого воно вноситься до протоколу судового засідання. Своєю чергою головуючий повідомляє резолютивну частину постанови про застосування процесуальної санкції та роз'яснює особі, щодо якої винесено таку постанову, її право того самого дня отримати в суді копію постанови, а також право протягом 10 днів оскаржити цю постанову.

Крім того, особу, що порушує порядок під час судового засідання та не виконує розпорядження судді, головуючий в судовому засіданні може видалити із залу судового засідання. Про це роблять відмітку в протоколі судового засідання.

Головуючий керує нарадою суду в судовому засіданні. Кожне питання в судовому засіданні він ставить у такій формі, щоб на нього можна було дати тільки однозначну позитивну або негативну відповідь.

Під час вирішення кожного питання проводять голосування суддів, під час якого головуючий висловлює власну думку та голосує останнім. Свою думку він викладає письмово [186].

З-поміж розглянутих положень КПК Литовської Республіки, на нашу думку, для України має цінність уточнювальна норма щодо форми питань, що ставить головуючий у судовому засіданні: «Кожне питання в судовому засіданні головуючий ставить у такій формі, щоб на нього можна було дати тільки позитивну або негативну відповідь» [81, с. 198]. З огляду на зазначене, пропонуємо доповнити такою нормою КПК України.

Окрему статтю, присвячену головуючому в судовому засіданні, містить також КПК Республіки Узбекистан [187]. Ідеться про ст. 408 «Головуючий у судовому засіданні», згідно з якою в засіданні суду головує голова цього суду, його заступник або суддя.

Далі за текстом у цій статті визначено особливості процесуального статусу головуючого, що схожі з повноваженнями головуючого, закріпленими в КПК інших пострадянських країн:

«Головуючий керує судовим засіданням, приймає всі передбачені цим Кодексом заходи для ретельного, всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи та встановлення істини, усуваючи із судового розгляду все, що не стосується цієї справи.

Головуючий забезпечує підтримання порядку в залі судового засідання, його розпорядження обов'язкові для сторін і всіх присутніх.

У разі заперечень будь-якої зі сторін або інших осіб проти дій головуючого ці заперечення заносять до протоколу судового засідання» [187].

Водночас повноваження головуючого судового засідання містяться і в інших статтях КПК Республіки Узбекистан [187]. У цьому контексті слід

зауважити про позитивний досвід щодо врегулювання повноважень головуючого судового засідання на етапі підготовчого судового засідання:

– у призначений час головуючий відкриває судове засідання та оголошує, яка кримінальна справа підлягає розгляду (ст. 428);

– роз'яснює перекладачеві його права, обов'язки й відповідальність (ст. 430);

– оголошує склад суду, повідомляє, хто є державним обвинувачем, громадським обвинувачем, захисником, громадським захисником, хто – потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем та їх представником, а також секретарем судового засідання, експертом, фахівцем, перекладачем; роз'яснює їхнє право заявити відвід судді, складу суду або кому-небудь із суддів, так само як і будь-яка сторона (ст. 431);

– дає розпорядження про видалення свідків із залу судового засідання в окреме приміщення. Після цього вживає заходів для того, щоб свідки, які не допитані судом, не спілкувалися з допитаними свідками, а також особами, які перебувають у залі судового засідання (ст. 432);

– встановлює особу підсудного, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць, день і місце народження, місце проживання, заняття, освіту, сімейний стан й інші дані про його особу (ст. 434);

– установивши особу підсудного, головуючий роз'яснює йому права в судовому розгляді (ст. 435);

– роз'яснює громадському обвинувачу, громадському захиснику, а також потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві та їх представникам права й обов'язки в судовому розгляді (ст. 436);

– роз'яснює експертові та спеціалістові їхні права й обов'язки в судовому розгляді (ст. 437);

– підготовча частина судового засідання завершується з'ясуванням головуючим питання про наявність клопотань. Головуючий запитує сторону, чи є в них клопотання про виклик нових свідків, експертів або спеціалістів, про витребування речових доказів і документів (ст. 438).

Водночас глава 27 КПК України [64], що визначає основні положення підготовчого провадження, відповідних положень не містить, що, на нашу думку, є упущенням законодавця. Тому пропонуємо запозичити досвід Республіки Узбекистан [187] щодо врегулювання процесуального статусу головуючого судового засідання на етапі підготовчого судового засідання.

З огляду на євроінтеграційний курс України, цікавим є і досвід європейських країн, що є членами ЄС, у досліджуваній сфері. Для України, яка останніми роками активізує свої дії на шляху інтеграції у світове товариство, зокрема в Європейський Союз, неабиякої актуальності набуває питання узгодження національної правової системи з розробленими міжнародною спільнотою правовими стандартами правосуддя. До таких належить Федеративна Республіка Німеччина (ФРН), де забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів кримінального судочинства є одним із пріоритетних завдань держави.

У цьому контексті слід зазначити, що судові системи України та ФРН загалом схожі, тому досвід німецьких колег для українських суддів надзвичайно актуальний. Кримінальний процес сучасної Німеччини вирізняється об'єднанням давніх консервативних правил і формуванням нових демократичних принципів [54, с. 145].

На відміну від країн пострадянського простору, у процесуальному законодавстві європейських країн, що є членами ЄС, до яких належить ФРН, простежується інакший підхід до врегулювання питання процесуального статусу головуючого в судовому провадженні/засіданні.

Зокрема, КПК ФРН [30] не містить окремої статті, присвяченої інституту головуючого. Однак загалом до КПК ФРН включено чимало положень щодо процесуальних повноважень головуючого.

Наприклад, у ст. 214 зазначено: «Виклики, необхідні для основного судового розгляду, призначає головуючий. Одночасно він дає розпорядження щодо повідомлення про терміни. Якщо передбачено, що основне судове засідання буде тривати довго, головуючому слід призначити виклик всіх або окремих свідків й експертів не до початку судового розгляду, а на більш пізній час».

Підготовка судового розгляду передбачає призначення кримінального провадження до слухання, виклику підсудного, захисника, свідків, експертів, а також проведення в деяких випадках, ще до початку слухання справи, окремих слідчих дій. Справу до слухання призначає головуючий з дотриманням семиденного терміну між врученням підсудному повістки про виклик до суду й початком розгляду справи. Якщо цей строк не дотримано, то підсудний має право до його допиту в справі вимагати відкладення слухання (ст. 217).

На відміну від українського змагального процесу, головуючий суддя ФРН відповідає за доведення провини підсудного, викриває його. Унаслідок цього виникає поєднання функцій обвинувачення та вирішення справи по суті. Судова діяльність, констатує К. Роксин, має виражений обвинувальний нахил. По-перше, уже під впливом акту передачі обвинуваченого до суду головуючий займає обвинувальну позицію, з огляду на презумпцію невинуватості підсудного, у якого своєю чергою виникає враження, що він навряд чи може розраховувати на об'єктивний розгляд справи. По-друге, під час допитів, прийняття рішень щодо заявлених клопотань головуючий змушений керуватися версією звинувачення, оскільки часто керується лише матеріалами дізнання. Вплив обвинувальної влади настільки сильний, що критичної оцінки доказів під час ухвалення вироку немає. По-третє, під впливом обов'язку викрити підсудного головуючий перетворюється на обвинувача підсудного, ставить йому викривальні запитання та дотримується відповідної слідчої тактики. У підсудного виникає підозра, що він має справу з опонентом. По-четверте, спрямованість головуючого на викриття підсудного, необхідність у зв'язку із цим попередньо обмірковувати слідчі дії, ставити запитання із заздалегідь передбаченими й очікуваними відповідями обмежує можливість об'єктивного сприйняття та переосмислення інформації, передусім тієї, яка суперечить уявленням головуючого [226].

На початку судового розгляду оголошують склад суду із вказівкою на головуючого та запрошених запасних суддів, запасних судових засідателів. За розпорядженням головуючого склад суду дозволяють оголошувати ще до початку судового розгляду (ст. 222a) [30].

Під час судового розгляду підсудному не дозволяють залишати судове засідання. З цією метою головуючий може вжити необхідних заходів, щоб запобігти вилученню підсудного. На час перерви судового розгляду він може також розпорядитися щодо утримання підсудного під вартою (ст. 231) [30].

Головуючий керує судовим розглядом, допитом підсудного й дослідженням доказів. Якщо особа, яка бере участь у судовому розгляді, оспорює розпорядження головуючого, пов'язане з керівництвом судовим розглядом, як неприпустимим, кінцеве рішення за скаргою приймає суд (ст. 238) [30].

На вимогу членів судової колегії головуючий повинен дозволяти їм безпосередньо ставити питання свідкам, експертам. Це право головуючий повинен надавати прокуратурі, підсудному й захиснику (ст. 240) [30].

Той, хто зловживає повноваженням ведення допиту, може бути позбавлений цього повноваження головуючим (ст. 241) [30].

Головуючий встановлює присутність підсудного й захисників, явку свідків, експертів, а також наявність засобів доказування. Після видалення свідків із зали судового засідання, головуючий допитує підсудного про дані, що стосуються його особи. Головуючий повідомляє, чи відбулося обговорення щодо судової угоди, і якщо так, то повідомляє також її основний зміст.

Потім підсудному роз'яснюють, що він вільний у своєму рішенні дати показання по суті обвинувачення або відмовитися від дачі показань. Якщо підсудний готовий дати показання, його допитують по суті справи. Колишні судимості підсудного встановлюють лише в тому випадку, коли вони мають значення для прийняття рішення. Момент їх встановлення та оголошення визначає головуючий (ст. 243) [30].

Про перебіг основного судового розгляду складають протокол, який повинен бути підписаний головуючим і судовим діловодом, якщо такий був присутній на основному судовому розгляді. Якщо головуючий не має змоги виконати цей обов'язок, за нього протокол підписує старший за віком член судової колегії.

Якщо головуючий в складі судової колегії є єдиним суддею, то в разі, якщо він не має змоги виконати обов'язок підписання протоколу, достатньо підпису судового діловода (ст. 275) [30].

Зазначене дає підстави стверджувати, що німецькі концепції кримінального процесу, які втілюються в спростуванні процесуальних відносин, розумінні сторін, принципах змагальності, відображаються в теоретичній та законодавчій конструкціях судового розгляду, а саме у своєрідних підходах до визначення процесуального положення головуючого судді [228, с. 998].

Концепція кримінального процесу Німеччини заперечує принцип змагальності сторін і закріплює особливе процесуальне становище головуючого судді. У кримінальному судочинстві Німеччини головуючий суддя наділений не тільки винятковими повноваженнями щодо керівництва розглядом справи, а й одноосібним ведення судового слідства.

Відповідно до ч. 1 §238 КПК ФРН, керівництво розглядом кримінального провадження, допит підсудного та проведення судового слідства здійснює головуючий. Інші учасники процесу, зокрема прокурор, тільки з дозволу судді мають право ставити запитання свідкам, експертам, підсудному. Суддя в Німеччині здійснює процес доказування, метою якого є встановлення істини у справі. У кримінальному судочинстві суд зобов'язаний установити матеріальну істину й досліджувати для цієї мети всі доступні докази, які можуть мати значення для прийняття рішення. Цей так званий інструктивний принцип реалізується в кримінальному процесі передусім головуючим. Головуючий веде судовий розгляд і визначає його перебіг [30]. Таким чином, провідне становище головуючого визначає пасивну участь прокурора й захисника на судовому розгляді. Активізування їх може бути потлумачене головуючим як критика техніки його допиту.

Вартим уваги з погляду можливості запозичення видається положення КПК ФРН щодо особливостей допиту малолітніх і неповнолітніх осіб. Ідеться про ст. 241а КПК ФРН, яка встановлює, що допит свідків, які не досягли віку 18-ти років, здійснює тільки головуючий (ст. 241а) [30]. На нашу думку, таку норму доцільно

імплементувати в національне законодавство шляхом внесення доповнень до ст. 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» кодифікованого кримінального процесуального законодавства України. Вважаємо, що таке розширення меж процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні сприятиме об'єктивному розгляду справи в порядку кримінального судочинства. Адже в такий спосіб буде обмежено вірогідність впливу на малолітніх і неповнолітніх свідків, які через вікові особливості є психологічно вразливішими, з боку інших учасників процесу [81, с. 189–190].

У Німеччині заборонено здійснювати аудіо- та відеозапис судового розгляду справи (ст. 169 КПК ФРН). У цьому контексті значно демократичнішим є законодавство України. Адже, згідно з положеннями ч. 6 ст. 27 КПК, кожен, хто присутній при розгляді справи, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписувальні пристрої: «Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслювання судового засідання по радіо й телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду». Для здійснення фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслювання судового засідання по радіо і телебаченню представникам засобів масової інформації (ЗМІ) слід звернутися із клопотанням до головуючого судді у справі. Тобто, на відміну від головуючого за КПК ФРН, головуючий за КПК України наділений процесуальним повноваженням, спрямованим на забезпечення реалізації принципу гласності й відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами судового засідання та процесуальних дій.

Попри істотну відмінність підходів у КПК України та ФРН, слід зазначити, що практичне застосування кримінального процесу залишається спорідненим.

Після прийняття нового КПК в Україні минуло небагато часу, тому цілком логічно, що забезпечення принципу змагальності в кримінальному процесі ще не

знайшло свого повного відображення, передусім у частині забезпечення прав сторони захисту та виключного процесуального інтересу судді.

Сучасний кримінальний процес в Україні має ознаки перехідного періоду, однак у практичному забезпеченні залишається інквізиційним (обвинувальним), з огляду на кількість обвинувальних вироків. Для країн розвинутої демократії, із системою змагального процесу кількість обвинувальних вироків понад 98 % є неможливою. Однак така розвинута європейська країна, як ФРН, пішла іншим шляхом. У межах змагального процесу судді було надано його природні функції судового слідства, а тому, на нашу думку, такий підхід має найточніше практичне втілення в Україні.

З огляду на зазначене та у зв'язку з реаліями практичного судочинства, вважаємо за доцільне в Україні закріпити норму, яка зобов'язала б суддю здійснювати активний пошук істини в кримінальній справі, брати активну участь у всіх процесуальних діях, у межах судового розгляду, реалізуючи власну ініціативу. На наше переконання, такий підхід нівелює низку підстав затягування справи у вигляді відводу судді через його «необ'єктивність», яка, на думку сторони, полягає в його надмірній активності й інших формально-процесуальних перешкодах для пришвидшення розгляду справи по суті.

Цікавим також є досвід Польщі в цій сфері. Згідно з КПК Республіки Польщі [218], головуючий повідомляє присутнім у судовому засіданні про їхні обов'язки зберігати в таємниці будь-яку інформацію, яку вони дізналися в процесі закритого судового розгляду, а також наслідки її розголошення.

Судовий розгляд проводять усно. Головуючий керує судовим розглядом і стежить за його справедливим перебігом. Головуючий повинен сприяти тому, щоб остаточне рішення у справі було прийнято на першому судовому засіданні. Головуючий має надати сторонам можливість висловити свою позицію з будь-якого питання, яке розглядають. Якщо одна сторона висловилася з приводу певних питань, інша також має право це зробити. Останніми мають право висловитися обвинувачений і його захисник [189, с. 548].

Головуючий має право задовольнити клопотання сторін про допуск певних матеріалів як доказів, якщо інша сторона проти цього не заперечує. Тоді виносять постанову суду. Головуючий також має право відхилити питання, якщо в ньому міститься відповідь або його частина або якщо він визнає питання неналежним з інших причин.

Свідки, яких ще не допитували, не повинні бути присутніми під час допиту інших свідків. Головуючий має вжити заходів з метою недопущення спілкування між уже допитаними особами й тими, які очікують допиту. Головуючий приймає рішення щодо підтримання порядку в залі судового засідання [218].

Головуючий або суд можуть визначити обов'язковою участь у судовому розгляді обвинуваченого. У справах про злочини присутність обвинуваченого на відкритті судового провадження та оголошення йому суті обвинувачення є обов'язковими [189, с. 552]. Таке право потребує уваги вітчизняного законодавця та має бути розглянутим у процесі реформування КПК України в частині регулювання процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні.

Головуючий може прийняти рішення про заборону обвинуваченому залишати зал судового засідання до його завершення. Якщо обвинувачений, попри попередження головуючого, поводиться так, що це перешкоджає нормальному перебігу засідання або демонструє неповагу до суду, головуючий може тимчасово видалити обвинуваченого із залу судового засідання [189, с. 552].

Після повернення обвинуваченого, який був раніше видалений, у зал судового засідання суддя стисло інформує його про перебіг судового засідання за час його відсутності, а також надає можливість дати пояснення стосовно доказів, які було досліджено за цей час.

Якщо обвинувачений, присутність якого, у зв'язку із характером судового розгляду, є обов'язковою, покинув зал судового розгляду без дозволу головуючого, суд вправі продовжити судове засідання за його відсутності.

Судовий розгляд починається з оголошення суті справи. Головуючий перевіряє присутність осіб, яких було викликано для участі в судовому засіданні, а також з'ясовує наявність або відсутність перешкод для його проведення. До

початку судового слідства сторони, захисники й представники вправі заявити клопотання про зобов'язання прокурора доповнити матеріали досудового розслідування, приєднані до обвинувального акта, визначеними документами, складеними під час досудового розслідування. Суд приймає рішення до початку судового слідства [189, с. 555].

Якщо обвинувачений бере участь у судовому розгляді, головуючий після оголошення прокурором суті обвинувачення роз'яснює обвинувачуваному його право давати пояснення чи показання, відповідати на питання або відмовитися це робити, право представляти докази, наслідки невикористання цих прав, а також інші права й обов'язки, передбачені КПК Польщі [218] (§ 3 і 4 ст. 100, ст. 376, ст. 377, § 1 ст. 419 і ст. 422), а також з'ясовує, чи визнає він себе винним у вчиненні правопорушення, у якому його звинувачують, і чи бажає він дати свідчення з цього приводу.

Більшість кримінальних справ в Англії та Уельсі слухають у порядку пришвидшеного провадження суди магістратів, до складу яких входять три мирові судді (яким допомагає клерк, що відповідає вимогам, встановленим законодавством), або один районний суддя, що відповідає вимогам, встановленим законодавством (суди магістратів). Розгляд справ, у яких ідеться про серйозні злочини, проводить за обвинувальним актом у Суді Корони суддя одноосібно перед судом присяжних. За певними винятками, кожна особа віком від 18-ти до 70 років може бути викликана, за принципом випадкового вибору, для відправлення функцій присяжного засідателя [215].

Головуючий судового засідання, який підготував керівне судове рішення, оголошує його першочергово. Допоміжні рішення (якщо вони є) надають переважно в порядку старшинства, а потім надають будь-які окремі рішення. Іноді суд виносить єдине рішення. Рішення завжди виносять у письмовій формі. Незадовго до цього сторонам доступні його копії. У кожному конкретному випадку головуючий суддя готує пресогляд. Копії цього пресогляду надсилають основним пресагентствам і ЗМІ напередодні винесення рішення. Судове рішення зачитує головуючий судового засідання на відкритому судовому засіданні. Після

виступу головуючого колегія почергово оголошує рішення у справі, посилаючись на своє письмове рішення (якщо в них підготовлено таке рішення).

На нашу думку, Україні необхідно запозичити такий досвід. Для забезпечення принципу публічності судового розгляду (крім винятків, передбачених законом), доцільно перейняти відповідний порядок і форму подання офіційних пресрелізів щодо справ, які є важливими для суспільства. Такі справи фіксують у присутності представника ЗМІ, у порядку чинного КПК. Для уникнення ситуації неправильного чи неоднозначного трактування судових рішень представниками ЗМІ необхідно забезпечити опублікування резолютивної частини рішення включно із законним обґрунтуванням позиції суду в загальнодоступному вигляді. Надзвичайно актуальним запозичення відповідних кримінальних процесуальних норм видається в умовах сьогодення та в контексті євроінтеграційного курсу нашої держави.

Аналізуючи міжнародний досвід процесуального статусу в судовому провадженні, слід акцентувати увагу не лише на особливостях правового регулювання, а й на практичних моментах його реалізації. Проблема недотримання деяких процесуальних правил або ж невиконання процесуальних обов’язків головуючим у судовому провадженні є актуальною для різних країн.

У цьому контексті задля узагальнення інформації про процесуальний статус головуючого судді та характеру прийнятих ним рішень, з огляду на досвід країн ЄС і Співдружності Незалежних Держав, слід зосередити увагу на судовій практиці ЄСПЛ, адже кримінальне судочинство європейських країн зводиться до узагальнювальної практики ЄСПЛ. У спеціалізованому посібнику для юристів, підготовленому Д. Вітаускасом на замовлення Ради Європи, ЄСПЛ виокремлює низку процесуальних порушень, яких слід уникати головуючому судді в кримінальному процесі [24]:

1) відмова головуючого судді дати розпорядження про принаймні часткове розкриття матеріалів, які могли поставити під сумнів законність прослуховування («Мірілашвілі проти Росії») [222];

2) головуючий суддя обмежив право можливості робити копії чи записи з частини матеріалів справи, що були визначені прокурором конфіденційними, водночас сторона захисту не могла ознайомитися з нею інакше, ніж у канцелярії суду («Матиєк проти Польщі») [221];

3) головуючий суддя, що розглядав кримінальну справу по суті, раніше був слідчим суддею в тій самій справі («Де Куббер проти Бельгії») [216]. У такому випадку головуючий суддя має заявити про самовідвід;

4) суддя, який власне ініціював перегляд справи, брав участь на етапі «перегляду справи в порядку нагляду» («Світлана Науменко проти України») [159];

5) головуючий суддя допустив до розгляду справи присяжних, з-поміж яких деякі члени раніше дозволяли собі расистські жарти щодо заявника («Сандер проти Об'єднаного Королівства» [227]);

6) прокурор неофіційно розмовляв із присяжними під час перерви в судовому засіданні, а головуючий суддя не запитав присяжних про характер розмови («Фархі проти Франції» [217]);

7) протягом періоду, коли закон про судових засідателів було скасовано та не прийнято новий, головуючий суддя допустив судових засідателів до розгляду, які фактично продовжували ухвалювати рішення в справах відповідно до встановленої традиції («Панджикідзе та інші проти Грузії») [224];

8) головуючий суддя застосовує покарання щодо адвоката за неповагу до суду після образливих зауважень у присутності колегії суддів, з огляду на надто широке поле застосування оскаржуваного закону («Кіпріану проти Кіпру»), п. 31 рішення палати) [219];

9) головуючий суддя наклав штраф на позивача під час кримінального провадження про наклеп за розкриття ЗМІ певних процесуальних документів щодо незавершеного розслідування; покарання, яке передбачалося законом для учасників процесу, що не входили до вузької групи суддів й адвокатів, потрапляли до «дисциплінарної сфери судової системи» («Вебер проти Швейцарії» [156]; «Равнсборг проти Швеції» [225]);

10) головуючий суддя застосовує практичні перешкоди: адвокат заявника був змушений чекати у вестибюлі суду до пізнього вечора, проте йому дозволили виступати лише вранці наступного дня («Махфі проти Франції») [220];

11) відмова головуючого суду заслуховувати свідків заявника, у той час як свідків опонента було заслухано й допущено їхні свідчення з тих питань, які раніше суд визначив як «очевидні» («Періч проти Хорватії») [24];

12) відмова головуючого судді перевіряти справжність документів, що мали вирішальне значення для результату справи («Нічіфор проти Молдови») [24];

13) головуючий суддя зачитав лише резолютивну частину рішення під час публічного слухання та згодом надіслав повний текст рішення суду в письмовій формі з мотивувальною частиною лише сторонам у справі. Цей факт поєднано з відсутністю доступу громадськості до архіву судової канцелярії («Рякіб Бірюков проти Росії») [24];

14) головуючий суддя уважно й критично не проаналізував повідомлені поліцією причини щодо браку можливості забезпечити присутність свідків у суді («Нєчто проти Росії») [223].

Усі зазначені процесуальні порушення визначає ЄСПЛ «вагомими», що означає їх безпосередній вплив на вирок, а тому ставлять під сумнів його об’єктивність з окреслених процесуальних підстав.

Загалом кримінальне процесуальне законодавство країн як пострадянського простору, так і країн ЄС передбачає посаду головуючого в судовому засіданні й наділяє його певними повноваженнями. Однак не всі законодавці присвятили йому окрему статтю. Окремі повноваження головуючого в судовому засіданні з розгляду кримінальних проваджень розосереджено в тексті КПК як країн пострадянського простору, так і країн – членів ЄС.

Висновок до розділу 1

1. На підставі зазначеного можна виокремити такі етапи розвитку й становлення процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні:

– перші століття української державності за часів Київської Русі й період феодальної роздробленості (XII – середина XIV ст.);

– період приналежності українських землях до Литви, Польщі, Речі Посполитої (XIV – середина XVII ст.);

– період Визвольної війни 1648–1654 років і часів автономії України в складі Росії (друга половина XVII – XVIII ст.);

– період перебування України в складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій;

– період відродження та розбудови української державності (1917–1920);

– радянський період;

– період відновленої незалежності.

2. Процесуальним статусом головуючого в судовому засіданні слід вважати сукупність спеціальних прав, обов'язків, інтересів, заборон, обмежень, гарантій, повноважень судді, який розглядає справу одноособово, а під час колегіального розгляду справи – судді-доповідача, визначеного Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи в межах законодавчо визначеної компетенції, що безпосередньо пов'язані з виконанням ним функції головуючого в судовому засіданні.

За юридичним змістом процесуальний статус головуючого в судовому провадженні є різновидом правового статусу особи.

3. Загалом положення кримінального процесуального законодавства України в частині регулювання процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні відповідають законодавству окремих країн Європи.

Кримінальні процесуальні кодекси країн Центральної, Західної, Східної та Північної Європи передбачають посаду головуючого в судовому засіданні та наділяють його певними повноваженнями. Однак не всі законодавці присвятили

йому окрему статтю. Повноваження головуючого в судовому засіданні з розгляду кримінальних проваджень розосереджено в тексті кодифікованих актів кримінального процесуального законодавства.

Порівняльний аналіз кримінальних процесуальних норм України й деяких країн Європи в частині правового регулювання процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні дав змогу виокремити як прогресивніші, так і менш досконалі підходи в цій сфері. Важливе значення в контексті цього дослідження мають саме прогресивні підходи до регулювання аналізованого питання. Зокрема, на сучасному етапі реформування кримінального процесуального законодавства України доцільним видається часткове запозичення досвіду ФРН, Англії, Латвійської та Литовської республік, Республіки Узбекистан у частині регулювання процесуального статусу головуючого в кримінальному провадженні.

РОЗДІЛ 2
СТАТУС ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ ГОЛОВУЮЧОГО В ПРОВАДЖЕННІ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

2.1. Повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні

Однією з новацій КПК України є передбачений порядок підготовчого провадження, що становить першу стадію судового провадження в першій інстанції. Зокрема, відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України, кримінальне провадження в суді першої інстанції передбачає підготовче судове провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення.

Підготовче провадження – складний (багатоскладовий) процесуальний інститут, кожна складова якого має специфічну процесуальну сутність. Його значення полягає в забезпеченні необхідних умов для правильної організації та успішного проведення судового розгляду тих кримінальних проваджень, що потребують доведення перед судом обставин кримінального правопорушення та винуватості особи в його вчиненні [46].

Важлива процесуальна роль у судовому провадженні належить головуючому. Не є винятком і підготовче судове провадження. Водночас на підставі даних, отриманих унаслідок системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що нині чинна редакція КПК України не містить окремої статті, присвяченої повноваженням головуючого в підготовчому судовому провадженні.

Процедурі підготовчого судового провадження в КПК України присвячена глава 27. Однак ретельний аналіз законодавчих положень цієї глави дає підстави стверджувати, що визначення поняття підготовчого судового провадження український законодавець у ній не наводить. Отже, немає в нормах кримінального процесуального законодавства й дефініції «повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні».

Сутність і значення підготовчого судового провадження в кримінальному судочинстві розглядали: О. В. Бабаєва, В. І. Галаган, О. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, О. В. Єні, С. І. Дячук, О. В. Капліна, Л. В. Карабут, Л. Г. Матієк, М. П. Тахтаров, Г. П. Тимченко, В. Я. Тацій, О. Г. Шило та ін.

Водночас у зв'язку з кардинальною реформою кримінально-процесуального законодавства наукове дослідження підготовчого судового провадження, зокрема й повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні, є недостатнім, а отже, відповідні питання потребують ґрунтовного наукового осмислення та опрацювання [41, с. 286–289].

Перш ніж перейти безпосередньо до вивчення повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні, спробуємо з'ясувати сутність дефініції «повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні». На нашу думку, таку дефініцію доцільно розглядати з погляду її двохелементної структури за формулою: «повноваження головуючого» + «підготовче судове провадження».

Передусім зауважимо, що в підрозділі 1.2 за результатами вивчення доктринальних джерел було сформульовано авторське визначення поняття повноважень головуючого в кримінальному провадженні. Зокрема, їх було запропоновано тлумачити як закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві. Тому в цьому підрозділі слід зосередити увагу на понятті «підготовче судове провадження» як ключовому понятті.

З огляду на вимоги глави 27 КПК України, підготовче провадження – це стадія кримінального процесу, у якій суддя одноособово за участю прокурора й інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників) здійснює процесуальну діяльність, спрямовану на перевірку повноти і правильності проведеного досудового розслідування та вирішує питання про

можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті в судовому засіданні [41; 64].

Зауважимо, що за КПК України 1960 року попередній судовий розгляд справи суддею був окремою стадією кримінального судочинства, яка посідала проміжне місце між стадією досудового розслідування та судового розгляду. Така позиція була усталеною, обґрунтованою та не викликала критичних зауважень з боку вчених.

У межах доктринального тлумачення поняття підготовчого судового провадження в процесуальній науці склалося декілька підходів:

1) це стадія кримінального провадження [40, с. 142; 61, с. 521];

2) це частина кримінального провадження [6, с. 223; 7, с. 127; 171];

3) це етап судового провадження [50; 65, с. 4; 90, с. 7];

4) це стадія, але не процесу як такого, а його циклу (провадження) [178, с. 145].

Наприклад, С. І. Дячук, В. І. Галаган, О. І. Галаган вважають, що підготовче провадження є важливою самостійною стадією кримінального процесу, у якій суд у судовому засіданні за участю сторін кримінального провадження зобов’язаний у розумні строки, на підставі ретельного вивчення процесуальних актів закінчення досудового розслідування та доданих до них документів перевірити, чи достатньо підстав для призначення за цим провадженням судового розгляду, для закриття провадження чи вирішення справи шляхом затвердження відповідної угоди й ухвалення вироку щодо неї [40, с. 142]. Таку думку обстоюють й автори підручника з кримінального процесу В. Я. Тацій, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. Г. Шило. Вони визначають підготовче провадження як самостійну стадію кримінального провадження, сутність якої полягає в тому, що суд у встановленому законом процесуальному порядку, не вирішуючи наперед питання про винуватість обвинуваченого (крім передбачених КПК випадків), приймає рішення про подальший рух провадження, а в разі призначення справи до судового розгляду вирішує питання, пов’язані з підготовкою до нього [61, с. 521].

У методичних рекомендаціях з питань участі прокурорів у підготовчому судовому провадженні зазначено, що «підготовче судове провадження в суді першої інстанції є першим етапом судового провадження, під час якого суд зобов'язаний у розумні строки прийняти відповідне рішення щодо подальшого спрямування кримінального провадження» [90, с. 7]. Такий підхід поділяють автори науково-практичного коментаря до КПК України, у якому визначено, що це етап судового провадження в суді першої інстанції [65, с. 4].

Цікавою є й думка Г. П. Тимченка, згідно з якою підготовку справи до судового розгляду як важливий етап судової діяльності можна вважати стадією, проте не процесу як такого, а його циклу (провадження) [178, с. 145].

На переконання О. В. Бабаєвої, підготовче провадження можна розглядати тільки в контексті сприйняття його як невід'ємної частини кримінального провадження, що є стадією кримінальної процесуальної діяльності [7, с. 127]. Авторка вважає, що підготовче судове провадження законодавчо віднесено до кримінального провадження в суді першої інстанції як частини судового кримінального провадження. Його місце в системі кримінального провадження, на її думку, можна визначити так: кримінальне провадження – судове провадження – провадження в суді першої інстанції – підготовче судове провадження [6, с. 233].

Науковець М. П. Тахтаров розглядає підготовче судове провадження як порівняно самостійну частину кримінального провадження, з якої починається судове провадження в першій інстанції, що має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності, у якій встановлено підстави для призначення судового розгляду та його підготовки або врегулювання кримінально-правового конфлікту [171, с. 7].

Вдалим у цьому контексті є зауваження О. В. Єні, Л. Г. Матієк про те, що в КПК України не деталізовано, яким саме елементом кримінального провадження є підготовче судове провадження [41, с. 286].

На думку Л. В. Карабут, суд першої інстанції, відповідно до КПК 2012 року, діє в межах однієї стадії судового провадження, а підготовче провадження є лише

етапом цієї стадії, оскільки елементи її структури та змісту не дають змоги віднести її до самостійних стадій [41; 50, с. 292–293].

Ґрунтовний аналіз кримінальних процесуальних норм дає підстави для висновку, що в кримінальному процесуальному законодавстві використано як термін «провадження», так і терміни «стадія» та «етап». Водночас визначення жодного із цих термінів законодавець не пропонує.

Отже, під час дослідження підготовчого провадження слід також визначити його зміст як елементу, що в сукупності з іншими складовими становить кримінальну процесуальну форму. Мета з'ясування його сутності та значення зумовлює необхідність встановлення, чи є підготовче судове провадження стадією, чи етапом стадії, чи взагалі окремим провадженням у кримінальному судочинстві [86, с. 11].

На думку Л. М. Лобойка, етапи – це порівняно самостійні елементи стадії кримінального процесу, які також вирізняються певною специфікою, а тому сприяють ідентифікації його стадій [86, с. 11].

Стадією кримінального процесу В. Мармаш вважає частину кримінального судочинства, етап, ступінь кримінально-процесуальної діяльності, що наділений такими ознаками:

1) наявність власних завдань, які випливають із загальних завдань кримінального судочинства;

2) наявність власного кола учасників;

3) наявність своєрідної процесуальної форми реалізації власних завдань;

4) перевірка якості, законності й обґрунтованості прийнятих на попередній стадії рішень;

5) винесення її підсумкового процесуального акта [88, с. 553].

Щодо терміна «провадження», який можуть використовувати в різних аспектах кримінальної процесуальної діяльності, слід ураховувати, що його змістовне наповнення є ширшим. Зокрема, процесуальним провадженням у науковій літературі запропоновано вважати головний елемент юридичного процесу, який є системним утворенням, комплексом взаємопов'язаних і

взаємообумовлених дій, під час яких уповноважені суб'єкти в межах своєї компетенції та встановленої процедури здійснюють з'ясування фактичного складу та доказування фактичних обставин юридичної справи та приймають за ним відповідне рішення, виражене в офіційних актах – документах [184, с. 8]. Своєю чергою в КПК кримінальне провадження визначено як досудове розслідування та судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [64]. З огляду на різні думки вчених-процесуалістів, а також законодавчий підхід, сформулюємо дефініцію поняття повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні, яка, на наш погляд, дасть змогу сформувати чітке уявлення про сутність досліджуваної категорії. Зокрема, пропонуємо визначати підготовче судове провадження як початкову стадію судового провадження з розгляду кримінальних проваджень. Повноваженнями головуючого в підготовчому провадженні будемо вважати закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань на початковій стадії судового провадження з розгляду кримінальних проваджень, тобто правомочності, що забезпечують можливість здійснення головуючим усіх необхідних дій з підготовки кримінального провадження до розгляду в порядку кримінального судочинства.

Визнаємо принциповість твердження про те, що ця стадія є не лише проміжним етапом між двома іншими стадіями судочинства, а й першим важливим кроком судового провадження, на якій приймають важливі процесуальні рішення. Водночас специфічне місце підготовчого провадження в юридичному процесі визначає його двовекторну спрямованість: воно завжди пов'язане з результати попередніх стадій юридичного процесу двостороннім зв'язком і спрямоване на остаточне вирішення юридичного конфлікту в суді першої інстанції. Розпочинаючись із моменту надходження до суду інформації, що була накопичена на попередніх стадіях процесу (яку попередньо опрацьовують, після чого приймають рішення щодо виконання відповідних

процесуальних дій як на цій стадії, так і надалі), стадія підготовчого провадження триває до моменту, коли розпочинається провадження в суді першої інстанції [172, с. 208].

Розглядаючи сучасне підготовче провадження в такій площині, зазначимо, що його принципова відмінність від попереднього розгляду справи суддею полягає в тому, що нині суд на стадії підготовчого провадження не розглядає матеріали досудового розслідування, до суду на цій стадії подають лише обвинувальний акт, до якого мають бути додані документи, визначені в ч. 4 ст. 291 КПК України, а саме:

1) реєстр матеріалів досудового розслідування;

2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;

3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування (крім випадку, коли йдеться про дії, що пов'язані з відмовою в задоволенні клопотання про продовження строку досудового розслідування (ч. 2 ст. 297 КПК України);

4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного;

5) довідка про юридичну особу, щодо якої здійснюють провадження, у якій зазначають: найменування юридичної особи, її юридичну адресу, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дату й місце державної реєстрації.

Також на цій стадії до суду можуть бути подані клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 314 КПК України). Введення такого порядку сприяє створенню рівних умов для сторін. Саме в такий спосіб реалізується принцип змагальності, що сприяє незалежності й безсторонності суду під час підготовчого провадження. Водночас цей порядок створює умови, відповідно до яких суд приймає рішення в умовах дефіциту

(суттєвої обмеженості) інформації, що своєю чергою впливає на зміст рішень, що приймають. Нині відсутність у розпорядженні суду матеріалів досудового розслідування, категорична заборона їх надання (ч. 4 ст. 291 КПК України) зумовлюють ситуацію, коли дискреція суду в цій стадії істотно обмежується [172, с. 209].

Ми поділяємо позицію О. В. Єні та Л. Г. Матіяк у тому, що використання законодавцем слова «провадження», передусім з огляду на процитоване вище визначення цього терміна, не є виваженим й ускладнює розуміння оновленої системи кримінального провадження та стадійності кримінального процесу. Значення цієї стадії кримінального провадження не слід недооцінювати, вважаючи її формальною процедурою. Це не лише проміжний етап між стадією досудового розслідування та судовим розглядом [41, с. 288].

Процесуальні дії, які відбуваються під час підготовчого провадження, дають змогу забезпечити оперативність правосуддя, не доводячи до стадії судового розгляду ті кримінальні провадження, які потребують закриття у встановлених законом випадках; забезпечити дотримання розумних строків кримінального провадження, а також повноти й неупередженості судового розгляду шляхом належної підготовки до нього; забезпечити реалізацію низки прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Також важливість цієї стадії засвідчена вимогами, встановленими щодо її проведення: фіксуванням перебігу підготовчого судового засідання за допомогою технічних засобів; обов’язковим викликом та участю в провадженні сторін, можливістю ініціювати під час засідання в передбачених законом випадках особливі порядки диференціації кримінальної процесуальної форми [41, с. 288].

Водночас розбіжності думок учених-процесуалістів наявні не тільки стосовно термінології, а й щодо структурних елементів підготовчого судового провадження.

Так, О. В. Бабаєва зазначає: «Підготовче провадження – це самостійна стадія кримінального судочинства, яка має притаманні їй завдання, коло суб’єктів, урегульовані строки, рішення, якими вирішують поставлені завдання та

кінцеве рішення, і передбачає певні етапи. Підготовче провадження – це перша стадія судового провадження, яка полягає в тому, що суд у визначеному законом порядку шляхом проведення підготовчого судового засідання, встановлюючи наявність достатніх підстав, вирішує питання про затвердження угоди, звільнення особи від кримінальної відповідальності або про призначення судового розгляду матеріалів кримінального провадження, що надійшли від прокурора (обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) для розгляду їх по суті» [7, с. 131].

На думку О. В. Єні та Л. Г. Матіяк, підготовче судове провадження має власні етапи, до яких належать:

1) призначення суддею не пізніше ніж через п’ять днів з дня надходження обвинувального акта клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, підготовчого судового засідання, здійснення виклику сторін (цей етап здійснює суддя самостійно, без участі сторін);

2) проведення підготовчого судового засідання за участю сторін, під час якого:

– приймають одне з рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК України;

– вирішують інші питання, пов’язані з підготовкою до судового розгляду, передбачені ч. 2 ст. 315 КПК України, а саме: визначення дати й місця проведення судового розгляду; з’ясування, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; з’ясування питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; розгляд клопотань учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту та витребування певних речей чи документів; учинення інших дій, необхідних для підготовки до судового розгляду. Крім того, під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого;

3) як додаткового етапу – за необхідності забезпечення учасникам можливості ознайомитися з матеріалами кримінального провадження [41, с. 288].

Цілком слушною видається позиція О. В. Бабаєвої, яка стверджує, що підготовче провадження передбачає такі етапи (частини):

1) отримання та реєстрація матеріалів кримінального провадження в автоматизованій системі документообігу суду й визначення судді, до якого вони надійдуть, призначення суддею дати підготовчого засідання та виклик сторін (ч. 2 та 3 ст. 35, ч. 1 ст. 314 КПК України);

2) проведення підготовчого судового засідання в порядку, визначеному законом для конкретного виду кримінального провадження (ч. 2 ст. 314, ч. 1−7 ст. 474 КПК України);

3) постановлення в нарадчій кімнаті рішення за результатами підготовчого судового засідання (ч. 3 ст. 314 КПК України);

4) вирішення питань, пов’язаних із підготовкою до судового розгляду, закінчення підготовчого провадження та призначення судового розгляду (ст. 315–317 КПК України) [7, с. 131].

Ми цілком схвалюємо таке твердження авторки.

Отже, з огляду на зазначене, можемо припустити, що повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні можна класифікувати на повноваження:

1) з проведення підготовчого судового засідання в порядку, визначеному законом для конкретного виду кримінального провадження (ч. 2 ст. 314, ч. 1−7 ст. 474 КПК України);

2) з постановлення в нарадчій кімнаті рішення за результатами підготовчого судового засідання (ч. 3 ст. 314 КПК України);

3) з вирішення питань, пов’язаних із підготовкою до судового розгляду, закінчення підготовчого провадження та призначення судового розгляду.

З метою підготовки до судового розгляду суд в особі одноособового судді:

1) визначає дату й місце проведення судового розгляду;

2) з’ясовує, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд;

3) з’ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді;

4) розглядає клопотання учасників судового провадження про:

– здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту;

– витребування певних речей чи документів;

– здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні;

5) учиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду.

Під час підготовчого судового засідання суд в особі одноособового судді за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого.

Повноваження головуючого як керівника процесу підготовчого судового провадження пов’язані із забезпеченням відправлення судом правосуддя.

Переходячи безпосередньо до визначення кола повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні як керівника процесу підготовчого судового провадження, насамперед зауважимо, що їх частково визначено в ст. 314 «Підготовче провадження». Зокрема, у ч. 2 цієї статті зазначено, що «головуючий з’ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду».

Крім того, ч. 2 ст. 314 КПК України містить відсильну норму: «…Після виконання вимог, передбачених статтями 342–345 цього Кодексу, головуючий з’ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду…». Однак ґрунтовний аналіз положень КПК України засвідчує, що ч. 2 ст. 342, ст. 343, ч. 2 ст. 344 та ч. 1 ст. 345 КПК України повноважень головуючого не визначають.

Для вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині регулювання повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні вбачаємо за доречне внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 314 КПК України,

конкретизувавши в ній норми, щодо яких ч. 2 ст. 314 КПК є відсильною. Зокрема, пропонуємо ч. 2 ст. 314 КПК України викласти в такій редакції: «…Після виконання вимог, передбачених ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 344, ч. 2 ст. 345 цього Кодексу, головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду…».

Водночас зауважимо, що запропонована конкретизація відсильної норми ч. 2 ст. 314 КПК України не вирішує головної проблеми недосконалості регулювання повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні – недостатності регулювання повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні.

Наприклад, ч. 2 ст. 317 КПК України встановлює, що «після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони про це заявлять клопотання». Однак дефініції клопотання законодавець не наводить.

Поняття клопотання притаманне різним сферам правовідносин, які врегульовані законодавством України. Водночас у теорії кримінального процесу проблематика інституту клопотань полягає в науковому пошуку уніфікації його поняття.

Крім того, в останньому абзаці п. 4 ч. 4 ст. 291 КПК України передбачено, що «надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється», ця заборона суперечить положенням ч. 1 ст. 317 цього Кодексу. Адже в ній зазначено, що «документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою)».

Таким чином, у першому випадку йдеться про стадію судового розгляду, а в другому – про підготовче судове засідання (гл. 27). Цей недолік Кодексу суди повинні усувати самостійно й, очевидно, керуватися ст. 317, а не ст. 291 КПК.

Усунути недоліки чинного законодавства стосовно ознайомлення засудженого з матеріалами кримінального провадження та отримання їх копій – мета зареєстрованого в парламенті урядового проєкту закону № 9455 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених на звернення до Європейського суду з прав людини» [125].

Приводом для розроблення відповідних законодавчих змін стали рішення ЄСПЛ у справах «Василь Іващенко проти України» (Vasiliy Ivashchenko v. Ukraine, заява № 760/03, рішення від 26 жовтня 2012 року) і «Найдьон проти України» (Naydyon v. Ukraine, заява № 16474/03, рішення від 14 січня 2011 року [157]).

Заявники, засуджені за вчинення злочинів, звернулися до ЄСПЛ із заявами проти України про порушення їхніх прав, гарантованих Конвенцією. Після отримання заяв заявників Європейський суд письмово попросив їх надати низку копій процесуальних документів з матеріалів кримінальних справ, що зберігалися у відповідних національних судах. У цих справах заявники звернулися до національних судів із проханням про надання можливості виготовити необхідні копії документів за власний рахунок (справа «Василь Іващенко проти України») і про надання таких копій судом (справа «Найдьон проти України») для їх подальшого направлення до Європейського суду. ЄСПЛ в обох справах констатував порушення прав заявників, гарантованих ст. 34 Конвенції, з огляду на ненадання їм національними судами можливості отримати копії запитуваних документів.

Проєкт закону № 9455 передбачає вдосконалення норм КПК України щодо ознайомлення засудженого, виправданого, особи, стосовно якої застосовано примусові заходи медичного чи виховного характеру, потерпілого, представника юридичної особи, їхніх захисників і законних представників з матеріалами кримінального провадження.

Оскільки згідно зі ст. 43 КПК України виправданий/засуджений мають права обвинуваченого, пропонуємо внести зміни до ч. 3 ст. 42 КПК, відповідно до

яких підозрюваний/обвинувачений має право ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України.

Зміни до ч. 2 ст. 317 КПК України передбачають, що після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження за наявності відповідної заяви.

Також проєкт закону пропонує доповнити ст. 317 КПК частиною третьою, якою закріпити, що засуджений, виправданий, особа, стосовно якої застосовано примусові заходи медичного чи виховного характеру, потерпілий, представник юридичної особи, їхні захисники та законні представники мають право звернутися із заявою про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, стороною в якому вони були, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які брали участь у кримінальному судочинстві, до суду, де їх зберігають.

На нашу думку, такі зміни є важливим зрушенням. Однак вони не вирішують і половини наявних у цій сфері законодавчих проблем.

Зокрема, суттєвою законодавчою прогалиною, на нашу думку, є відсутність спеціальної норми «Повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні», надто обмеженим є врегулювання цього питання у главі 27. Частково окреслену проблему розв’язує лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 3 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» [132]:

1) абз. 2 та 3 п. 1: «Головуючий (професійний суддя, який головує під час колегіального судового розгляду або здійснює його одноособово) отримує обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, про що робиться запис у контрольному журналі судових справ та інших матеріалів, переданих для розгляду судді. Не пізніше п’яти днів із дня надходження в провадження конкретного судді обвинувального акта, клопотання

про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд постановляє ухвалу про призначення підготовчого судового засідання, в якій визначає дату, час та місце його проведення. Одночасно з прийняттям цього рішення суд, що здійснюватиме судове провадження, у разі потреби вправі згідно з ч. 1 ст. 320 КПК прийняти рішення (постановити ухвалу) про призначення запасного судді, про що робиться відмітка в журналі судового засідання.

Про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання сторони та інші учасники судового провадження, перелік яких наведено у ч. 2 ст. 314 КПК, за розпорядженням головуючого повідомляються секретарем судового засідання…»;

2) абз. 1 п. 2: «У призначений для проведення підготовчого судового засідання час головуючий відкриває підготовче судове засідання і оголошує про його початок»;

3) абз. 10 та 11 п. 2: «Після цього головуючий має оголосити склад суду, прізвище запасного судді (у разі його призначення), прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представника, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання.

Після ознайомлення обвинуваченого й інших осіб, які беруть участь у підготовчому провадженні, з пам’яткою головуючий з’ясовує, чи ознайомилися вони зі змістом пам’ятки, чи зрозумілі їм їхні права та обов’язки, у разі потреби додатково роз’яснює їх. Крім того, головуючий роз’яснює учасникам підготовчого провадження право відводу і з’ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід»;

4) абз. 6 п. 4: «Після призначення судового розгляду головуючий надає розпорядження секретарю судового засідання про виклик (повідомлення) учасників судового провадження та інших осіб, перелічених в ухвалі, а також у разі подання клопотання обвинуваченим у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, про розгляд кримінального

провадження стосовно нього судом присяжних – присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних».

Однак така ситуація видається нам неприпустимою. Положення щодо повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні, розміщені в цьому листі, було б доречніше законодавчо закріпити в КПК України.

Крім того, слушно зауважує Р. Смалик, законодавець припустився взаємної суперечливості реалізації принципу законності. Зокрема, у ч. 1 ст. 9 КПК України передбачено, що суд зобов'язаний неухильно дотримуватися вимог Конституції України та КПК України. Положення КПК України передбачають, що суд має повернути прокурору обвинувальний акт, який не відповідає вимогам закону або поданий із порушеннями правил підсудності. Водночас у ст. 381, 382 КПК України фактично передбачено, що суд має право (у цьому разі коректніше стверджувати, що суд зобов'язаний, оскільки повноважень повернути обвинувальний акт у спрощеному провадженні він не має) розглянути обвинувальний акт, який не відповідає вимогам закону та/або поданий з порушенням правил підсудності [153, с. 156]. Цілком слушною вважаємо думку цього науковця. На наш погляд, така ситуація зумовлює потребу внесення змін до КПК України з метою усунення наявних процесуальних прогалин та колізій і здійснення належного нормативного регулювання повноважень головуючого як одноосібного судді на стадії підготовчого судового провадження в спрощеному провадженні, що дасть змогу забезпечити дотримання процесуальних прав учасників судового провадження та наділить суд правовими механізмами для створення умов для ухвалення законного й обґрунтованого вироку.

Під час призначення дати слухань суди повинні: гарантувати дотримання права обвинуваченого на достатній час і можливості для підготовки захисту; забезпечити умови для справедливого відправлення правосуддя; гарантувати дотримання права обвинуваченого на слухання кримінального провадження без невиправданої затримки.

У випадку відкладення призначення судового розгляду на стадії підготовчого провадження з будь-яких причин (винесення ухвали про повернення обвинувального акта, відкладення підготовчого судового засідання), адвокату слід заявляти клопотання про скасування чи зміну запобіжного заходу з підстав недоведення стороною обвинувачення наявності процесуальних умов (ризиків), що обумовлювали б продовження застосування запобіжного заходу. У випадку ж безпідставного, систематичного затягування підготовчого судового засідання, порушення засади безперервності проведення підготовчого судового засідання та/або порушення строків призначення судового розгляду слід заявляти заяву про відвід судді з підстав упередженості [212, с. 68].

Отже, за результатами вивчення доктринальних і нормативних джерел доходимо висновку, що повноваженнями головуючого в підготовчому провадженні слід вважати закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань на початковій стадії судового провадження з розгляду кримінальних проваджень, тобто правомочності, що забезпечують можливість здійснення головуючим усіх необхідних дій з підготовки кримінального провадження до його розгляду в порядку кримінального судочинства.

2.2. Повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції

У КПК України немає окремої статті, присвяченої повноваженням головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Не пропонує законодавець і дефініції «повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції». Не дає вичерпної відповіді на це питання і правова доктрина, що своєю чергою зумовлює потребу напрацювання відповідного наукового підґрунтя.

Загалом повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції, вивчаючи інші пов’язані з ним теми, розглядали: С. В. Бурмагин, В. В. Вапнярук, С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко, О. В. Яценко, та ін.

Водночас науково-теоретичний аналіз опублікованих наукових досліджень дає змогу дійти висновку, що монографічні й дисертаційні дослідження із цієї теми не здійснювали. Крім того, станом на момент написання цієї дисертації в правовій доктрині не було й наукових статей інших авторів, які були б спеціально присвячені дослідженню повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції.

З огляду на це, перш ніж перейти безпосередньо до вивчення повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції, спробуємо з’ясувати сутність дефініції «повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції». На нашу думку, це поняття доцільно розглядати з погляду його трьохелементної структури за формулою: «повноваження головуючого» + «судове провадження» + «перша інстанція».

У цьому контексті визначення першої структурної складової досліджуваної дефініції («повноваження головуючого») вже було неодноразово сформульовано. Чергове дублювання тлумачення цього поняття видається недоцільним.

Вичерпні визначення термінів «судове провадження» та «перша інстанція» містяться в КПК України. Зокрема, судове провадження за КПК України – це кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення. А суд першої інстанції, згідно з п. 22 ч. ст. 3 КПК України, – це районний, районний у місті, міський та міськрайонний суд, який має право ухвалити вирок або постановити ухвалу про закриття кримінального провадження [64].

Доходимо висновку, що повноваженнями головуючого в судовому провадженні першої інстанції слід вважати закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у кримінальному провадженні в районному, районному у місті, міському

чи міськрайонному суді, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення.

На підставі аналізу законодавчих положень, розміщених у КПК України, можна виокремити такі повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції:

– керує перебігом судового засідання, забезпечує дотримання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження; уживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку (ст. 321);

– у призначений для судового розгляду час відкриває судове засідання й оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження (ч. 1 ст. 342);

– перевіряє явку учасників судового провадження (ч. 2 ст. 342). Така перевірка передбачає послідовність процесуальних дій: перевірка явки осіб, які представляють сторони кримінального провадження (прокурора, обвинуваченого та його захисника); перевірка явки потерпілого та цивільного позивача; перевірка явки інших учасників судового розгляду (перекладачів, спеціалістів, експертів, свідків та ін.); встановлення особи учасників, які прибули в судове засідання, перевірка їхніх повноважень і компетентності; перевірка факту повідомлення осіб, які не з'явилися в судове засідання, про необхідність явки до суду та з'ясування причин їх неприбуття; з'ясування питання про прибуття в судове засідання осіб, яких не викликали, хоча вони підлягали виклику [51, с. 245];

– оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників і законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу та з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід (ч. 1 ст. 344);

– після оголошення обвинувачення встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце й дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуючий здійснює зазначені дії щодо кожного з них (ч. 1 ст. 348);

– якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов – запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов (ч. 2 ст. 348);

– з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, і про порядок їх дослідження (ч. 1 ст. 349);

– перед допитом свідка встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим; з'ясовує, чи отримав свідок пам'ятку про права й обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він із підстав, встановлених Кодексом, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 352);

– приводить свідка до присяги (ч. 2 ст. 352);

– перед допитом потерпілого встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим; з'ясовує, чи отримав потерпілий пам'ятку про права й обов'язки потерпілого, чи зрозумілі вони йому, і в разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ч. 1 ст. 353) тощо.

Особливості розпоряджень головуючого судді полягають у такому: спосіб керування головуючим перебігом судового засідання; прямий (безпосередній) вплив на учасників процесу й осіб, присутніх у судовому засіданні, шляхом встановлення їхніх прав та обов'язків; односторонній вибір головуючим процесуальних дій; беззаперечна обов'язковість їх виконання; обмежений характер владних процесуальних дій головуючого (обмежені колом суб'єктів, на

яких вони поширюються, і часом – тільки під час судового засідання) [139, с. 101–121; 140, с. 164–167].

Детальне вивчення повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції слід розпочинати з аналізу ст. 321 КПК України. Згідно з положенням ч. 1 цієї статті, «головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження». Тобто, здійснюючи керівництво перебігом судового засідання та окремими процесуальними діями, суд забезпечує дотримання послідовності й порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження.

Зауважимо, що в судовому засіданні під час розгляду скарги головуючим є слідчий суддя, на нього також поширюється дія ст. 321 КПК. Водночас слідчий суддя повинен діяти в межах питань, винесених на його розгляд сторонами, чим частково окреслюються межі перевірки за скаргою. Однак не менш важливим параметром меж є глибина перевірки за скаргою. Передусім суд повинен перевірити й дати правову оцінку аргументам, викладеним у скарзі учасника провадження. Факт подання скарги засвідчує що, на думку учасника провадження, певне рішення, дія чи бездіяльність слідчого або прокурора є незаконними. Слідчий суддя повинен усебічно перевірити відповідні обставини та прийняти законне рішення. Це зобов'язує слідчого суддю шляхом повідомлення забезпечити слідчому, прокурору можливість бути присутніми під час судового розгляду та висловити свою позицію щодо скарги, зобов'язати їх подати слідчому судді необхідні матеріали кримінального провадження з метою їх вивчення та

правової оцінки в контексті скарги. Необхідність вибору між суперечливими позиціями сторін породжує обов'язок слідчого судді вичерпно їх вивчити та проаналізувати. Для цього слідчий суддя проводить комплекс організаційних заходів [69, с. 517].

Відповідно до ст. 346 КПК України, перед початком судового розгляду головуючий дає розпорядження про видалення свідків із залу судового засідання. Після чого головуючий з'ясовує, чи отримав свідок пам'ятку про права й обов'язки свідка, чи зрозумілі вони йому, у разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він із підстав, установлених КПК, від давання показань, і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і завідомо неправдиві показання. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий у судовому засіданні приводить його до присяги (ч. 2 ст. 352 КПК України).

На нашу думку, такий підхід є слушним, оскільки забезпечує баланс інтересів свідків й обвинуваченого, а також досягнення мети правосуддя.

Суд в особі головуючого судді контролює перебіг допиту свідка. Його втручання в процес допиту зумовлене необхідністю досягнення ефективності допиту для встановлення істини. Зауважимо, що головною гарантією встановлення істини під час здійснення правосуддя є змагальність сторін [98], дотримання якої контролює головуючий суддя. Інструментом такого контролю є, зокрема, положення про те, що, якщо свідок висловлюється нечітко або з його слів не можна дійти висновку про те, визнає він обставини чи заперечує проти них, суд має право зажадати від цього свідка конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ч. 10 ст. 352 КПК України). Крім того, під час допиту свідка сторонами кримінального провадження головуючий за протестом сторони має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження.

Головуючий виконує роль керівника, який управляє судовим процесом. Він зобов'язаний своїми висловлюваннями, певними видами й формами їх побудови та донесення до присутніх забезпечити успішне проведення судового засідання. Його промова повинна бути ясною, чіткою, несуперечливою, обґрунтованою,

виразною й доступною для розуміння всім, хто присутній у судовому засіданні. Темп і зміст промови повинні бути такими, щоб зміст висловлювань був доступний для громадян.

Вищим виявом професіоналізму судді в процесі є відсутність емоцій, підтримання належного порядку в судовому засіданні, грамотне ведення процесу, коли ставлення судді до будь-якої зі сторін встановити неможливо.

Керівництво процесуальною діяльністю сторін і контроль за нею зумовлені загальноорганізаційною роллю головуючого в кримінальному процесі. Суд як орган, що здійснює правосуддя, відповідає за режим законності під час розгляду справи [201, с. 373–374]. Тому, організовуючи судовий процес, головуючий зобов'язаний забезпечити в окремих судових процедурах і в судовому процесі загалом дотримання принципів кримінального судочинства й інших вимог кримінально-процесуального закону, а це означає і відповідність цим вимогам процесуальної поведінки інших учасників процесу.

Керування перебігом судового засідання передбачає, що головуючий спрямовує судове слідство на забезпечення сторонам рівних можливостей вільно, у спосіб, який вони обирають, але який водночас не суперечить вимогам закону здійснювати свої права.

Одним із функціональних обов'язків головуючого в судовому провадженні першої інстанції як керуючого судовим засіданням є організація судового дослідження доказів. Зазначимо, що організація судового дослідження доказів – це виключно забезпечувальна діяльність, спрямована на створення необхідних умов для ефективного здійснення сторонами доказування з дотриманням передбачених законом процесуальних форм. Ця діяльність полягає передусім у наданні сторонам можливості активно й повноцінно реалізовувати свої права в процесі доказування, а також спрямовувати судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження. Контроль за процесом дослідження доказів полягає як в оцінюванні його результатів, так і в контролі за дотриманням іншими суб'єктами кримінального провадження нормативно встановленого порядку доказування, усуваючи із судового розгляду все, що не

має значення для кримінального провадження. У судовому засіданні такий контроль реалізують у повноваженнях головуючого, який зобов'язаний забезпечити дотримання законної процедури судочинства, а також здійснити його в проміжних судових рішеннях з питань належності й допустимості певних доказів. Контроль за дослідженням доказів доповнює організаційну складову керівної ролі суду, сприяє організації процесу доказування в установлених межах судового розгляду та спрямований на досягнення позитивних результатів – мети доказування [173; 201, с. 378].

Головуючому в судовому провадженні першої інстанції відведено важливу роль у забезпеченні реалізації норми ст. 28 КПК України, що встановлює «розумність строків». Суть цієї норми полягає в тому, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Своєю чергою в ч. 1 ст. 318 КПК України передбачено, що судовий розгляд має бути проведений і завершений упродовж розумного строку.

Розумним, зокрема, вважають строк, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень, розгляду й вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невиправданих зволікань) судового захисту (ч. 1, 2 п. 3 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення»).

Отже, розумний строк – це оцінний критерій, який залежить і складається з об'єктивних обставин, серед яких: складність справи, «процесуальна поведінка» сторони судового процесу й суду (головуючого судді).

Зокрема, правомочність керування перебігом судового засідання та усунення із судового розгляду всього, що не має значення для кримінального провадження, надає головуючому судді право знімати запитання учасників судового розгляду, якщо вони спрямовані на дослідження обставин, які вже

достатньо з’ясовані, або явно виходять за межі кримінального провадження. Головуючий уповноважений надавати вказівки судовому розпоряднику щодо організації підготовки залу судового засідання до слухання в ньому справи, забезпечення додержання особами, які є в суді, встановлених правил й інших заходів, спрямованих на сприяння веденню судового засідання [131], тощо. Тобто де-факто головуючий судового провадження в суді першої інстанції уповноважений забезпечувати проведення та завершення розгляду кримінального провадження протягом розумного строку (принцип кримінального судочинства передбачений ст. 28 КПК України). Хоча де-юре в ст. 321 КПК України цей момент не конкретизовано. На нашу думку, брак у положеннях цієї статті відповідної вказівки цілком виправдано можна віднести до законодавчих прогалин КПК України, що потребують першочергового усунення.

Певні повноваження головуючого судового провадження в суді першої інстанції розміщено й у ч. 2 ст. 321 КПК України. Зокрема, у ч. 2 ст. 321 КПК України зазначено, що головуючий у судовому засіданні вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку. Тобто, згідно з положеннями ч. 2 ст. 321 КПК України, головуючий уповноважений вживати всіх необхідних заходів для дотримання порядку в залі судового засідання. Водночас на осіб, присутніх у залі судового засідання, кримінальний процесуальний закон покладає обов’язок дотримання певних правил. Для прикладу, на вході до залу суду та на виході суду вони повинні встати. Сторони кримінального провадження допитують свідків і заявляють клопотання, подають заперечення стоячи й лише після надання їм слова головуючим у судовому засіданні. Свідки, експерти, спеціалісти дають показання стоячи на місці, призначеному для свідків. Особи, присутні в залі, заслуховують вирок суду стоячи [64] тощо.

Водночас слід зазначити, що головуючий уповноважений надати дозвіл на відхилення від зазначених вище правил у судовому засіданні. Таке рішення він приймає керуючись суддівським розсудом.

У ст. 3 КПК України, що присвячена визначенню основних термінів Кодексу, немає визначення суддівського розсуду. Тож постає потреба дослідити

наукову літературу. Наприклад, варта уваги позиція відомого дослідника А. Барака [8, с. 13–14], який розглядає суддівський розсуд як повноваження, надане особі, що володіє владою обирати між двома чи більше альтернативами, коли кожна з них є законною. Науковець зазначає, що суддівський розсуд апріорі не є ні емоційним, ні розумовим станом. На його думку, це юридична умова, за якої суддя має право робити вибір із декількох варіантів. Автор акцентує саме на можливості вибору, а не на свободі, не залежній від будь-яких факторів. Ідеться про те, що розсуд передбачає зону можливостей, а не просто одну позицію [8, с. 15].

Натомість В. В. Вапнярчук вважає, що судовим розсудом у кримінальному процесі є здійснюваний у регламентованому законом порядку специфічний вид правозастосовної діяльності суду, сутність якого полягає в здійсненні з підстав, визначених законом, за вчасною волею вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш ефективної (дієвої), з огляду на визначені законом мету, завдання, принципи кримінального провадження, його конкретних обставин і сформованої доказової бази, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добросовісності, розумності та пропорційності [20, с. 239].

На нашу думку, найвдалішим є підхід, запропонований В. В. Вапнярчуком. Вважаємо, що саме його необхідно взяти за основу під час розроблення законодавчого тлумачення суддівського розсуду, тож пропонуємо законодавчо закріпити дефініцію «суддівський розсуд» у ст. 3 КПК України з незначним коригуванням для спрощення розуміння в такій редакції: «суддівський розсуд – це різновид правозастосовної діяльності суду, що здійснюється в регламентованому законом порядку та полягає в здійсненні з підстав, визначених законом, вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найефективнішої (дієвої), з огляду на визначені законом мету, завдання, принципи кримінального провадження, його конкретні обставини та сформовану доказову базу, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добросовісності, розумності та пропорційності» [75, с. 123].

Стосовно механізму забезпечення виконання суддею обов'язку щодо всебічності розгляду справи постають деякі проблеми. Зокрема, якщо суддя пропустив розгляд якихось обставин справи або приділив цьому недостатню увагу, винесене рішення завжди може бути оскаржено до суду вищої інстанції, серед яких і ЄСПЛ. Однак суддя, який припустився такої помилки, не відповідає за неї, принаймні вона не значиться серед підстав притягнення судді до дисциплінарної або іншої юридичної відповідальності, а також серед підстав звільнення. Тому всебічний розгляд справи – це обов'язок, виконання якого цілком залежить від сумління судді [9, с. 51].

З огляду на зазначене, доповнення КПК України визначенням поняття суддівського розсуду сприятиме запобіганню плутанини під час розмежування суддівського розсуду та зловживання суддею своїми повноваженнями або ж неналежного їх виконання, що своєю чергою сприятиме зниженню статистичних показників з оскарження судових рішень без реальних на те підстав. Наприклад, головуючий, керуючись суддівським розсудом, з метою сприяння розгляду кримінального провадження в розумні строки, може позбавити обвинуваченого права на допит свідка, що, на перший погляд, можна трактувати як зловживання головуючим суддею своїми процесуальними повноваженнями.

Ідеться про рішення ЄСПЛ у справі «Фамуляк проти України» (заява № 30180/11). З матеріалів справи: Павло Фамуляк був заарештований за підозрою в нападі та пограбуванні особи й згодом був визнаний судом винним у вчиненні злочину. Суд першої інстанції покладався на показання потерпілого, його дружини і працівників поліції, які проводили розслідування, а також на той факт, що у Фамуляка було знайдено мобільний телефон жертви.

Однак апеляційний суд скасував це рішення та передав справу для повторного розгляду. Він вимагав, зокрема, щоб додаткові аспекти нападу, а саме те, що заявник кинув цеглу в жертву і вдарив його пляшкою, було відображено в рішенні суду першої інстанції.

Під час другого провадження суд знову засудив Фамуляка, допитавши потерпілого та розглянувши протоколи допиту всіх свідків, що були складені під

час першого судового розгляду. Але стороні захисту не надали можливості провести перехресний допит потерпілого. Апеляційний та Верховний суди відхилили претензії Фамуляка, зокрема щодо того, що під час повторного судового розгляду він не мав можливості піддавати жертву або працівників поліції перехресному допиту.

Тоді засуджений звернувся до ЄСПЛ. Він, зокрема, наполягав на порушенні ч. 1 та п. «d» ч. 3 ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд / право на присутність і допит свідків) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки його справа була передана для повторного розгляду іншому судді суду першої інстанції, а отже, йому повинно було бути дозволено повторно допитати свідків обвинувачення.

Суд у Страсбурзі зауважив, що надання дозволу обвинуваченому провести очну ставку зі свідком у присутності судді, який зрештою буде вирішувати справу, було важливою процесуальною гарантією в кримінальному провадженні. Тому зміна складу суду першої інстанції після слухання важливого свідка, як, наприклад, у справі заявника, здебільшого викликає повторний допит свідка. Проте в цій справі Суд виявив, що були достатні процесуальні гарантії для того, щоб компенсувати той факт, що заявник не мав можливості знову піддати свідків перехресному допиту.

На підставі цього ЄСПЛ відхилив скарги П. Фамуляка як явно необґрунтовані [160]. Попри те, що обвинувачений не міг повторно допитати свідків проти нього під час повторного судового розгляду, ЄСПЛ не побачив у цьому порушення конвенційних гарантій.

Доповнення потребують і положення КПК України, згідно з якими безпосередньо визначають коло повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції. Зокрема, з огляду на євроінтеграційний курс нашої держави, необхідним є подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в напрямі узгодження його з європейськими вимогами й стандартами. Законодавець, зважаючи на те, що для з’ясування обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження,

необхідною є активна участь суб'єктів процесу, що належать до двох протилежних за змістом виконуваних ними функцій сторін – обвинувачення і захисту, закріпив у Конституції України як одну з основних засад судочинства змагальність сторін і свободу в наданні ними суду своїх доказів, доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 3 ст. 129). Суду в цьому змаганні відведено роль безстороннього спостерігача, який має виконувати функцію правосуддя, зберігаючи свою неупередженість [9, с. 51]. Окреслена позиція законодавця видається не цілком вдалою з огляду на таке.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 47 КПК України, захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені цим Кодексом й іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

Цікавою у цьому контексті видається практика ЄСПЛ. Суд неодноразово констатував порушення права на захист у справах, де захисник формально був призначений, проте не здійснював ефективний захист, що становило істотне порушення вимог КПК (справа «Яременко проти України» від 12 червня 2008 року [162]).

Крім того, у рішенні ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 року [158] в п. 262 суд зауважив, що, хоча право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист, наданий захисником, який, у разі потреби, призначається офіційно, не є абсолютним, воно є однією з основних ознак справедливого судового розгляду. Встановлені під час апеляційного перегляду обставини засвідчують, що обвинувачений М. відмовився саме від захисника з тих підстав, що вона, на його думку, не здійснювала належно захист його прав, а захисник цих обставин не спростувала. Тобто призначений захисник унаслідок неналежного виконання своїх професійних обов'язків не забезпечив ефективного захисту обвинуваченого М., чого вимагали інтереси правосуддя, що є порушенням пп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод» [56]. За наявності ознак «символічного надання послуг» захисниками, з огляду на практику ЄСПЛ, зокрема висвітлену у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 року, апеляційний суд вважає, що це становило істотне порушення вимог КПК.

У цьому контексті також слід розглянути справу проти Хорватії: «Адвокат діяв як пасивний спостерігач у провадженні про утримання особи в психіатричній лікарні. А національний суд не зважив на відсутність ефективного юридичного представництва. Тож відбулося порушення Конвенції». Такого висновку дійшов ЄСПЛ у справі «Чутура проти Хорватії» (заява № 55942/15) [161].

ЄСПЛ акцентував на тому, що судам було добре відомо про пасивну позицію адвоката, але вони не забезпечили ефективне представництво особи. Зазначене відбулося попри те, що вони мали посилений обов'язок нагляду, адже йшлося про особу з обмеженими можливостями.

Суд у Страсбурзі постановив, що національні органи влади не виконали процесуальні вимоги, необхідні для продовження примусового тримання особи в лікарні, і тому відбулося порушення ч. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [56].

На нашу думку, доцільно було б надати головуючому комплекс контролюючих повноважень стосовно активної позиції захисту. Такі зміни сприятимуть реалізації принципу «забезпечення права на захист», передбаченого п. 13 ч. 1 ст. 7, ст. 20 КПК України [75, с. 119–124].

Досліджуючи повноваження головуючого в судовому провадженні першої інстанції, слід зауважити, що головуючий не вправі переймати на себе вчинення тих дій, які притаманні тільки сторонам, або створювати переваги в користуванні правами одній зі сторін перед іншими учасниками процесу, у будь-який спосіб виявляти упередженість і необ'єктивність. Головуючий повинен однаково уважно ставитися до заяв і клопотань усіх учасників процесу, виявляти належну тактовність, звертаючись до прокурора, потерпілого, захисника, підсудного й решти учасників процесу. Зокрема, визнання гідності особи на конституційному рівні передбачає, що під час судового процесу предметом розгляду суду (судді)

можуть бути тільки конкретні дії, учинені підсудним, але в жодному разі не власне підсудний. Суддя не вправі перетворювати підсудного на об'єкт впливу й піддавати його ставленню, яке принижує його людську гідність. Повага до гідності особи не повинна вичерпуватися у зв'язку з переданням особи до суду [9, с. 52].

Однак, на жаль, реалії здійснення кримінального судочинства в нашій країні засвідчують наявність певних проблем у цій сфері. Під час проведення цього дисертаційного дослідження було опитано 200 респондентів з-поміж учасників кримінального провадження в судах першої інстанції. За результатами опитування було з'ясовано, що головуючі в кримінальному провадженні не завжди дотримуються розглянутих правил. Було виявлено випадки: упередженого ставлення до підсудного та його захисника (траплялися випадки відмови головуючого суду заслуховувати свідків сторони захисту, у той час як свідків сторони обвинувачення було заслухано й допущено їхні свідчення з тих питань, які раніше суд визначив як «очевидні»; перебивання промови шляхом уточнення дрібних обставин і спонукання до швидкого висловлювання; простежувалася незацікавленість у взаємодії); ігнорування головуючим його процесуального обов'язку щодо роз'яснення прав та обов'язків окремим учасникам судового провадження; приведення до присяги свідків; обмеження тривалості судових дебатів певним часом або ж їх зупинення без вагомих на це підстав; обмеження лише формальним засвідченням протоколу своїм підписом (без перевірки правильності складання протоколу); розгляд справи без мантії (у ч. 2 ст. 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що суддя здійснює правосуддя в мантії та з нагрудним знаком) тощо.

Поширеними є випадки відверто ворожого ставлення судді до адвоката як особи або до його позиції у справі, на цьому акцентували під час опитування 9 із 20 адвокатів. Однак під час розгляду справи між адвокатом і суддею нічого особистого бути не може, тому не варто створювати для цього підстави. Штучно можна довести адвоката до особистого протистояння із судом, проте для цього суд має вийти за межі процедури: підвищувати на нього безпідставно голос,

надавати можливість стороні, незважаючи на протести адвоката, ставити некоректні запитання його клієнту, які адвокат просив відвести. Адже адвокат має захищати інтереси клієнта, і якщо він обґрунтує некоректність запитання, то та особа, яка його ставить, має довести доцільність отримання відповіді на нього.

Не завжди головуючі дотримуються вимоги щодо приведення до присяги учасників судового провадження. На цьому акцентували під час опитування 8 із 30 секретарів судового засідання.

Оскільки, відповідно до п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України, однією з основних засад судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, головуючий у справі має згідно з вимогами ст. 107, 108 КПК перевірити правильність і своєчасність оформлення журналу судового засідання та забезпечити своєчасний розгляд зауважень щодо нього й щодо технічного запису судового засідання. Однак під час проведення опитування було виявлено проблеми й стосовно дотримання головуючим суддею положень ст. 107 і 108 КПК України.

Випадки допущення головуючим суддею умисного чи внаслідок нерозуміння норм процесуального права суттєвого порушення цих норм загалом й обмеження прав учасників процесу зокрема є доволі поширеними. Така ситуація видається нам неприпустимою. Адже недоліки в діяльності судів, пов’язані насамперед з незадовільною організацією судового процесу, є основними причинами порушення процесуальних строків. Нерідко ігнорування норм матеріального та процесуального права призводить не лише до істотного порушення строків прийняття рішення по суті провадження, а й до скасування судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку [49; 147].

Головуючий суддя повинен бути прикладом неухильного дотримання вимог закону та принципу верховенства права, присяги судді, а також високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян щодо чесності, незалежності, неупередженості та справедливості суду [49].

Законодавець передбачив певний механізм протидії зловживанням головуючим процесуальними повноваженнями як керуючого судовим

провадженням. Це, по-перше, заперечення проти дій головуючого, по-друге – заява про відвід.

Наприклад, під час дослідження головуючим доказів важливим є момент оголошення та безпосереднє забезпечення принципів змагальності сторін, рівності перед законом і судом, що фактично є складовими забезпечення права, передбаченого ст. 6 Конвенції з прав людини та основоположних свобод, – на справедливий суд.

Проте нерозв'язаною є проблема недотримання судом вимог ст. 22 та 42, 46 КПК України, а саме ненадання (здебільшого стороні захисту) можливості висловлювати свої думки, зауваження та заперечення, правову позицію після безпосереднього оголошення певного доказу.

Відповідно до п. 10 ч. 2 ст. 42 та ч. 4 ст. 46 КПК України, сторона захисту має право під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносять до протоколу.

Згідно зі ст. 22 КПК України, сторона захисту має право самостійно обстоювати свої правові позиції, права, свободи й законні інтереси. Самостійне обстоювання своїх прав означає захищати свою позицію, обстоювати визнання своєї правоти в оцінці доказів й обороняти свою оцінку ситуації.

Згідно із ч. 3 ст. 359 КПК України, захист має право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими саме в момент їх дослідження. Частина 1 ст. 359 КПК України передбачає, що після відтворення звуко-, відеозапису суд заслуховує доводи учасників судового провадження.

Відповідно до ч. 6 ст. 22 КПК України, суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав.

У такому разі необхідно одразу заявляти під час судового засідання в усній формі та в письмовому вигляді зауваження і заперечення щодо порядку дослідження доказів головуючим у судовому засіданні.

Однак результати проведеного опитування учасників кримінального провадження засвідчують низьку ефективність запропонованих законодавцем механізмів впливу на дотримання головуючим суддею процесуальних норм і правил. З огляду на зазначене, питання неналежного виконання головуючим своїх процесуальних повноважень у судовому провадженні першої інстанції потребує вирішення на законодавчому рівні шляхом подальшого вдосконалення кримінальних процесуальних норм у частині правового регулювання повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції.

Крім того, проблему необхідно подолати якомога швидше. Адже неналежне виконання головуючим у судовому провадженні першої інстанції своїх процесуальних повноважень може бути підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції, прийнятого в такому провадженні.

Розглянемо декілька прикладів із судової практики.

Приклад 1. Вироком Жовківського районного суду Львівської області від 12 квітня 2018 року ОСОБА_2 засуджено за ч. 2 ст. 185 КК України на 2 роки позбавлення волі. Однак, як убачається з матеріалів провадження, суд першої інстанції не в повному обсязі виконав вимоги ст. 345 КПК, а саме лише перевірив питання щодо вручення ОСОБА_2 пам’ятки про його права та обов’язки, однак не з’ясував, чи зрозумілі йому його права й обов’язки і не роз’яснив їх. З огляду на викладене, судовий розгляд відбувся з істотним порушенням кримінального процесуального закону, а саме порушенням права засудженого на захист. У зв’язку з викладеним, вирок Жовківського районного суду Львівської області від 12 квітня 2018 року було скасовано та призначено новий розгляд у суді першої інстанції [114].

Приклад 2. Під час розгляду кримінального провадження судом першої інстанції – Ніжинським міськрайонним судом Чернігівської області – було порушено право засудженого на захист, а саме не залучено перекладача, оскільки ОСОБА_1 є громадянином Російської Федерації та не володіє українською мовою.

Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 13 липня 2016 року суду було скасовано та призначено новий розгляд у суді першої інстанції [116].

Приклад 3. З матеріалів провадження та звукозапису судового засідання Тростянецького районного суду Вінницької області вбачається, що за згодою учасників процесу суд встановив порядок дослідження доказів, а саме: допитати обвинувачених і дослідити матеріали кримінального провадження, які характеризують їх особи і стосуються речових доказів та судових витрат. У судовому засіданні 16 лютого 2018 року, крім іншого, суд частково допитав обвинуваченого ОСОБА_3 та під час його допиту оголосив перерву до 12 березня 2018 року. 12 березня 2018 року в судовому засіданні суд не продовжив допиту ОСОБА_3, а лише запитав у ОСОБА_2, чи все було так, як повідомив ОСОБА_3. Водночас ОСОБА_2 в судовому засіданні не був допитаний, показань про обставини вчинення кримінального правопорушення не давав, не було надано йому й останнього слова, а тому суд безпідставно, порушуючи вимоги закону, послався на його показання як на доказ винуватості й розглянув справу в порядку ч. 3 ст. 439 КПК України. Таким чином, суд, ухвалюючи вирок, не з'ясував обставин, частково допитав обвинуваченого ОСОБА_3 і не допитав обвинуваченого ОСОБА_2. Зазначене є істотним порушенням кримінального процесуального закону, що перешкодило суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення. З огляду на це, вирок було скасовано з призначенням нового розгляду в суді першої інстанції [115].

Виконання окремих процесуальних повноважень головуючого в судовому засіданні в КПК України належно не врегульовано й не підкріплено відповідними гарантіями забезпечення їх реалізації. Зокрема, на недостатності законодавчого регулювання гарантій забезпечення безперешкодного виконання головуючим своїх процесуальних обов'язків акцентують 50 із 50 опитуваних суддів.

Крім того, головуючим часто доводиться працювати з недосвідченими секретарями, без судового розпорядника та в залах судових засідань з низьким рівнем зручності та комфортності. Зокрема, 30 із 50 опитуваних суддів, що були

головуючими в кримінальному провадженні, зауважили, що в судовому засіданні не завжди присутній судовий розпорядник, 35 повідомили, що часто доводиться працювати з недосвідченими секретарями, 25 зазначили, що доводиться працювати в залах судових засідань з низьким рівнем зручності та комфортності.

На жаль, непоодинокими є і випадки вияву неповаги до головуючого як керуючого судовим провадженням з боку інших учасників кримінального провадження, що безперечно негативно позначається на належному здійсненні головуючим суддею його процесуальних повноважень.

2.3. Повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру

В умовах реформування національної судової системи неабиякої актуальності набуває питання забезпечення прав учасників кримінального провадження. Зокрема, гостро постає питання забезпечення прав неповнолітніх осіб, а також осіб, які не можуть реалізовувати в повному обсязі в кримінальному провадженні свої процесуальні права в силу певних психічних розладів.

Маємо зауважити, що, з огляду на таку специфіку учасників кримінального провадження, розгляд відповідних кримінальних проваджень потребує передусім дотримання процесуального законодавства. Однак результати дослідження судової практики засвідчують, що суди, на жаль, не завжди дотримуються вимог КПК України під час розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

У цьому аспекті слід ураховувати, що важливе місце в механізмі захисту прав зазначених осіб під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру посідає головуючий.

Як кримінальне провадження щодо неповнолітніх, так і кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру неодноразово привертало увагу українських та іноземних науковців. Однак повноваження головуючого у відповідних кримінальних провадженнях не були об'єктом спеціальних правових досліджень.

Лише окремі функції головуючого кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, вивчаючи особливості кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру загалом, опосередковано у своїх роботах розглядали: В. Ф. Гаєвий [29], Н. С. Кисляк [51] та ін. Водночас аспекти повноважень головуючого кримінальних проваджень щодо неповнолітніх у своїх роботах висвітлювали І. І. Артеменко [5], Ю. Г. Севрук, А. В. Столітній [58] та ін.

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що ні доктрина, ні законодавець не пропонують дефініцій «повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх», «повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру» чи «повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру».

Зазначене зумовлює потребу з'ясувати сутність цих дефініцій. Зокрема, науковий інтерес становлять розроблені в науковій літературі поняття кримінального провадження, неповнолітніх, примусових заходів медичного характеру та примусових заходів виховного характеру.

Розпочнемо з поняття кримінального провадження. Насамперед зауважимо, що науковці обстоюють декілька підходів до тлумачення поняття кримінального провадження. Так, В. М. Трофименко формулює авторське бачення визначення кримінального процесуального провадження як цілісної, відносно автономної полістадійної частини кримінального процесу, що об'єднує комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, які, будучи спрямованими на виконання загальних завдань кримінального провадження через

досягнення конкретного правового результату, здійснюють уповноважені суб'єкти з приводу процесуальних відносин (які можуть бути пов'язані чи не пов'язані з матеріально-правовими відносинами), що відрізняються предметною характеристикою, в особливому процесуальному порядку та результати яких формалізуються у відповідних процесуальних рішеннях [181, с. 175]. Водночас О. Ю. Невмитий вважає, що кримінальне провадження слід тлумачити як процесуальну діяльність, пов'язану з розслідуванням кримінальних порушень, здійсненням судового розгляду, вирішенням питань, пов'язаних із цим, тощо [95, с. 120].

Колектив авторів навчального посібника «Кримінальне процесуальне право України» трактує досліджуване поняття так: «це суворо регламентована нормами кримінального процесуального права діяльність державних органів і посадових осіб щодо досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень з метою виконання специфічних завдань, а також система правових відносин між зазначеними органами й іншими суб'єктами кримінального судочинства» [59, с. 15].

Таке визначення видається нам найвдалішим, оскільки дефініція В. М. Трофименка є громіздкою та недостатньо чіткою. Натомість визначення О. Ю. Невмитого, навпаки, є неповним і надто звуженим.

Не є бездоганною і дефініція, запропонована колективом авторів. З огляду на це, вважаємо за доцільне сформулювати власне трактування цього поняття, яке на підставі даних, отриманих унаслідок узагальнення розглянутих підходів, а також з огляду на позицію законодавця, згідно з якою кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, пропонуємо розуміти регламентовану нормами кримінального процесуального права процесуальну діяльність уповноважених у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

У межах юридичного тлумачення неповнолітній – це особа, яка не досягла певного віку, з настанням якого закон пов’язує її повну цивільну дієздатність, тобто можливість реалізовувати в повному обсязі суб’єктивні права, свободи та юридичні обов’язки, які передбачені Конституцією та іншими законами держави [36, с. 200].

У КПК України поняття «неповнолітній» визначено в п. 12 ст. 3, згідно з яким неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [63].

На підставі узагальнення досліджень категорій «повноваження головуючого», «кримінальне провадження», «неповнолітній» та їх взаємозв’язку сформулюємо визначення поняття «повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх». Зокрема, пропонуємо тлумачити його як закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, як суб’єкта, уповноваженого на здійснення процесуальної діяльності, здійснюваної у зв’язку із вчиненням особою, що не досягла віку 18-ти років, діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Стосовно поняття примусових заходів виховного характеру заслуговує на увагу визначення, сформульоване в дисертаційній роботі О. О. Ямкової, де авторка трактує їх як заходи державного примусу, що застосовують до неповнолітнього, який вчинив злочин, у випадку його звільнення від кримінальної відповідальності та покарання в порядку, передбаченому статтями КК України з метою його виправлення без застосування покарання, а також попередження вчинення ним нових суспільно небезпечних діянь [211, с. 15]. Отже, повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру можна визначити як закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання

головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, як суб'єкта, уповноваженого на здійснення процесуальної діяльності, здійснюваної у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, метою якої є вирішення питання щодо застосування до неповнолітнього, який вчинив злочин, у випадку його звільнення від кримінальної відповідальності та покарання в порядку, передбаченому статтями КК України, у примусовому порядку обмежувальних заходів державного примусу, що застосовують з метою його виправлення без застосування покарання, а також попередження вчинення ним нових суспільно небезпечних діянь.

Після прийняття КПК України 2012 року було внесено зміни в процес досудового розслідування та судового розгляду з метою кращого забезпечення реалізації прав учасників. Ці новели не оминули й порядку досудового розслідування та судового розгляду щодо неповнолітніх. Чинний КПК містить положення, які потребують або деталізації, або узгодження з іншими нормативно-правовими актами [180, с. 328].

Порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначають загальні правила КПК України з огляду на особливості, передбачені главою 39 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх».

Відповідно до ч. 1 ст. 484 КПК України, порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначають загальні правила цього Кодексу з огляду на особливості, передбачені цією главою [63]. Тому під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх головуючий також має загальні, притаманні кримінальному провадженню загалом, процесуальні повноваження, передбачені ст. 321 КПК України.

Спеціальні повноваження, обумовлені особливостями цього виду провадження, визначені насамперед у главі 39 КПК України, про яку вже йшлося.

Наприклад, ч. 2 ст. 484 КПК України встановлює, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, зокрема провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд і

решта осіб, які беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього й відповідає його віковим і психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи під час прийняття процесуальних рішень, уживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [63]. Отже, є всі підстави для висновку, що головуючий кримінального провадження щодо неповнолітніх має спеціальні повноваження стосовно здійснення контролю за тим, щоб особи, які беруть у ньому участь, здійснювали процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим і психологічним особливостям. Адже він, згідно з положеннями ст. 321 КПК України, керує судовим процесом.

Необхідно зазначити, що під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК України, також з'ясовують:

1) повні й усебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я, рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати під час індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану із психічною хворобою, має бути також з'ясовано, чи міг він цілком усвідомлювати значення власних дій і чи міг керувати ними;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

3) умови життя та виховання неповнолітнього;

4) наявність дорослих підбурювачів й інших співучасників кримінального правопорушення [63].

У листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 липня 2013 року № 223-1134/0/4-13 зазначено, що неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) має бути реально забезпечено його право на захист, зокрема шляхом забезпечення обов'язкової участі

захисника, як з моменту встановлення факту неповноліття, так і з часу виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (п. 1–2 ч. 2 ст. 52 КПК України). Участь захисника в судовому провадженні під час розгляду кримінального провадження, а також перегляду судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено в судах усіх інстанцій незалежно від стадії судового провадження та суб'єкта оскарження. Здійснення захисту неповнолітнього й дорослого співучасників злочину одним і тим самим захисником є неприпустимим [129]. Тобто знову простежується перелік контрольних повноважень головуючого.

Участь захисника в судовому засіданні під час розгляду кримінального провадження та під час перевірки судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено незалежно від стадії судового провадження та суб'єкта оскарження судового рішення. Наприклад, вироком Заставнівського районного суду Чернівецької області від 19 березня 2013 року, залишеного без змін ухвалою Апеляційного суду Чернівецької області від 4 червня 2013 року, Г. засуджено за ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК із застосуванням ст. 69 КК до покарання у виді позбавлення волі строком на один рік. На підставі ст. 75, 104 КК Г. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком один рік із покладенням на нього обов'язків, передбачених п. 2–4 ч. 1 ст. 76 КК. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 листопада 2013 року ухвалу Апеляційного суду Чернівецької області від 4 червня 2013 року скасовано та призначено новий розгляд у суді апеляційної інстанції. Своє рішення Суд мотивував тим, що засуджений Г. (1998 року народження) вчинив злочин, будучи неповнолітнім, а відповідно до вимог п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК, участь захисника в кримінальному провадженні є обов'язковою на всіх його стадіях. Як убачається з матеріалів справи, засудженого було забезпечено захисником лише під час досудового розслідування та розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції [134].

Водночас результати аналізу судової практики засвідчили наявність випадків порушення судами вимог КПК під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх. Ухвалою колегії суддів Апеляційного суду Луганської області в кримінальному провадженні за обвинуваченням Н. І. та К. І. за ч. 1 ст. 286 КК за апеляційними скаргами прокурора й обвинуваченого К. І. скасовано вирок і призначено новий розгляд у суді першої інстанції через невиконання судом вимог п. 2 ч. 2 ст. 52 КПК та незабезпечення захисту неповнолітнього К. І.

Суддя під час судового провадження повинен пояснювати неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) перебіг судового засідання на зрозумілій йому мові (зокрема уникати використання складних мовних конструкцій з положень кримінального законодавства). Водночас зауважимо, що пам’ятка про передбачені КПК права й обов’язки особи (обвинуваченого), яка бере участь у судовому розгляді, є єдиною і для дорослих, і для неповнолітніх обвинувачених [103, с. 46].

Крім того, суддя уповноважений нагадувати захиснику та законному представникові неповнолітнього про їхній обов’язок пояснювати неповнолітньому кожну дію під час судового розгляду, забезпечуючи тим самим право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні, яке полягає не лише в праві останнього бути присутнім у судовому засіданні, а й право чути, бути почутим і слідкувати за перебігом розгляду [129].

У випадку, коли підсудний неповнолітній визнає себе винним, суд, зважаючи на інтелектуальні, психологічні й інші особливості неповнолітнього, повинен впевнитися, що особа правильно розуміє зміст фактичних обставин, які не оспорює. Якщо підсудний визнає всі обставини вчинення ним злочину, немає сумнівів щодо добровільності й істинності його позиції, підсудний усвідомлює неможливість надалі оспорити визнані ним обставини в апеляційному порядку, тоді вирішують питання про перехід до судових дебатів й ухвалення суддею рішення. Дійшовши висновку про необхідність звільнення неповнолітнього від покарання з випробуванням, суд у вироку вказує про покладання на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов´язку наглядати за засудженим і провадити з

ним виховну роботу. Тому під час розгляду справи суд має з´ясувати, чи є особи, які можуть позитивно впливати на засудженого. Ними можуть бути: батьки, близькі родичі, вчителі, співробітники, такі, що бажають і здатні здійснювати нагляд і виховну роботу. Після цього засудженим неповнолітнім та їхнім законним представникам мають бути роз'яснені правові наслідки застосування зазначених положень, про що роблять запис у протоколі судового засідання [5, с. 157].

Здійснене дослідження засвідчує, що повноваження головуючого в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх хоча й законодавчо визначені, однак вони дуже стисло й опосередковано викладені та розосереджені в тексті різних статей КПК України та різних нормативно-правових актів.

Доцільно все ж таки прийняти зареєстрований за № 3061 проєкт закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо посилення гарантій захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні)» від 12 лютого 2020 року [127]. Адже визначені ним права й обов'язки неповнолітніх під час розгляду кримінальних проваджень прямо кореспондують правам й обов'язкам головуючого в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, деталізуючи повноваження головуючого.

Справи щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності, або ж осіб, які вчинили кримінальне правопорушення в стані осудності, однак до постановлення вироку захворіли на психічну хворобу, розглядає в порядку кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру одноособово суддя та з огляду на їхні психічні характеристики.

Зауважимо, що розгляд справ про застосування примусових заходів медичного характеру передбачає певні складнощі, головною причиною яких є недостатня врегульованість провадження справ цієї категорії в чинному законодавстві, оскільки воно не цілком враховує особливості справ про діяння неосудних чи обмежено осудних осіб, унаслідок чого не забезпечує реальних гарантій захисту їхніх інтересів [138, с. 163].

Примусовими заходами медичного характеру в ст. 92 КПК України визнано надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також попередження вчинення нею суспільно небезпечних діянь [63]. Тобто законодавець не пропонує тлумачення цього поняття, а обмежується лише переліком його видів.

Цю законодавчу прогалину намагалися заповнити доктринальними напрацюваннями. Дослідники А. В. Савченко та Ю. Л. Шуляк стверджують, що примусові заходи медичного характеру – це заходи державного примусу у формі різних лікувально-реабілітаційних заходів, які призначає суд у межах кримінального процесу стосовно осіб із різними психіатричними розладами, що вчинили суспільно небезпечні діяння, спрямовані на лікування цих осіб і запобігання вчиненню ними нових суспільно небезпечних дій і суворе дотримання непорушності їхніх прав та законних інтересів [143, с. 138].

Примусові заходи медичного характеру А. Я. Берш трактує як заходи безпеки, сутність яких полягає в примусовому лікуванні осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння й становлять небезпеку за своїм психічним станом [11, с. 15].

Водночас І. В. Жук вважає, що примусові заходи медичного характеру – це заходи обмежувального характеру, що полягають у застосуванні на підставі рішення суду медичного впливу в примусовому порядку до осіб, які вчинили злочини або суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, мають психічні хвороби або хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою їх вилікування або поліпшення стану їхнього здоров'я та забезпечення безпеки суспільства [42, с. 11].

Отже, є всі підстави для такого висновку: повноваження головуючого під час розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру – це закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію

визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, як суб'єкта, уповноваженого на здійснення процесуальної діяльності, здійснюваної у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, метою якої є вирішення питання щодо застосування в примусовому порядку обмежувальних заходів медичного впливу до осіб, які вчинили злочини або суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, мають психічні хвороби або хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою їх вилікування або поліпшення стану їхнього здоров'я та забезпечення безпеки суспільства.

Згідно із загальними правилами, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру передбачає підготовче судове засідання та безпосередньо судовий розгляд. Так, після отримання клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру суд не пізніше ніж за п'ять днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, у яке викликає учасників судового провадження [63]. У підготовчому судовому засіданні головуючий з'ясовує думку учасників судового засідання щодо можливості призначення судового розгляду й постановляє ухвалу про призначення судового розгляду [29, с. 24].

Після цього в призначений для судового розгляду час головуючий відкриває судове засідання й оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження (ч. 1 ст. 342 КПК України).

Розгляд справ про застосування примусових заходів медичного характеру проводять у відкритому судовому засіданні з обов'язковою участю прокурора та захисника. Водночас слід зазначити, що, діючи в межах дискреційних повноважень та з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства, суд може прийняти рішення про розгляд справи в закритому судовому засіданні. Водночас у науковій літературі обстоюють думку про доцільність розгляду таких категорій справ лише в закритому судовому засіданні

з огляду на розголошення лікарської таємниці [145, с. 173], що видається нам цілком слушним.

У підготовчій частині судового розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, як і в кримінальному провадженні, яке здійснюють у загальному порядку, відбувається підготовка необхідних умов для встановлення підстав застосування таких заходів. Обов'язковий характер має виконання вимог ст. 342–346 КПК України. Це однаково стосується й оголошення складу суду, і роз'яснення права на відвід (ст. 344 КПК України), заявлення і розгляду клопотань (ст. 350 КПК), навіть якщо їх заявляє психічно хворий. У цій частині судового провадження вирішують питання про можливість розгляду кримінального провадження за відсутності будь-кого з його учасників.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 512 КПК України, судовий розгляд здійснює одноособово суддя в судовому засіданні за участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника й захисника [63]. На нашу думку, контроль за обов'язковою участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника покладено на головуючого. Хоча чіткої вказівки на це норми процесуального законодавства не містять. Тобто можна припустити, що наявна певна законодавча прогалина, яка негативно позначається на правозастосуванні судами положень ч. 1 ст. 512 КПК України та, як наслідок, забезпечення захисту прав особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру. У судовій практиці трапляються випадки розгляду справ у порядку кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру за відсутності захисника, прокурора й навіть фізичної особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Таких висновків можна дійти, проаналізувавши судову практику щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Так, 18 жовтня 2018 року Оболонський районний суд м. Києва застосував до особи примусові заходи медичного характеру у виді госпіталізації до психіатричного закладу із звичайним наглядом.

4 червня 2019 року Київський апеляційний суд скасував ухвалу про застосування примусових заходів медичного характеру з огляду на те, що ця ухвала була постановлена без участі особи, стосовно якої вирішували питання про застосування примусових заходів, та її законного представника, попри те, що згідно з вимогами ч. 1 ст. 512 КПК України їх участь є обов'язковою [192].

Також 24 квітня 2019 року Колегія суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Черкаської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Черкаси кримінальне провадження за апеляційною скаргою прокурора Чорнобаївського відділу Золотоніської місцевої прокуратури ОСОБА_8 на ухвалу Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 13 вересня 2018 року, якою щодо ОСОБА_9 відмовлено в задоволенні клопотання прокурора про застосування примусових заходів медичного характеру, встановила, що згідно з ухвалою суду 13 квітня 2018 року прокурор Чорнобаївського відділення Золотоніської місцевої прокуратури ОСОБА_8 звернулася до суду з клопотанням, складеним слідчим Чорнобаївського відділення поліції Золотоніського ВП ГУНП в Черкаській області й затвердженим прокурором, про застосування до ОСОБА_9 примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації до психіатричної лікарні із звичайним наглядом, підозрюваного у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 307 КК України, посилаючись на те, що на час учинення інкримінованого діяння та на час внесення клопотання останній за психічним станом не був здатний усвідомлювати власні дії та керувати ними.

Ухвалою Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 13 вересня 2018 року відмовлено в задоволенні клопотання прокурора про застосування примусових заходів медичного характеру в межах кримінального провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12013250280000635 щодо ОСОБА_9.

Відмовляючи в задоволенні клопотання прокурора про застосування примусових заходів медичного характеру стосовно ОСОБА_9, суд першої інстанції дійшов висновку, що за цим кримінальним провадженням стороною обвинувачення достатніх, належних і допустимих доказів на доведення причетності ОСОБА_9 до вчинення суспільно небезпечного діяння органом досудового розслідування не здобуто та стороною обвинувачення суду не надано.

Не поділяючи прийняте рішення, прокурор Чорнобаївського відділу Золотоніської місцевої прокуратури ОСОБА_8 подала апеляційну скаргу, у якій просила ухвалу Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 13 вересня 2018 року стосовно ОСОБА_9 скасувати через невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження, неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність й істотне порушення кримінального процесуального закону.

Вивчення матеріалів засвідчує порушення загальних засад кримінального провадження, а отже, і кримінального процесуального законодавства, оскільки проголошення ухвали суду відбувалося без учасників кримінального провадження та без фіксації стадії судового процесу.

Згідно зі ст. 409 КПК України, однією з підстав для скасування рішення суду першої інстанції під час розгляду провадження в суді апеляційної інстанції є істотне порушення кримінально процесуального закону. Відповідно до ч. 1 ст. 412 КПК України, істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення.

За таких обставин колегія суддів апеляційного суду дійшла висновку про порушення стосовно особи, щодо якої відмовлено в застосуванні примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації до психіатричного закладу зі звичайним наглядом, права на захист і про безумовні підстави для скасування ухвали місцевого суду з призначенням нового судового розгляду в суді першої інстанції [193].

На підставі проілюстрованих вище судових рішень можна констатувати, що застосування ч. 1 ст. 512 КПК України спричиняє певні складнощі на практиці. Тому доцільно закріпити на законодавчому рівні обов'язок головуючого стосовно контролю за обов'язковою участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника з умовою попереднього огляду фізичної особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру лікарями-психіатрами для з'ясування можливості її участі в судовому розгляді.

На підставі аналізу результатів досліджень сучасного стану правового регулювання, судової практики, а також науково-теоретичної бази окреслено проблеми щодо здійснення головуючими суддями їхніх процесуальних функцій у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, а також запропоновано шляхи їх розв'язання.

Висновки до розділу 2

1. За результатами вивчення законодавчої бази, наукових, доктринальних і нормативних джерел, матеріалів судової практики, а також проведеного опитування та анкетування учасників кримінального провадження сформульовано висновок, за яким окремі положення українського законодавства щодо повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні, судовому провадженні першої інстанції та під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру містить значну кількість колізій і прогалин, подеколи не відповідає потребам сучасного українського суспільства й не узгоджується з базовими європейськими стандартами, тож потребує вдосконалення шляхом внесення комплексу змін і доповнень до положень КПК України.

2. На нашу думку, доцільно було б надати головуючому комплекс контролюючих повноважень стосовно активної позиції захисту. Такі зміни сприятимуть реалізації принципу «забезпечення права на захист»,

3. Питання неналежного виконання головуючим своїх процесуальних повноважень у судовому провадженні першої інстанції потребує вирішення на законодавчому рівні шляхом подальшого вдосконалення кримінальних процесуальних норм у частині правового регулювання повноважень головуючого в судовому провадженні першої інстанції.

4. Тому доцільно закріпити на законодавчому рівні обов’язок головуючого стосовно контролю за обов’язковою участю прокурора, обов’язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника з умовою попереднього огляду фізичної особи, стосовно якої вирішують питання про застосування примусових заходів медичного характеру лікарями-психіатрами для з’ясування можливості її участі в судовому розгляді.

РОЗДІЛ 3
ФУНКЦІЇ ГОЛОВУЮЧОГО В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ НАЛЕЖНОГО ПОРЯДКУ

3.1. Функції головуючого під час розгляду кримінального провадження колегіально, а також судом присяжних

Згідно з позицією законодавця, викладеною в ст. 31 КПК України, кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснює суддя одноособово, крім випадків, передбачених ч. 2, 3 і 12 цієї статті. Ідеться про те, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, здійснює колегіально суд у складі трьох суддів. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснює колегіально суд у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – суд присяжних у складі двох суддів і трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядає суд присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх подовження, зміну чи припинення здійснює суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснювати суд колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

На підставі аналізу відповідних законодавчих положень вбачається, що процесуальний статус головуючого в судовому провадженні у випадку одноособового розгляду справи є значно ширшим, ніж процесуальний статус головуючого в судовому провадженні у випадку колегіального розгляду справи. Адже процесуальному статусу головуючого, що є одноосібним суддею, притаманне поєднання його статусу як керуючого судовим засіданням і як судді, що безпосередньо здійснює судочинство.

У змагальному кримінальному процесі головуючий у судовому засіданні, реалізуючи положення ст. 22 КПК України, забезпечує здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Крім того, головуючий слідкує за дотриманням певної послідовності дій, що чітко регламентована законодавством.

У нарадчій кімнаті перед ухваленням рішення відбувається нарада колегії суддів (за правилами, встановленими для суду першої інстанції) під керівництвом головуючого. Водночас усі питання вирішує склад колегії суддів у нарадчій кімнаті простою більшістю голосів.

Керуючи нарадою, головуючий не вправі тиснути на суддів і повинен надати кожному з них можливість висловити свою думку. Спочатку головуючий ставить на голосування питання про задоволення (повне, часткове) або незадоволення процесуальних вимог. Так, суддям треба відповісти на запитання про наявність (відсутність) підстав для зміни або скасування судового рішення (для прикладу, неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність). Відповівши позитивно на це запитання, судді повинні визначитися, у чому саме виявилася така неправильність. Після цього розглядають пропозиції, висловлені учасниками судового провадження, які взяли участь у розгляді, і суддями.

У літературі слушно зазначено, що варто голосувати передусім за найсприятливіші для обвинуваченого (засудженого, виправданого) пропозиції, а

потім – менш сприятливі для нього [21, с. 130]. Якщо на перші, сприятливі для цього учасника судового провадження, пропозиції буде одержана позитивна відповідь, то обговорення менш сприятливих для цієї особи пропозицій не здійснюють. Головуючий має ставити на обговорення та голосування конкретне запитання чи пропозицію а такій формі, щоб на них можна було дати тільки або позитивну, або негативну відповідь. Причому голосування можуть проводити як щодо окремих осіб, так і щодо окремих епізодів кримінально-протиправної діяльності [16, с. 185].

Відповідно до ст. 124 Конституції України, народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Згідно зі ст. 127 Основного Закону, правосуддя здійснюють за участю присяжних у визначених законом випадках.

Інститут присяжних призначений забезпечити довіру населення до судової системи, наблизити правосуддя до народу, що й зумовлює його актуальність у нашій державі.

На підставі даних, отриманих унаслідок системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що чинна редакція КПК України не містить окремої статті, присвяченої повноваженням головуючого в суді присяжних. Не містить КПК і дефініції та чіткого переліку повноважень головуючого в суді присяжних. Не надає вичерпної відповіді на ці питання і правова доктрина. Водночас слід зауважити, що роль головуючого судді в суді присяжних не можна недооцінювати, оскільки присяжні не є професійними суддями.

Науково-теоретичний аналіз українських та іноземних наукових досліджень дає підстави для висновку, що на момент написання цієї дисертації в правовій доктрині не здійснено наукових досліджень з питань повноважень головуючого в суді присяжних. Це зумовлює потребу напрацювання відповідного наукового підґрунтя з окресленого питання.

Насамперед зауважимо, що поняття «повноваження головуючого в суді присяжних» ми будемо досліджувати з погляду його двохелементної структури за

формулою: «повноваження головуючого» + «суд присяжних». Водночас, оскільки визначення дефініції «повноваження головуючого» ми вже неодноразово формулювали, у цьому підрозділі увагу буде акцентовано на тлумаченні поняття «суд присяжних».

КПК України не містить визначення поняття «суд присяжних». Натомість у ч. 3 ст. 31 КПК України законодавець розглядає поняття суду присяжних крізь призму його характеристики:

«…3. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів і трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд» [63].

У цьому контексті слід зазначити, що ще в грудні 2015 року у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо суду присяжних, який передбачав внесення змін до ст. 3 КПК України в частині визначення поняття суду присяжних. Зокрема, проєкт закону пропонував доповнити статтю пунктом 27 у такій редакції: «суд присяжних – мале журі (шість присяжних) і велике журі (дванадцять присяжних), що за наслідками розгляду кримінального провадження постановляє вердикт з питань, віднесених до його компетенції» [126].

Однак у лютому 2017 року цей проєкт було знято з розгляду. Як наслідок – законодавча прогалина, що полягає у відсутності визначення поняття суду присяжних, так і залишилася не усуненою.

На нашу думку, такий підхід законодавця є не цілком вдалим. Крім того, з огляду на те, що суд присяжних в Україні на законодавчому рівні було закріплено ще 2010 року Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, ситуація з надмірно обмеженим правовим регулюванням його діяльності, що склалася нині, видається незрозумілою [136].

Для розроблення науково обґрунтованого визначення поняття «повноваження головуючого в суді присяжних» проаналізуємо сучасні погляди учених щодо поняття «суд присяжних». Передусім зауважимо, що сучасне значення слова «суд присяжних» походить від латинського «juro» («присягаю»). Поняття «журі» слід тлумачити як групу людей, пов'язаних клятвою, яким доручено виконувати певні завдання. У найзагальнішому значенні «журі» означає колегіальний орган, що виконують роль суддів, проте члени його не є професійними суддями. Також термін «журі» застосовують для позначення групи людей, що визначає переможця [150, с. 265].

Учені мають різні погляди щодо поняття суду присяжних. Зокрема, В. М. Щерба й О. О. Юхно вважають, що інститут суду присяжних в Україні можна визначити як комплексний правовий інститут народовладдя, закріплений у Конституції України й нормах кримінального процесуального законодавства, що регламентує суспільні відносини, які виникають у разі особливого порядку провадження в суді першої інстанції у зв'язку з клопотанням обвинуваченого (або одного з декількох) у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, з метою якомога повнішого забезпечення його (їх) прав [207, с. 17].

На погляд А. Б. Войнарович, у зв'язку із трансформацією первинного розуміння категорії «присяжний» поняття «суд присяжних засідателів» у сучасному значенні слід тлумачити у двох аспектах:

1) суд присяжних засідателів у широкому значенні;

2) суд присяжних засідателів у вузькому значенні (суд присяжних англо-американського зразка).

Суд присяжних у широкому значенні, на думку науковця, – це всі сучасні форми участі народу в здійсненні правосуддя в кримінальних справах. Власне присяжні засідателі – це обрані представники суспільства, які утворюють окрему від професійного судді колегію (журі присяжних) і приймають рішення про винуватість чи невинуватість особи – вердикт [26, с. 44].

У юридичній енциклопедії Ю. С. Шемшученка суд присяжних визначено як одну із форм здійснення правосуддя під час розгляду справ у першій інстанції за участю вибраних представників від різних верств населення [208].

Запропонувати стале об'єктивне й однозначне визначення інституту суду присяжних (як форми участі народу в здійсненні правосуддя) Т. Романюк вважає складним завданням, а з огляду на різноманіття трактувань цього поняття в судових системах різних країн це видається неможливим. Суд присяжних, на думку науковця, поверхово можна схарактеризувати як особливий політико-правовий інститут, наділений спеціальними правами, суть якого полягає в скликанні групи осіб для участі в здійсненні правосуддя [141, с. 20].

Таким чином, проаналізувавши положення теорії кримінального процесу в аспекті визначення поняття суду присяжних, можемо дійти висновку, що єдиного уніфікованого підходу до цього питання не сформовано. На нашу думку, найвдалішим з-поміж таких визначень є запропоноване Ю. С. Шемшученком. Однак жодне з наявних трактувань суду присяжних не забезпечує чіткого й вичерпного розуміння цього поняття, оскільки вони не враховують законодавчого визначення присяжного.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII присяжним визнають особу, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи в складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя [135]. Згідно з ч. 2 ст. 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI (втратив чинність), присяжним є громадянин України, якого у випадках, визначених процесуальним законом, залучають до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя [136].

Безпосередньо в КПК України визначення присяжного немає.

На підставі зазначеного пропонуємо присяжним у кримінальному провадженні вважати громадянина України, який у визначених кримінальним процесуальним законом випадках бере участь у вирішенні кримінального

провадження в складі суду разом із суддею (суддями), забезпечуючи безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя.

За результатами вивчення доктринальних і нормативних джерел доходимо висновку, що суд присяжних можна визначати як одну із форм здійснення правосуддя під час розгляду справ у першій інстанції за участю громадян України, які у визначених кримінальним процесуальним законом випадках беруть участь у вирішенні кримінального провадження в складі суду разом із суддею (суддями), забезпечуючи безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя.

З огляду на запропоноване нами тлумачення поняття присяжного й на підставі узагальнення досліджень категорій «повноваження головуючого», «суд присяжних», «присяжний» та їх взаємозв'язку вважаємо за можливе визначати повноваження головуючого в суді за участю присяжних як закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання головуючого обсягу його функцій та завдань під час розгляду кримінального провадження в першій інстанції за участю громадян України, які у визначених кримінальним процесуальним законом випадках беруть участь у вирішенні кримінального провадження в складі суду разом із суддею (суддями), забезпечуючи безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя.

Аналізуючи повноваження головуючого в суді за участю присяжних, передусім зазначимо, що якщо справу розглядають у суді присяжних, то судовий розгляд передбачає: підготовчу частину, судове слідство, дебати сторін, постановку питань присяжним засідателям, напутнє слово головуючого, нараду присяжних, винесення та проголошення вердикту присяжних, обговорення наслідків вердикту, прийняття рішення у справі суддею.

Уряд 2017 року зареєстрував проєкт закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку розгляду кримінальних проваджень колегіально судом і судом присяжних» (№ 7022 від 10 серпня 2017 року). У пояснювальній записці зазначено, що документ спрямований на досягнення трьох завдань:

– удосконалення порядку розгляду кримінальних проваджень колегіально судом і присяжними стосовно злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад вісім років;

– розмежування функцій присяжних і професійних суддів;

– забезпечення розгляду таких справ у розумні строки.

Цей проєкт пропонує внести зміни до Кримінального процесуального кодексу, відповідно до яких розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції стосовно злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад вісім років, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів або судом присяжних у складі двох професійних суддів і трьох присяжних за клопотанням обвинуваченого. Якщо кримінальне провадження стосується кількох обвинувачених, то його розглядає суд присяжних стосовно всіх обвинувачених за умови, що хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

Також у КПК планується закріпити, що прокурор і суд зобов'язані роз'яснити не лише обвинуваченому, а й підозрюваному в учиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад вісім років, можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього колегією суддів у складі трьох суддів або судом присяжних. Про це прокурор складає письмове роз'яснення, яке додають до обвинувального акта. Таке саме роз'яснення надає обвинуваченому суд під час підготовчого засідання.

Концепція вдосконалення суддівництва для затвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006, встановлює, що присяжні вирішують у своєму вердикті тільки питання юридичного факту, а професійний суддя на підставі вердикту й норм кримінального права постановляє вирок. Тому варто визначити і в КПК, що головуючий на нараді суду присяжних ставить на обговорення питання, що стосуються доведеності події злочину, винуватості або невинуватості обвинуваченого, міри покарання, яка має бути йому призначена; наявності обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання.

Розглядаючи повноваження головуючого в суді за участю присяжних, доцільно розпочати зі ст. 385 КПК України. Згідно з положеннями ч. 1 цієї статті, після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, яких визначає автоматизована система документообігу суду з числа осіб, що внесені до списку присяжних [64].

У дисертаційній роботі І. Р. Волоско запропоновано ч. 1 ст. 285 КПК України викласти в такій редакції: «Після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий дає секретареві судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості 15 осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних» [27, с. 5]. На нашу думку, наше суспільство та судова система не готові до такого збільшення кількості присяжних.

Своєю чергою у ч. 7 ст. 385 КПК України встановлено, що якщо внаслідок звільнення присяжних від участі в розгляді кримінального провадження, а також із самовідводом і відводом присяжних, присяжних залишилося менше за необхідну для участі в судовому розгляді кількість, секретар судового засідання за вказівкою головуючого викликає присяжних додатково [64].

Відбір присяжних здійснюють після відкриття судового засідання. Під час відбору присяжних головуючий з'ясовує, чи немає передбачених КПК України або законом підстав, які перешкоджають залученню громадянина як присяжного або є підставою для звільнення окремих присяжних від виконання їхніх обов'язків, а так само для звільнення присяжних від виконання їхніх обов'язків за їхніми усними чи письмовими заявами. Кожен із присяжних має право заявити про неможливість його участі в судовому розгляді, зазначивши причину цього, і заявити собі самовідвід.

Для з'ясування обставин, що можуть перешкоджати участі присяжного в судовому розгляді, прокурор, потерпілий, обвинувачений з дозволу головуючого можуть ставити присяжним відповідні запитання (ст. 387 КПК України) [64]. Однак у науковій літературі зауважують, що ст. 387 КПК України не надає такого

права захиснику обвинуваченого та представнику потерпілого. Хоча, керуючись змістом ст. 46, 58 КПК, вони можуть ставити питання присяжним на рівні з іншими учасниками судового провадження [93, с. 29, 35–36]. На нашу думку, така законодавча колізія потребує вирішення шляхом внесення до ст. 387 КПК України відповідних доповнень.

Поставлені питання дозволяють з'ясувати обставини, які перешкоджають участі присяжних у судовому засіданні й мають значення для заявлення їм відводів. Однак такі питання не повинні стосуватися конфіденційної інформації про осіб (домашня адреса, місце роботи тощо), оскільки її можна використати для впливу на присяжних. У кожному конкретному випадку головуючий вправі відхилити питання, поставлене присяжному, якщо, на його думку, воно не стосується обставин, які впливають на виконання присяжним своїх обов'язків [206, с. 155].

Надалі головуючий звертається до присяжних засідателів із стислим вступним словом. Він відрекомендовується їм, повідомляє, яке провадження підлягає розгляду, роз'яснює права й обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді (ст. 387 КПК України).

Після вступного слова головуючий опитує кандидатів у присяжні засідателі про наявність обставин, що перешкоджають їх участі як присяжних у розгляді справи. Кожен із кандидатів має право сам вказати на причини, що перешкоджають виконанню ним обов'язків присяжного засідателя, і заявити самовідвід.

Потім головуючий оголошує результати відбору, прізвища, імена та по батькові присяжних, занесених до протоколу судового засідання. Після закінчення відбору основних і запасних присяжних вони займають місця, відведені їм головуючим.

За пропозицією головуючого присяжні складають присягу такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю виконувати свої обов'язки чесно і неупереджено, брати до уваги лише досліджені в суді докази, при вирішенні

питань керуватися законом, своїм внутрішнім переконанням і совістю, як личить вільному громадянину і справедливій людині» (ст. 388 КПК України) [64].

Нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення питання, забезпечуючи встановлений законом порядок обговорення питань, що підлягають вирішенню, проводить відкрите голосування та здійснює підрахунок голосів.

У всіх випадках нарада суду присяжних починається із з'ясування головуючим думок присяжних. Вислухавши їх, голова суду висловлює власне переконання щодо вирішуваних питань. Якщо виявиться, що особисті думки, переконання кожного присяжного за змістом збігаються, то колективну думку, переконання суду формують у процесі їх виявлення. У таких випадках нарада протікає в установленому кримінальним процесуальним законом порядку й передбачає дві частини: спочатку ставлять питання і вислуховують відповіді присяжних, тобто формують колективне переконання, а потім ухвалюють рішення на підставі цього переконання [203].

З'ясовуючи розбіжності в думках, насамперед виявляють ті докази, на підставі яких формувалися в присяжних особисті переконання. Головуючий пропонує кожному присяжному обґрунтувати свої висновки дослідженими доказами, а потім робить це сам. Кожен з учасників наради викладає ті висновки, на підставі яких у нього склалося переконання в істинності запропонованого ним рішення щодо цього питання [28, с. 108; 203].

Практика розробила таку процедуру наради суду присяжних, яка гарантує формування істинного й обґрунтованого колективного рішення суду. Для того щоб нарада проходила якомога успішніше й забезпечувала позитивні результати, необхідно в її процесі дотримуватися певної послідовності дій присяжних. Головуючий ставить на вирішення суду питання в тій послідовності, у якій вони викладені в ст. 368 КПК України [203; 4, с. 127]. Кожне питання має бути поставлене в зрозумілій формі, щоб на нього можна було отримати однозначну (стверджувальну або негативну) відповідь. Ніхто з присяжних не має права утриматися від дачі відповіді.

Щоб думка головуючого не впливала на інших членів суду, закон зобов'язує його висловлювати свою думку останнім. Зазначена вимога зумовлена тим, що, відповідно до результатів психологічних досліджень закономірностей спілкування, за наявності в групі фахівця в певній галузі знання в процесі спільного вирішення питань решта членів групи схильні погоджуватися з думкою фахівця (професіонала). У цьому випадку спостерігається певний вплив з боку фахівця. Тому закон і визначає такий порядок, за якого головуючий під час обговорення і оцінки доказового матеріалу зобов'язаний висловлювати свою думку останнім. Головуючий голосує останнім, що забезпечує можливість для присяжних приймати своє рішення вільно й неупереджено [203].

Під час проведення голосування головуючий жодними перевагами не користується. Його голос дорівнює голосу іншого судді або присяжного.

Під час наради важливо, щоб присяжні приймали рішення за своїм внутрішнім переконанням, на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду. Будь-який тиск із боку головуючого на суд присяжних недопустимий. За підсумками обговорення в нарадчій кімнаті рішення ухвалюють простою більшістю голосів.

Згідно з ч. 3 ст. 330 КПК України, головуючий уповноважений зробити особам, присутнім у судовому засіданні, попередження про відповідальність за неповагу до суду в разі невиконання його розпорядження та прийняти рішення про видалення із зали судового засідання, а також притягнення до відповідальності, встановленої законом у разі повторного порушення порядку в залі судового засідання. Норми цієї частини поширюються й на присяжних.

У ст. 386 «Виклик присяжних» КПК України законодавець одночасно закріпив процесуальний обов'язок головуючого в судовому провадженні та процесуальну гарантію здійснення головуючим його повноважень у суді присяжних. Зокрема, у ч. 1 цієї статті зазначено, що присяжний має право:

«…3) з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;

4) просити головуючого роз’яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа».

Тобто право присяжного забезпечується встановленням стосовно головуючого певного обов’язку.

Натомість обов’язок присяжного, визначений у ч. 2 ст. 386, одночасно є своєрідною гарантією здійснення процесуальних дій головуючим:

«Присяжний зобов’язаний:

1) правдиво відповісти на запитання головуючого й учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим Кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе…».

Згідно з положеннями ст. 386 КПК України, присяжний наділений правом просити головуючого роз’яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни й поняття; зміст оголошених у судовому засіданні документів; ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачують особу. Законодавець закріпив це право з огляду на те, що присяжним може бути пересічний громадянин України, який не обов’язково матиме юридичну освіту й відповідні знання в галузі юриспруденції. Однак головуючий суддя може виявитися зацікавленим у певному результаті розгляду кримінального провадження, його консультації можуть бути не цілком об’єктивними й коректними. Тому І. Р. Волосько обґрунтовує доцільність надати присяжним право звернення за консультацією з правових питань до незалежних фахівців, не пов’язуючи такі консультації зі справою, у якій бере участь присяжний [27, с. 9]. Така пропозиція видається нам цілком слушною.

Дослідниця І. Є. Словська пропонує вдосконалити п. 3 ч. 1 ст. 386 КПК України шляхом надання присяжному права ставити запитання учасникам

процесу не просто з дозволу головуючого судді, а письмово через нього, а також надати головуючому право формулювати запитання (якщо воно некоректне) або його відводити (якщо воно не стосується провадження) [152, с. 133]. Таку позицію авторки ми поділяємо частково. Зокрема, на наш погляд, надання присяжному права ставити запитання учасникам процесу не просто з дозволу головуючого судді, а письмово через нього призведе до затягування вирішення справи по суті. Крім того, необхідно навпаки забезпечити присяжному безперешкодне право ставити запитання учасникам процесу. Адже якщо професійний суддя може надати належну оцінку відповідним доказам, то присяжний, який не є фахівцем у галузі права, має почути доводи, пояснення та бачення кожної сторони, тому важливо надати можливість саме стороні захисту обстоювати свою правову позицію навіть на цьому етапі розгляду справи.

Водночас слушною видається думка І. Є. Словської, згідно з якою для уникнення затягування судового розгляду доцільно передбачити, що питання тримання обвинуваченого під вартою та інші процедурні питання кримінального провадження в суді, які не стосуються винесення вироку (розгляд клопотань тощо), вирішує головуючий суду одноосібно. Також важливою умовою ефективної роботи суду присяжних, яку слід покласти на головуючого суддю, є належна підготовка судового розгляду, виклик і за необхідності доставка свідків, експертів, а також інші необхідні для судового розгляду дії [152, с. 133].

Крім того, доцільно передбачити, що в разі, якщо в матеріалах кримінального провадження містяться відомості, які становлять державну чи іншу охоронювану законом таємницю, у присяжних беруть підписку про її нерозголошення. Присяжний, який відмовився дати таку підписку, повинен бути замінений головуючим суддею на запасного [152, с. 133].

Згідно з позицією законодавця, викладеною в ч. 5 ст. 391 КПК України, у випадку, коли серед більшості складу суду, яка ухвалила рішення, відсутні судді, головуючий зобов’язаний надати допомогу присяжним у складенні судового рішення (ст. 391 КПК України). На думку І. Р. Волосько, частину 5 ст. 391 КПК України слід викласти в такій редакції: «У випадку, коли серед більшості складу

суду, яка ухвалила рішення, відсутні професійні судді, головуючий зобов'язаний роз'яснити присяжним порядок ухвалення і написання рішення» [27, с. 4]. Таку позицію поділяємо частково. Зокрема, у частині уточнення «відсутні професійні судді» [70, с. 467].

Поміж професійних суддів панує думка, що «суд присяжних є малопродуктивним, надзвичайно складним і громіздким, вимагає великих фінансових затрат з державного бюджету». Причина полягає в тому, що наявний у кримінальному процесуальному законодавстві інститут присяжних, попри конституційні положення, фактично відіграє «пасивну роль» і не спроможний приймати самостійні рішення. Присяжні, не будучи фахівцями права, орієнтуються на думку професійних суддів, які беруть участь у складі суду. Крім того, доповідачем у справі є професійний суддя. Здебільшого головуючий – професійний суддя – за дотримання принципу змагальності сторін проводить судове засідання без активного втручання в дослідження обставин кримінального провадження та встановлення фактів, а присяжні спостерігають за судовим процесом. На підставі закону про кримінальну відповідальність суддя пропонує та рекомендує присяжним у нарадчій кімнаті види й межі покарання [204, с. 171].

Водночас під час аналізу доказів головуючий не може висловлюватися про доведеність чи недоведеність фактів, винуватість чи невинуватість підсудного, стосовно достовірності й достатності доказів. Це присяжні засідателі зобов'язані оцінити за своїм внутрішнім переконанням. Важливим є той факт, що сторони обвинувачення і захисту можуть заявити свої заперечення, якщо певній стороні здалося, що головуючий необ'єктивно впливав на присяжних засідателів, нагадав їм не всі обвинувальні або виправдувальні докази, висловив власну думку про доведеність чи недоведеність фактів чи обвинувачення загалом [144].

Слід також зазначити, що головуючий за наявності підстав, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 390 КПК України, вправі поставити питання про усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді, яке вирішує більшість від складу суду присяжних в нарадчій кімнаті. Зокрема, ч. 2. ст. 390 КПК України визначає, що присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді

кримінального провадження за ініціативою головуючого рішенням більшості від складу суду присяжних, яке приймають у нарадчій кімнаті й оформлюють умотивованою ухвалою [64]. У цьому контексті слушною є думка І. Є. Словської, яка пропонує вдосконалити ч. 2 ст. 390 КПК України шляхом розширення кола осіб, які можуть ініціювати, крім головуючого, питання про усунення присяжного, надавши таке право сторонам провадження [152, с.133]. Цілком схвалюємо таку пропозицію.

Уповноважений головуючий суддя в суді присяжних і заявляти самовідвід. Так, про самовідвід заявив головуючий суддя в складі суду присяжних, які розглядали обвинувальний акт у справі щодо вбивства журналіста Олеся Бузини. За словами головуючого судді Сидорова, інформація в ЗМІ щодо умисного затягування судом розгляду цього кримінального провадження не відповідає дійсності. Суддя зазначив, що це провадження знаходилося на його розгляді із січня до травня 2018 року. «Протягом усього цього часу я, незважаючи на постійний тиск і вияви зневажливого ставлення до мене особисто й моїх колег з боку окремих учасників процесу, докладав усі зусилля для забезпечення законності, дотримання прав усіх учасників процесу й оперативності розгляду цього кримінального провадження», – заявив Сидоров. «Водночас окремі учасники процесу вжили всіх можливих заходів для дискредитації складу суду загалом і мене як головуючого судді зокрема, а також шляхом зловживання наданими їм процесуальними правами доклали всіх зусиль для затягування розгляду кримінального провадження та підриву довіри до мене як до головуючого судді» [163], – стверджував він. З огляду на викладене, а також щоб виключити будь-які сумніви в об’єктивності й неупередженості, головуючий суддя попросив суд відвести його від участі в розгляді цього кримінального провадження.

3.2. Функції головуючого під час застосування заходів забезпечення до учасників судового розгляду

Порушення порядку, встановленого в залі судового засідання, або невиконання наказів головуючого судді значно ускладнює розгляд кримінальних справ. Тому для протидії таким явищам і підвищення рівня дотримання вимог процесуального законодавства, а також рівня дисципліни у сфері здійснення кримінального судочинства законодавець передбачає можливість застосування відповідних процесуальних примусових заходів до порушників – заходів забезпечення кримінального провадження.

Зауважимо, що в науковій літературі не сформовано уніфікованого підходу до тлумачення поняття заходів забезпечення в кримінальному провадженні. Зокрема, О. В. Фірман визначає заходи забезпечення кримінального провадження як передбачену кримінально-процесуальним законом групу заходів кримінально-процесуального примусу, що застосовують на підставі, за умов і в порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, державними органами та службовими особами, які ведуть кримінальне провадження, а в окремих випадках – й іншими особами, щодо підозрюваного, обвинуваченого, свідка та потерпілого або інших осіб для забезпечення належного виконання ними своїх процесуальних обов’язків, попередження можливих або усунення наявних перешкод під час кримінального провадження, одержання доказів, а також виконання судових рішень у частині цивільно-правових наслідків вирішення справи [197, с. 237].

На думку Я. О. Леон, заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені КПК України заходи примусового характеру, що застосовують за наявності підстав і в порядку, встановлених законом, з метою запобігання та подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати виконанню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості [82, с. 128].

На підставі викладеного вище можна дійти висновку, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовує головуючий з метою

припинення правопорушення, а також для стимулювання учасників процесу щодо виконання ними своїх процесуальних обов'язків. Необхідною передумовою застосування таких заходів до окремого учасника судового розгляду є порушення ним встановлених у суді правил або протиправне перешкоджання здійсненню судочинства.

Слід ураховувати, що встановленими в суді правилами є вимоги нормативних актів, а також вимоги, встановлені головуючим для конкретної справи чи судового засідання, наприклад, порядок дослідження доказів, черговість допиту свідків, правила користування засобами зв'язку й технічними засобами, місце для розташування телевізійних камер тощо [94].

Протиправне перешкоджання здійсненню судочинства полягає у вчиненні умисних дій, унаслідок яких судочинство не може відбутися взагалі або істотно ускладнюється. Такими, зокрема, є хуліганські дії в приміщенні суду, образа судді чи інших учасників процесу, псування обладнання та меблів, пошкодження електричних мереж суду, неправдиві повідомлення про наявність вибухових чи отруйних речовин, порушення санітарного чи протиепідемічного законодавства тощо [94].

У науці кримінального процесу виокремлюють декілька груп порушень порядку судового засідання. Одна група – це діяння, пов'язані з недотриманням правил, визначених у КПК України для осіб, присутніх у залі суду, недотримання правил громадського порядку. Так, недотримання правил, визначених у КПК України для осіб, присутніх у залі суду, полягають у невиконанні таких вимог: встати під час входу та виходу суду; давати показання стоячи на місці, призначеному для свідків; звертатися до суду «Ваша честь» або «Шановний суд», заслуховувати вирок суду стоячи тощо.

Недотримання цих вимог не перешкоджає розгляду справи в суді, і закон навіть передбачає можливість їх невиконання з дозволу головуючого в судовому засіданні. Утім самовільне невиконання передбачених у ст. 329 КПК України вимог слід розцінювати як порушення порядку судового засідання. Крім цього, О. В. Кузьменко та О. Н. Панченко зазначають, що порушенням порядку під час

судового засідання є і «перебування в залі суду в нетверезому стані, куріння, сварка, бійка й інші хуліганські дії, гучні репліки, жвава жестикуляція присутніх, користування мобільними телефонами, псування майна суду тощо» [67, с. 33]. Інша група діянь – це невиконання розпоряджень головуючого в судовому засіданні. Крім того, що особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані дотримуватися зазначених правил, вони ще й зобов'язані беззаперечно підпорядковуватися відповідним розпорядженням головуючого в судовому засіданні [14, с. 303–304].

Водночас слід виокремлювати порушення порядку судового засідання, які не перешкоджають розгляду справи в суді, і порушення порядку судового засідання, які перешкоджають здійсненню правосуддя, унеможливлюючи реалізацію повноважень суду та прав інших учасників судового провадження. Такі діяння завдають суттєвої шкоди кримінальним процесуальним правовідносинам та унеможливлюють прийняття законного й обґрунтованого судового рішення [14, с. 303–304].

У кожному конкретному випадку, коли буде встановлено, що особа вчинила умисні дії, які свідчать про неповагу до суду, необхідно вирішувати питання про її притягнення до відповідальності за ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Відповідно до ч. 2 ст. 131 КПК України, заходами забезпечення кримінального провадження є:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;

2) накладення грошового стягнення;

3) тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом;

4) відсторонення від посади;

4[1]) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

5) тимчасовий доступ до речей і документів;

6) тимчасове вилучення майна;

7) арешт майна;

8) затримання особи;

9) запобіжні заходи [63].

Під час судового засідання до таких заходів, на нашу думку, належать насамперед попередження, видалення із залу судового засідання та накладення штрафу, порядок застосування яких визначений КПК України. Однак окреслений вище перелік не містить згадки щодо попередження чи видалення із залу судового засідання. У цьому контексті слушною є думка О. М. Миколенко про те, що розділ 2 КПК України не містить вичерпного переліку заходів забезпечення кримінального провадження [91, с. 82]. На нашу думку, ч. 2 ст. 131 КПК України доцільно було б доповнити такими заходами забезпечення кримінального провадження, як попередження та видалення із залу судового засідання.

Зазначимо, що попередження – це захід процесуального примусу, який застосовує суд, що застерігає особу, винну в порушенні порядку під час судового засідання або невиконанні розпоряджень головуючого, про неприпустимість зазначених дій і можливість видалення її із залу засідання [67, с. 33].

З-поміж ознак кримінально-процесуального примусу слід виокремити:

1) кримінально-процесуальний примус – вид державно-правового примусу, що є методом регулювання кримінально-процесуальних правовідносин, а тому його застосовують тільки в межах кримінального провадження;

2) кримінально-процесуальний примус є системним і реалізується через кримінально-процесуальну відповідальність, кримінально-процесуальні санкції та заходи кримінально-процесуального примусу;

3) кримінально-процесуальний примус має правообмежувальний характер, оскільки тимчасово обмежує конституційні права та свободи особи у визначених межах;

4) кримінально-процесуальний примус здійснюють через психологічний, фізичний, організаційний чи матеріальний (майновий) вплив;

5) кримінально-процесуальний примус є нормативно визначеним, оскільки його застосовують виключно в порядку, за умов, на підставах та у випадках, передбачених кримінально-процесуальним законом;

6) кримінально-процесуальний примус має офіційно-державний характер, оскільки його застосовують від імені держави уповноважені органи та їхні службові особи (слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд) самостійно або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інші працівники правоохоронних органів або фізичні особи у визначених випадках;

7) кримінально-процесуальний примус є тимчасовим, оскільки завжди обмежений у часі, його застосовують або одномоментно (тобто разово) незалежно від досягнутих завдань, або на конкретний проміжок часу, визначений законом;

8) кримінально-процесуальний примус є персоніфікованим, тому що його застосовують тільки до конкретних учасників кримінального провадження або осіб, яких залучають до кримінально-процесуальної діяльності;

9) кримінально-процесуальний примус має владно-примусовий характер, оскільки його застосовують до конкретних осіб незалежно від їхньої волі та бажання, однак не завжди всупереч їхній волі (іноді кримінально-процесуальний примус сприймають деякі суб’єкти добровільно, але від цього конкретні заходи та/або санкції не перестають бути примусовими, з огляду на їхній зміст і можливість застосування суворіших заходів та/або санкцій);

10) застосування кримінально-процесуального примусу завжди пов’язане з кримінально-процесуальним правопорушенням, тому що його застосовують або для запобігання кримінально-процесуальному правопорушенню в разі загрози його вчинення у формі заходів кримінально-процесуального примусу, або для припинення цього правопорушення в разі його вчинення у формі кримінально-процесуальної відповідальності через кримінально-процесуальні санкції;

11) кримінально-процесуальний примус є цілеспрямованим, тому що його застосовують з метою забезпечення належного виконання учасниками кримінального провадження або особами, яких залучають до кримінально-процесуальної діяльності, їхніх обов’язків, запобігання неправомірній поведінці, безперешкодного перебігу кримінального провадження, примусового забезпечення отримання, збирання та зберігання доказів, забезпечення цивільного позову, можливої конфіскації майна і спеціальної конфіскації, усунення

вчиненого кримінально-процесуального правопорушення, покарання особи, яка його вчинила, відновлення порушеного правового становища та створення умов для швидкого й ефективного виконання завдань кримінального судочинства загалом;

12) законність й обґрунтованість застосування кримінально-процесуального примусу забезпечують судовим контролем через слідчого суддю (крім випадків, передбачених законом) і системою кримінально-процесуальних гарантій прав учасників кримінального провадження загалом [155, с. 258].

Зауважимо, що законодавець не встановлює кількість можливих попереджень, винесених головуючим у судовому засіданні. Однак ігнорування учасниками судового засідання попереджень головуючого може бути підставою для застосування жорсткіших заходів примусу. Якщо учасники судового провадження та присутні в залі суду особи припустилися порушення порядку судового засідання чи не виконали розпоряджень головуючого вперше, то їх попереджає головуючий про те, що в разі повторення зазначених діянь їх буде видалено із зали судового засідання чи притягнуто до відповідальності, встановленої законом [155].

Наприклад, у разі повторного порушення порядку в залі судового засідання до його учасників може бути застосовано такі заходи відповідальності:

– щодо обвинуваченого – видалення із зали судового засідання;

– щодо прокурора та захисника – притягнення до відповідальності відповідно до положень ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [123] і ст. 49 Закону України «Про прокуратуру» [133] – визначено види стягнень, які накладають на захисника чи прокурора;

– щодо інших осіб, присутніх у судовому засіданні, – видалення із зали судового засідання та притягнення до відповідальності, встановленої в ст. 185-3 КУпАП за «прояв неповаги до суду» [13, с. 214–215].

Застосування видалення із залу судового засідання можливе за умови, якщо особу, до якої застосовують засіб процесуального примусу, належно (під час розгляду справи в залі судового засідання) попередив головуючий про порушення

порядку під час судового засідання та про можливість застосування жорсткіших заходів примусу.

Відповідно до ч. 1 ст. 330 КПК України, якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не виконує розпорядження головуючого в судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено із зали судового засідання. У разі повторного порушення обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду із зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду.

Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає, що підсудний може бути вилучений із зали суду за порушення порядку. Це означає, що суд має право видалити, а не обов'язок. Простежується дискреційність повноважень головуючого стосовно застосування заходів забезпечення до учасників судового засідання. Насамперед зазначимо, що слово «дискреція» означає вирішення посадовою особою або державним органом якого-небудь питання на власний розсуд; а отже, «дискреційний» – той, що діє за власним розсудом [23, с. 298]. З латинської мови «discretio» – це вирішення посадовою особою або державним органом віднесеного до їх компетенції питання на власний розсуд у порядку реалізації дискреційної влади [45, с. 19]. Таким чином, дискреційні повноваження ототожнюють із розсудом, а коли йдеться про дискреційні повноваження суду, майже всі дослідники сходяться на думці про тотожність цього поняття з поняттям «суддівський розсуд». Своєю чергою в семантичному аспекті термін «розсуд» в українській мові має значення «рішення, висновок», «розмірковування, роздум» і навіть «розум», «суд» [23, с. 1265].

Суддівська дискреція (judicial discretion), відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, – це «застосування розсуду суддею чи судом на підставі того, що є справедливим за певних обставин та керуючись правилами й принципами права; повноваження суду діяти так чи інакше, коли сторона не має права вимагати діяти так, як належить відповідно до

права. Також називається «законна (юридична, легальна) дискреція» («legal discretion»)» [214, с. 479].

Поняття суддівської дискреції не визначено на законодавчому рівні, хоча його активно досліджують науковці. У теорії кримінального процесу, як власне і в інших юридичних науках, численними були спроби дати визначення поняттю дискреційних повноважень (зокрема за різними назвами – «суддівський розсуд», «правозастосувальний розсуд» тощо). У деяких визначеннях автори акцентують на різних аспектах цього поняття, передусім – на окремих ознаках, залишаючи поза увагою інші. Також учені-правники не схильні до однозначного підходу у визначенні феномену судової дискреції: від заперечення існування цього інституту – до обґрунтування його як об'єктивно зумовленої владно-правової закономірності механізму правового регулювання [146, с. 322–323]. Наприклад, деякі науковці негативно ставляться до наявності розсуду в кримінальному процесі: «в умовах поширеності недостатньо високого професіоналізму правозастосовців, їхнього правового нігілізму, корумпованості, низької правосвідомості й невисокої моральності, що за останнє десятиліття значно знизило до них довіру в суспільстві, застосування власного розсуду в сучасному кримінальному процесі України має бути максимально звужено з одночасним удосконаленням процесуальної форми, яка буде певною гарантією зменшення зловживань у ході кримінально-процесуальної діяльності» [108, с. 345].

Суб'єкт дискреційних повноважень повинен ураховувати під час прийняття рішення в певній справі або ситуації не лише фактичні обставини, а й інші реалії конкретної ситуації, в умовах якої він опинився та вимушений здійснювати свої повноваження або реалізовувати суб'єктивні права. Урахування цієї категорії обставин дає змогу досягти найбільш правильного, доцільного та справедливого застосування правових норм відповідно до фактичних обставин, у яких опинилися сторони – учасники правозастосовного процесу [92].

Дискреційні повноваження суду – це спрямовані на реалізацію завдань судочинства, ситуаційно зумовлені можливістю вибору одного правомірного з декількох законних варіантів (моделей) поведінки, повноваження суду, які він

здійснює за наявності відповідних юридичних та фактичних підстав й умов, керуючись загальними засадами кримінального провадження та власним розсудом, сформованим на підставі внутрішнього переконання [106, с. 151, 154].

До випадків, коли суд наділений можливістю діяти з власної ініціативи, належать, наприклад, можливість виклику експерта для допиту, роз'яснення висновку за власною ініціативою, що передбачено в ст. 365 КПК; можливість із власної ініціативи зменшити розмір належних до оплати процесуальних витрат чи звільнити від їх оплати цілком або частково, відстрочити або розстрочити сплату процесуальних витрат на визначений строк (ст. 119 КПК України) тощо.

Загалом у поняття судової дискреції (суддівського розсуду) вкладають два суттєві елементи:

1) динамічний, що визначає розсуд крізь призму діяльності суду як інтелектуально-вольову владну діяльність, сутність якої полягає в наданні суб'єкту правозастосування у відповідних випадках повноваження вирішувати спірне правове питання, виходячи із завдань і принципів права, інших загальних положень закону, конкретних обставин справи, справедливості тощо;

2) статичний, що розглядає сутність розсуду з позицій змісту повноважень суду, що становлять його права й обов'язки, тобто правомочність суду, надану державою [8, с. 324–328].

Суд, здійснюючи дискреційні повноваження, керується загальними засадами (принципами) кримінального провадження. Тобто дискреційні повноваження не існують поза правом. Якщо юридичні підстави дискреційних повноважень дають підстави стверджувати, що останні є законними, «легітимними», то здійснення цих повноважень на підставі принципів права надають можливість стверджувати, що ці повноваження здійснюють у межах права і справедливості (виразно це виявляється й актуалізується тоді, коли закон має прогалини в регулюванні певного питання). Ця ознака дискреційних повноважень суду зумовлена, зокрема, і вимогою закону: «У випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовують загальні засади кримінального

провадження…» (ч. 6 ст. 9 КПК України). Адже наявність законодавчих прогалин або колізій є юридичними підставами для здійснення дискреційних повноважень [106, с. 153].

Користуючись цим правом, головуючий може попередити як один раз, так і декілька разів. Причому краще зробити декілька попереджень. Щоб не спровокувати висновок про упередженість, головуючий повинен бути терплячим. З огляду на те, що видалення підсудного із залу суду є істотним обмеженням його права на захист, позбавленням можливості захищатися самому, порушенням порядку судового засідання, кожне порушення порядку судового засідання, з приводу якого роблять попередження, має бути зафіксоване в протоколі судового засідання, а в разі якщо ведуть технічне фіксування, – то і на ньому.

Якщо підсудного необґрунтовано легковажно видалено із зали суду, навіть якщо апеляційний і касаційний суди цього не бачать, Європейський суд може визнати це порушенням права на захист, а Верховний Суд України буде зобов’язаний скасувати вже винесений вирок. Крім того, держава повинна буде виплатити компенсацію, а суддя буде притягнутий до відповідальності.

Заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовувати до різних учасників кримінального провадження − підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка, а також інших осіб залежно від обставин кримінального провадження та поведінки його учасників. Законодавець у нормах, які визначають порядок застосування кожного заходу забезпечення кримінального провадження, визначає коло осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані, і порядок їх обрання, зміни чи скасування [107, с. 196].

Водночас поєднання заходів забезпечення кримінального провадження із застосуванням примусу, обмеженням конституційних прав і свобод людини зумовлює необхідність установлення дієвих гарантій забезпечення законних інтересів осіб, яких залучають до участі в кримінальному провадженні. Тому передбачено, що правовою підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження є ухвала слідчого судді, суду [107, с. 196]. Наприклад, ухвалою від 22 червня 2015 року [194] із зали суду було видалено

обвинуваченого, який систематично й надзвичайно грубо порушував порядок у судовому засіданні. Під час судового розгляду обвинувачений ОСОБА_1 систематично порушує порядок у судовому засіданні, кричить, не дає можливості висловитися іншим учасникам судового розгляду, перекладачу, ображає та принижує присутніх, зокрема з використанням нецензурних слів, погрожує їм. Головуючий у судовому засіданні неодноразово попереджав обвинуваченого про можливість його видалення із зали судового засідання, якщо він продовжуватиме порушувати порядок у судовому засіданні, що зафіксовано в журналах судового засідання від 8 квітня 2015 року (час: 14:38, 14:45), від 5 травня 2015 року (час: 13:41). Хоча раніше з метою забезпечення обвинуваченому можливості брати участь у судовому засіданні головуючий не ставив питання про видалення обвинуваченого із зали судового засідання, а лише попереджав його про таку можливість і робив зауваження, проте обвинувачений продовжив порушувати порядок у судовому засіданні з активністю, що посилювалася, у судовому засіданні 22 червня 2015 року він порушував порядок у судовому засіданні настільки грубо й тривало, що цим позбавив можливості інших учасників судового розгляду висловлювати свою думку, учиняти будь-які процесуальні дії та загалом продовжувати судове засідання.

У зв’язку із цим суд поставив питання про видалення обвинуваченого із зали судового засідання через порушення порядку. Прокурор вважав за необхідне видалити обвинуваченого із зали судового засідання. Захисник залишив це питання на розсуд суду. Обвинувачений не висловив свою думку із цього питання, яке було сформульовано українською мовою та перекладене російською мовою, продовжуючи порушувати порядок.

Європейський суд з прав людини в рішенні «Ананьєв проти Російської Федерації» («Ananyev v. Russia» від 30 липня 2009 року) [37] зазначив, що присутність підсудного в залі судового засідання під час розгляду його справи є важливим аспектом, однак проведення засідання за відсутності підсудного не є невідповідним положенням Конвенції, якщо ця особа може згодом домагатися перегляду вироку судом, який розглядав його справу, або вищим судом. Водночас

ЄСПЛ зазначив, що для належного здійснення правосуддя важливо, щоб повага й порядок у залі суду були визначальними критеріями для судових розглядів; явне недотримання підсудним основних принципів належної поведінки не може й не повинно допускатися. Зміст ст. 6 Конвенції не перешкоджає особі за власною волею, прямо або мовчазно відмовитися від права на проведення справедливого розгляду. Однак для того, щоб бути ефективним у межах Конвенції, відмова від права на участь у судовому розгляді має бути встановлена однозначно і враховувати мінімальні гарантії, що відповідатимуть його значущості. Таким чином, ЄСПЛ допускає можливість видалення обвинуваченого із залу суду як наслідок порушення ним порядку в судовому засіданні за умови дотримання мінімальних гарантій права на справедливий суд, наприклад, шляхом забезпечення права на захисника, права на оскарження вироку суду.

Дотримуючись окреслених стандартів, суд керується тим, що головуючий неодноразово попереджав обвинуваченого про можливість видалення його із зали судового розгляду у випадку продовження ним порушення порядку в судовому засіданні, а головуючий до останнього моменту не ставив питання про видалення його із зали судового засідання, намагаючись забезпечити йому можливість брати участь у розгляді справи. Проте обвинувачений не тільки не припинив порушення, а навпаки почав порушувати порядок дедалі активніше й грубо, що зрештою унеможливив подальший розгляд за його присутності. Водночас суд акцентує на тому, що в судовому засіданні за участю обвинуваченого вже було допитано всіх свідків, явку яких можливо було забезпечити, досліджено докази, надані сторонами, розглянуто по суті всі клопотання обвинуваченого, обвинувачений висловив свою думку щодо обставин справи, інтереси обвинуваченого представляє захисник. Крім того, видалення обвинуваченого із зали судового розгляду не позбавляє його права на перегляд вироку в установленому законом порядку. Таким чином, видалення обвинуваченого із зали суду за цих обставин не становитиме порушення ст. 6 Конвенції [195].

На підставі викладеного суд ухвалив видалити обвинуваченого ОСОБА_1 із зали суду на весь час судового розгляду [194].

Якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, то до участі в процесуальній дії разом із ним залучають його законного представника. Беззастережне видалення законного представника без учинення додаткових процесуальних дій з його заміни унеможливить реалізацію процесуальних прав осіб, яких вони представляють, що своєю чергою обмежить реалізацію засади змагальності сторін. Відповідно до положень ч. 1 ст. 506 КПК України, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного характеру або вирішували питання про їх застосування, здійснює свої права через законного представника, захисника. Видалення законного представника неповнолітнього також призведе до порушення положень ст. 354 КПК України, де ця імперативна вимога щодо обов'язкової участі законного представника під час допиту неповнолітньої чи малолітньої особи. З огляду на зазначене, цілком слушною видається висловлена в науковій літературі пропозиція визначити перелік осіб, які не можуть бути видалені із зали судового засідання без їх заміни [15, с. 106].

Крім того, не можна оминути увагою й обов'язковість дотримання прав учасників судового розгляду під час застосування забезпечувального заходу у вигляді видалення із залу судового засідання. Системний аналіз ч. 1 ст. 330 КПК України засвідчує, що в разі видалення обвинуваченого, який не має захисника, із зали засідання у зв'язку з повторним порушенням ним порядку судового засідання суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту.

Передбачене законом право головуючого видалити обвинуваченого із зали судового засідання на весь час судового розгляду можливе лише в тому разі, якщо останній своєю поведінкою грубо порушує порядок у судовому засіданні й перешкоджає подальшому розгляду справи. Якщо ж суд ухвалює таке рішення, обвинуваченого позбавляють можливості брати участь у судовому розгляді, виступати в судових дебатах чи з останнім словом. Однак рішення, яким

закінчено провадження в суді, негайно після його ухвалення має бути оголошено обвинуваченому.

Серед заходів, визначених у ст. 330 КПК України, які можуть застосовувати до порушників порядку судового засідання, передбачено й можливість накладення штрафних санкцій. Проте порядок накладення цих санкцій та їх розмір визначено не в КПК України. Адже ст. 330 КПК України містить бланкетну норму, яка відсилає нас до іншого законодавства, відповідне положення сформульовано так: «відповідальність, встановлена законом». Однак КПК України не конкретизує, яким саме законом встановлено таку відповідальність.

Для порівняння слід зауважити, що в КПК України 1960 року аналогічне положення було викладено з посиланням на ч. 1 ст. 185-3 КУпАП [53]. Вважаємо, що регулювання порядку накладення штрафних санкцій за порушення вимог КПК України в КУпАП є недоцільним. Адже предметом правового регулювання в цьому разі є кримінальні процесуальні правовідносини. Зокрема, у теорії кримінального процесу загальноприйнятим є твердження про те, що «предметом правового регулювання в кримінальному процесуальному праві є суспільні відносини, які під впливом кримінальних процесуальних норм складаються під час досудового розслідування, судових проваджень у суді першої інстанції та з перегляду судових рішень, а також у процесі виконання судових рішень, у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження» [61, с. 28]. Тому цілком виправданим є те, що наслідки невиконання особами, які присутні в залі суду, вимог КПК України щодо дотримання порядку в залі судового засідання має регулювати КПК, за винятком діянь, які мають ознаки злочинів. Окрім цього, немає потреби відсилати до норм адміністративного законодавства для застосування відповідальності у вигляді штрафних санкцій. Адже в главі 12 КПК України «Накладення грошового стягнення» закріплено процесуальну форму застосування цього заходу кримінальної процесуальної відповідальності [13, с. 217].

Зазначимо, що сума штрафу, визначена судом за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 185-3 КУпАП, має бути сплачена порушником не пізніше як через п’ятнадцять днів з дня вручення йому постанови про накладення штрафу, а в разі оскарження такої постанови – не пізніше як через п’ятнадцять днів з дня повідомлення про залишення скарги без задоволення. У разі несплати правопорушником штрафу у строк, встановлений ч. 1 ст. 307 цього Кодексу, постанову про накладення штрафу надсилають для примусового виконання до органу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна в порядку, встановленому законом.

3.3. Гарантії та відповідальність як інструменти забезпечення законності безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні

Безперешкодне виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні буде неможливим без певного комплексу закріплених на законодавчому рівні гарантій. Тому, коли йдеться про головуючого в кримінальному провадженні, слід акцентувати на категорії процесуальних гарантій.

Для забезпечення реалізації суддею своїх повноважень держава розробила низку гарантій. Водночас на підставі даних, отриманих унаслідок системного аналізу сучасної кодифікації кримінальних процесуальних норм, доходимо висновку, що чинна редакція КПК України не містить ні окремої статті, спеціально присвяченої гарантіям головуючого в підготовчому судовому провадженні, ні визначення цього поняття.

Невирішеним на доктринальному рівні залишається питання гарантій як інструменту забезпечення законності безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні.

Деякі аспекти гарантій на науковому рівні розглядали М. С. Алексєєв, В. Г. Даєв, Л. Д. Кокорев, Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, М. А. Погорецький, В. М. Трофименко.

Водночас питання гарантій як інструменту забезпечення законності безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні залишилося поза увагою науковців.

Перш ніж перейти безпосередньо до вивчення гарантій безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні, спробуємо з'ясувати сутність категорії «процесуальні гарантії головуючого в судовому провадженні».

У цьому контексті слід зазначити, що слово «гарантія» походить від французького «garantie» – «порука; умова, яка забезпечує щось». У сучасному значенні – це умови, що забезпечують успіх чого-небудь [151, с. 328]. Таке визначення поняття гарантії не відображає сутність процесуальних гарантій, однак воно дає змогу дійти висновку, що ключовим елементом у визначенні сутності гарантій є певні умови, що забезпечують щось. Вочевидь, процесуальні гарантії – це різновид правових гарантій.

Поняття «гарантії», доречно зауважує І. І. Цилюрик, охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, усунення можливих перешкод до їх повного або належного здійснення [199, с. 512].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії визначено як законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства й держави [23, с. 173].

У загальній теорії держави та права гарантії трактують:

1) як сукупність умов і засобів, що дають змогу безперешкодно реалізувати правові норми, користуватися суб'єктивними правами й виконувати юридичні обов'язки [176, с. 280];

2) як систему соціально-економічних, політичних, етичних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості для здійснення прав, свобод й інтересів [174, с. 504; 175, с. 275];

3) як певні умови та засоби, що мають на меті забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування певного суспільного й правового інституту [25, с. 37];

4) як систему соціально-економічних, моральних, політичних і юридичних умов, засобів та способів, що забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону й надійний захист [44, с. 14].

На думку М. С. Строговича, юридичні гарантії – це ті встановлені законом і нормами права засоби й способи, якими охороняють та захищають права громадян, припиняють та усувають порушені права [169, с. 180–181].

Представники радянської процесуальної науки М. С. Алексєєв, В. Г. Даєв і Л. Д. Кокорев стверджували, що в процесуальній літературі визначають гарантії як встановлені законом засоби й способи, що сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи [190].

На думку В. М. Трофименка, кримінально-процесуальні гарантії є складовою правового статусу особи, оскільки лише за допомогою системи гарантій можна реалізувати права, свободи й обов’язки людини та громадянина. Вони мають забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування певного суспільного й правового інституту [182, с. 20].

Автори підручника з кримінального процесу Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та інші кримінально-процесуальні гарантії визначають як спеціальні правові засоби, що забезпечують реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також виконання ними своїх обов’язків [60, с. 15]; Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов розглядають їх як сукупність встановлених законом правових норм, що забезпечують законний та обґрунтований розгляд кожного кримінального провадження і виконання інших завдань кримінального судочинства, правові засоби, що забезпечують усім суб’єктам кримінальної

процесуальної діяльності можливість реально виконувати свої обов'язки та використовувати надані права [62, с. 16–17].

Однак з-поміж розглянутих дефініцій більш вдалим і лаконічним видається визначення, яке запропонував знаний процесуаліст М. А. Погорецький. Науковець вважає, що кримінально-процесуальні гарантії слід тлумачити як визначені кримінальним процесуальним законом засоби й способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети й виконання завдань кримінального судочинства [109].

Доходимо висновку, що процесуальні гарантії як структурна складова процесуального статусу головуючого в судовому провадженні – це визначена Конституцією, КПК, іншими законами України система забезпечення реалізації головуючим його повноважень.

Наприклад, необхідною умовою здійснення судової влади та важливою гарантією формування внутрішнього переконання суддів, повного й об'єктивного розгляду матеріалів справи і постанови законного судового рішення є законодавчо передбачена незалежність суддів, а також надане головуючим законодавством право робити порушникам порядку судового засідання зауваження та притягувати до відповідальності.

Законодавець, зауважує О. В. Кузьменко, не встановив кількість можливих попереджень, винесених головуючим у засіданні. Водночас учена схиляється до думки, що в будь-якому разі суд, роблячи попередження, має користуватися внутрішнім переконанням про громадський порядок і вирішувати, чи порушила особа, присутня в залі судового засідання, встановлений порядок [67, с. 33].

Розпорядженнями судді (головуючого судді), невиконання яких є способом порушення встановлених у суді правил, слід вважати усні вказівки, накази головуючого судді учасникам процесу, а також іншим особам, присутнім у судовому засіданні.

Зокрема, сторони й учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані дотримуватися порядку в

судовому засіданні й беззаперечно виконувати відповідні розпорядження головуючого в судовому засіданні та правила. Однак непоодинокими є випадки, коли учасники судового провадження все ж таки порушують порядок у судовому засіданні, попри встановлений обов'язок, причому до таких дій вдаються і обвинувачений, і свідки, і потерпілий, а іноді й прокурор та адвокат. У цьому випадку головуючий користується правом попередити винну особу про відповідальність за неповагу до суду. Тобто логічним продовженням керівної діяльності суду є вирішення правових питань, наприклад, щодо застосування певних заходів до учасників судового провадження за неповагу до суду.

У разі якщо, наприклад, обвинувачений продовжує порушувати порядок судового засідання, не виконує його вимоги, він може бути видалений із зали судового засідання на весь час розгляду справи або його частину (ч. 1 ст. 330 КПК України). Якщо йдеться про адвоката чи прокурора, вони можуть бути притягнуті до відповідальності згідно із законом. Інші особи, що порушують порядок судового засідання, також можуть бути притягнуті до відповідальності згідно із законом і видалені із залу суду (ч. 2, 3 ст. 330 КПК України). Так, відповідно до результатів здійсненого опитування, головуючому в судовому провадженні першої інстанції неодноразово доводилося вдаватися до застосування різних заходів процесуального примусу до порушників порядку в судовому засіданні.

В українському законодавстві не закріплено визначення поняття «неповага до суду», натомість є чимало оцінних понять. Не наводить національний законодавець також перелік ознак, які надали б можливість відмежувати це діяння від інших схожих діянь (наприклад, обґрунтованої критики адвокатом судді). Не містить українське законодавство й вичерпного переліку діянь, які можна кваліфікувати як неповагу до суду. Усе це на практиці призводить до випадків «самостійного» визначення суддею діянь, які може бути розцінено як неповагу до суду. У своїй праці В. В. Заборовський та В. В. Манзюк слушно зауважують, що це не виключає на практиці можливість упередженого підходу судді до діянь учасників кримінального провадження [43, с. 296].

Із цього приводу О. Г. Братель стверджує, що поняття «дії, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил» кожен суд тлумачить і визначає з позицій суб'єктивності, тому передбачити наперед, за які саме дії до учасників судового процесу можуть бути застосовані заходи процесуального примусу у вигляді попередження або видалення із зали судового засідання, неможливо. Проте очевидним є той факт, що особи, присутні в залі судового засідання, мають поводитися стримано в емоціях, ввічливо та з повагою до оточення [19]. У законодавстві не регламентовано, які дії варто розцінювати як такі порушення. Вважаємо, що навести вичерпний перелік порушень неможливо. У кожному конкретному випадку головуючий у судовому засіданні має керуватися внутрішнім переконанням і самостійно вирішувати, чи порушує учасник справи або інша особа, присутня в залі судового засідання, встановлений порядок. Зміст попередження полягає в усному застереженні (інформуванні) суду (головуючого судді), яким попереджають особу-порушника про недопустимість здійснення протиправних дій або утримання від них або невиконання його розпоряджень під час судового засідання з одночасним повідомленням про застосування суворіших заходів у разі повторного вчинення ним порушень. Цільове призначення такого законодавчо закріпленого заходу процесуального примусу, як видалення із залу судового засідання, полягає в позбавленні особи-порушника можливості порушувати встановлений порядок і вчиняти протиправні діяння повторно, як наслідок – сприяє забезпеченню оптимальних умов для продовження судового розгляду справи.

Загалом на підставі аналізу судової практики українських судів можна визначити найпоширеніші випадки притягнення особи до відповідальності за вчинення неповаги до суду, а саме:

– порушення порядку ведення судового засідання, викрикування, перебивання суддів, коментування, лайка, агресивна поведінка, нецензурні висловлювання, суперечка з головуючим суддею тощо (наприклад, рішення № 77054198: «Під час розгляду кримінального провадження обвинувачений ОСОБА_9 неодноразово порушував порядок у залі судового засідання,

нецензурно висловлювався на адресу суду, прокурора, представника потерпілих і потерпілого. На неодноразові зауваження суду ОСОБА_9 не реагував, продовжував порушувати порядок, не зважав на вимоги головуючого щодо припинення таких дій, у зв'язку із чим суд поставив на обговорення питання стосовно доцільності видалення ОСОБА_9 із зали судового засідання до кінця судового розгляду» [191];

– з'явлення до суду в стані алкогольного сп'яніння та вчинення інших дій, що є виявом неповаги до суду (наприклад, рішення № 77296128: «У залі судового засідання приміщення Снігурівського районного суду Миколаївської області ОСОБА_1 з'явився в судове засідання на проголошення вироку за його обвинуваченням за ч. 3 ст. 185 КК України в стані алкогольного сп'яніння, чим виявив неповагу до суду» [120]; № 78591654: «ОСОБА_1 13 грудня 2018 року о 14.00 як обвинувачений у кримінальному провадженні з'явився в судове засідання Котелевського районного суду Полтавської області в стані алкогольного сп'яніння» [118]);

– нез'явлення до суду й неповідомлення про причини неявки (наприклад, рішення № 75000785: «22 червня 2018 року щодо ОСОБА_1 складено протокол про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185-3 КУпАП у зв'язку з його несвоєчасною явкою як обвинуваченого по кримінальному провадженню без поважних причин у судове засідання» [113]; № 79240505: «Під час судового засідання під головуванням судді Сидоренка С. М. по справі про обвинувачення ОСОБА_3 за ч. 1 ст. 121 КК України, під час оголошення секретарем судового засідання явки учасників по справі було виявлено, що в судове засідання не з'явився свідок по справі ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, який проживає в ІНФОРМАЦІЯ_3, чим виявив неповагу до суду, що полягала в злісному ухиленні від явки в суд» [121]);

– відмова учасника судового процесу підводитися на вимогу судді чи відповідати на поставлені запитання головуючого (наприклад, рішення № 77019243: «2 серпня 2018 року в проміжку 8.45–8.57 у приміщенні зали судових засідань Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області в режимі

відеоконференції на розпорядження головуючого судді Дробинського О. Е. підвестися з місця засудженому ОСОБА_1 під час проголошення ухвали іменем України засуджений ОСОБА_1 проігнорував, чим виявив неповагу до суду» [117]);

– невимкнення звуку на мобільному телефоні (наприклад, рішення № 67274288: «ОСОБА_1 в проміжок часу від 16.30 до 17.00 у приміщенні Яворівського районного суду Львівської області під час судового засідання під головуванням судді Гоцка В. І. по кримінальній справі 12016140350001771 про обвинувачення ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 за ч. 2 ст. 186 КК України щодо кожного обвинуваченого розмовляв на підвищених тонах голосу, відмовився вимкнути мобільний телефон, не реагував на вказівку головуючого судді про вимкнення телефону» [119]);

– використання відеозаписувальних засобів без дозволу суду й учасників процесу (наприклад, рішення № 76391943: «18 січня 2018 року близько 15 год 12 хв ОСОБА_3, перебуваючи в приміщенні зали судового засідання № 302 Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, як вільний слухач під час розгляду кримінального провадження в обвинуваченні ОСОБА_4 в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 187 КК України, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12016040710003199 від 1 листопада 2016 року, без дозволу суду почав використовувати відеотехнічні засоби фіксації. За усним клопотанням обвинуваченого й потерпілого судом було постановлено ухвалу про заборону здійснення відеозаписи та аудіофіксування судового процесу під час допиту сторін кримінального (обвинуваченого, потерпілого, свідків тощо) із забороною відеозйомки обвинуваченого й потерпілого протягом усього часу розгляду справи. Після проголошення ухвали на вимогу головуючого у справі ОСОБА_3 відмовився її виконувати, у зв’язку з чим головуючий повторно роз’яснив необхідність припинити відеозйомку процесу. Однак ОСОБА_3 й інші невідомі особи, продовжуючи свою протиправну поведінку, почали ображати склад суду, у зв’язку з чим суд був позбавлений можливості продовжувати розгляд справи, тож

за клопотанням обвинуваченого й потерпілого оголосив перерву в судовому засіданні» [119]);

– погроза вбивством, що інкримінується за ч. 1 ст. 377 КК України: «Під час судового розгляду П. поводився зухвало, нецензурно висловлювався на адресу його учасників, унаслідок чого 11 березня 2019 року обвинуваченого на підставі ст. 330 (заходи до порушників порядку судового засідання) КПК України за порушення порядку в залі суду було видалено на час проведення зазначеного судового засідання.

У наступному судовому засіданні 5 квітня 2019 року під час вирішення питання щодо можливості продовження розгляду справи, а також наявності або відсутності клопотань учасників щодо зазначеного питання обвинувачений П., перебиваючи суддю нецензурною лайкою, також висловив неприховані погрози фізичною розправою судді та членам його родини. Після цього розгляд справи було відкладено та, з огляду на наявність у діях обвинуваченого ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 377 (погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного) КК України, 5 квітня 2019 року було повідомлено правоохоронні органи, викликано слідчо-оперативну групу та в порядку ст. 214 (початок досудового розслідування) КПК України подано заяву про вчинення злочину до Сумського ВП ГУНП в Сумській області» [185].

Отже, суди доволі широко тлумачать сутність поняття «неповага до суду».

У разі виникнення таких ситуацій в українських суддів є достатньо ефективний механізм впливу на таких учасників процесу, а саме: притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за вияв неповаги до суду.

Можливість застосування такого виду відповідальності передбачена безпосередньо в Конституції України. Згідно з ч. 5 ст. 129 Конституції України, за неповагу до суду й судді винних осіб притягують до юридичної відповідальності.

Також, відповідно до ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», вияв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або

присутні в судовому засіданні, тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Норми КПК України передбачають підстави для притягнення до такої відповідальності. Ідеться про ст. 330 КПК України. Якщо узагальнити ці норми, то їх можна звести до такого: учасники кримінального процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, дотримуватися в судовому засіданні встановленого порядку й утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

У ст. 330 КПК України зазначено: «1. Якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуючого в судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено з зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Якщо такий обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту.

Після повернення до зали засідання обвинуваченому надають можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а також з рішеннями, які були ухвалені за його відсутності, та дати пояснення щодо них. У разі видалення обвинуваченого на весь час судового розгляду, судове рішення, яким закінчено провадження в суді, негайно оголошується обвинуваченому після його ухвалення.

2. У разі невиконання розпорядження головуючого прокурором чи захисником головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх може бути притягнуто до відповідальності, встановленої законом.

3. У разі невиконання розпорядження головуючого іншими особами, присутніми в судовому засіданні, головуючий робить їм попередження про

відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку в залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до відповідальності, встановленої законом.

4. За неповагу до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого в судовому засіданні оголошується перерва».

Адміністративну відповідальність за вияв неповаги до суду передбачено в ст. 185-3 КУпАП, у якій визначено, що: «Неповага до суду, що виразилася в злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого, чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил, а також злісне ухилення експерта, перекладача від явки в суд тягнуть за собою накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі діяння, учинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, – тягнуть за собою накладення штрафу від ста п’ятдесяти до двохсот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п’ятнадцяти діб» [53].

На нашу думку, адміністративна відповідальність за повторні вияви неповаги до суду має бути посилена з метою забезпечення ефективнішої профілактики таких ситуацій, передусім стосовно виявів неповаги до суду у формі непідкорення розпорядженню головуючого, порушення порядку під час судового засідання, учинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил з боку захисника та прокурора.

Крім того, у законодавстві необхідно окреслити критерії віднесення певних дій учасників судового провадження до таких, що можуть бути визнані виявами

неповаги до суду з метою профілактики можливостей упередженого підходу судді до діянь учасників кримінального провадження.

Наприклад, у разі неможливості надання адвокатом професійної правничої допомоги в неналежно облаштованому залі судових засідань (без наявності щонайменше столу й стільців для адвоката та його клієнта з можливістю їхнього безперешкодного конфіденційного спілкування) залишення адвокатом такої зали судових засідань не можна розцінювати як порушення правил адвокатської етики, трактувати як вияв неповаги до суду для притягнення адвоката до відповідальності, встановленої законом [137].

Відповідне рішення Ради адвокатів України № 86 прийнято 26 червня 2019 року [124].

Підставою для звернення до Ради адвокатів України стало порушення прав адвокатів та їхніх клієнтів, оскільки, як вважали заявники, у Дніпровському районному суді міста Києва для 25 обвинувачених і 53 захисників суд не надав належних умов для ефективної участі в розгляді справи через відсутність спеціально облаштованих тимчасових робочих місць, що призвело до порушення права на захист.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою, а тому на нього поширюється законодавство щодо умов праці, зокрема щодо робочого місця адвоката.

Поняття робочого місця визначено як у Кодексі законів про працю України, так і в інших нормативно-правових актах. З огляду на це, можна потлумачити поняття робочого місця як місце постійного або тимчасового перебування працівника в процесі трудової діяльності.

Відповідно до Державних будівельних норм «Будинки і споруди. Суди», площа залу судових засідань поділяється на дві основні зони: процесуальну зону та зону для розміщення відвідувачів й осіб, задіяних у справі. Глибина процесуальної зони залу судових засідань повинна становити не менше ніж 5,5 м у залах для розгляду кримінальних справ з кількістю місць для відвідувачів до 50

та не менше ніж 6,5 м у залах для розгляду кримінальних справ з кількістю місць для відвідувачів 50 та більше осіб з урахуванням можливого збільшення числа учасників процесу під час розгляду складних резонансних справ, а також числа підсудних. Місця для адвокатів повинні розміщуватися поруч (перед) із підзоною для підсудних із конвоєм. Віддалення підзони для підсудних від зони для відвідувачів повинно бути не менше ніж 2,0 м.

Саме на державу покладено обов'язок забезпечити адвоката тимчасовим робочим місцем (із наявністю щонайменше стола та стільця) під час здійснення представництва інтересів особи в суді, яке відповідатиме санітарним і будівельним нормам та правилам, забезпечуватиме можливість адвоката безперешкодно спілкуватися з клієнтом без ризику бути підслуханим третіми особами, ураховуватиме можливість використання сучасних технічних можливостей для аналізу документів в електронному вигляді [137].

Відсутність таких умов для роботи адвоката є перешкодою для належного захисту інтересів клієнта й унеможливлює виконання ним конституційної функції – надання професійної правничої допомоги [137].

Учасники процесу й особи, присутні в судовому засіданні, що порушують порядок під час судового засідання, виражаючи в такий спосіб неповагу до суду, унаслідок цього повинні бути притягнутими до адміністративної відповідальності.

Безпосередньо адміністративна відповідальність за вияв неповаги до суду передбачена ст. 185-3 КУпАП.

У значенні диспозиції ст. 185-3 КУпАП до об'єктивної сторони цього правопорушення належать такі діяння:

– злісне ухилення від явки до суду свідка, потерпілого, позивача, відповідача, експерта, перекладача;

– непідкорення зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого;

– порушення порядку під час судового засідання;

– учинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

Отже, у випадку вчинення будь-яких із перелічених вище дій суд зобов'язаний ініціювати провадження у справі про адміністративне правопорушення.

До гарантій необхідно також віднести можливість головуючого судді вносити до Вищої ради правосуддя повідомлення про втручання в його діяльність.

Наприклад, суддя Скадовського районного суду Херсонської області С. Пухальський повідомив про втручання в його діяльність з боку обвинуваченого учасника кримінального процесу.

20 лютого 2019 року в судове засідання з учасників справи прибув тільки обвинувачений, який повідомив, що головуючий суддя повинен заявити самовідвід. Він постійно наголошував на порушенні його прав як суддями, які розглядали кримінальне провадження, так і прокурорами та слідчими, які її розслідували, стверджуючи, що частина з них вже покарана, інша – ще понесе покарання за порушення його прав.

Постановою суду від 20 лютого 2019 року в задоволенні заяви обвинуваченого про відвід судді відмовлено. Після оголошення цієї постанови обвинувачений знову почав наполягати на необхідності повернення кримінального провадження на додаткове розслідування, інакше він буде «скаржитися в усі можливі інстанції, ініціює дисциплінарні та кримінальні провадження щодо головуючого судді, а також викличе до суду працівників поліції».

Коли суддя намагався з'ясувати можливість проведення попереднього розгляду справи, обвинувачений відмовився висловлюватися з цього приводу та почав з мобільного телефона викликати працівників поліції, повідомляючи про порушення його прав, на зауваження головуючого не реагував.

Такі дії обвинуваченого суддя розцінив як неправомірний тиск і втручання в його професійну діяльність шляхом ініціювання дисциплінарного та кримінального провадження за очевидної відсутності, на його думку, для цього

правових підстав, щоб змусити суддю прийняти вигідні для обвинуваченого рішення.

Відповідно до ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», це повідомлення було внесено до реєстру повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя [170].

Зазначене дає підстави стверджувати, що законодавець передбачає низку гарантій здійснення головуючим суддею в кримінальному провадженні своїх функцій. Водночас, на нашу думку, гарантії як інструмент забезпечення безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні доцільно було б закріпити законодавчо, доповнивши ст. 321 КПК України частиною відповідного змісту.

Висновки до розділу 3

1. На підставі вивчення законодавчої бази, наукових джерел, матеріалів судової практики ми дійшли висновку, що функції головуючого під час розгляду кримінального провадження колегіально, а також судом присяжних у кримінальному процесуальному законодавстві України досі належно не врегульовано.

2. Національне законодавство в цій сфері містить значну кількість колізій та прогалин, не цілком відповідає потребам сучасного українського суспільства й не узгоджується з базовими європейськими стандартами.

3. Не позбавлене недоліків і законодавство в частині регулювання функцій головуючого під час застосування заходів забезпечення до учасників судового розгляду, а також гарантій та відповідальності як інструментів забезпечення законності безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні.

4. Пропонуємо присяжним у кримінальному провадженні вважати громадянина України, який у визначених кримінальним процесуальним законом

випадках бере участь у вирішенні кримінального провадження в складі суду разом із суддею (суддями), забезпечуючи безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя.

5. Отже, обґрунтованою є необхідність внесення комплексу змін і доповнень до відповідних положень КПК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі здійсненого комплексного дослідження, узагальнення та систематизації наукових уявлень про процесуальний статус головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції в Україні сформульовано наукові положення, пропозиції та рекомендації, спрямовані на досягнення поставленої мети. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Аналіз відповідної науково-теоретичної бази засвідчує, що питання генези процесуального статусу головуючого в судовому провадженні в аспекті здійснення кримінального судочинства не було належно вивчено в працях українських та іноземних науковців. Деякі роботи лише опосередковано висвітлюють тему процесуального статусу головуючого в судовому засіданні з розгляду кримінальних справ за нормативно-правовими актами, що діяли на певних історичних етапах.

За результатами дослідження визначено періоди становлення та розвитку процесуального статусу головуючого в судовому засіданні:

– перші століття української державності за часів Київської Русі й період феодальної роздробленості (XII – середина XIV ст.);

– період приналежності українських землях до Литви, Польщі, Речі Посполитої (XIV – середина XVII ст.);

– період Визвольної війни 1648–1654 років і часів автономії України в складі Росії (друга половина XVII – XVIII ст.);

– період перебування України в складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій;

– період відродження та розбудови української державності (1917–1920);

– радянський період;

– період відновленої незалежності.

2. Повноваження головуючого в судовому засіданні розглянуто як закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності головуючого, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання

головуючого обсягу його функцій та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві.

Встановлено, що процесуальний статус головуючого в судовому засіданні – це сукупність спеціальних прав, обов'язків, інтересів, заборон, обмежень, гарантій, повноважень судді, який розглядає справу одноособово, а під час колегіального розгляду справи – судді-доповідача, визначеного Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи в межах законодавчо визначеної компетенції, що безпосередньо пов'язані з виконанням ним функції головуючого в судовому засіданні. Кримінальні процесуальні норми здебільшого містять не лише певні процесуальні права, а й одночасно їх обмеження, які полягають у виключенні свободи поведінки в певній сфері правовідносин, що запобігає протиправному використанню посадового становища з метою захисту й охорони інтересів інших суб'єктів або суспільних інтересів.

3. Компаративістський аналіз кримінального процесуального законодавства низки європейських країн дає підстави констатувати наявність норм, що регулюють повноваження головуючого в судовому засіданні, наділяють певними правами й обов'язками. Однак не в усіх країнах законодавці присвятили йому окрему статтю. Значну частину повноважень головуючого в судовому засіданні з розгляду кримінальних проваджень розосереджено в тексті КПК, що притаманно законодавству країн пострадянського простору та країн – членів ЄС.

З погляду можливості запозичення слід акцентувати на положенні КПК ФРН щодо особливостей допиту малолітніх і неповнолітніх осіб. Зокрема, положення ст. 241а КПК ФРН встановлюють, що допит свідків, які не досягли віку 18-ти років, здійснює тільки головуючий. Таке доповнення до ст. 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» кримінального процесуального законодавства України сприятиме об'єктивному розгляду справи, мінімізації впливу на малолітніх і неповнолітніх свідків, які у зв'язку з віковими особливостями є психологічно вразливішими, порівняно з іншими учасниками процесу.

4. Здійснене дослідження нормативної бази щодо правової регламентації повноважень головуючого в підготовчому судовому провадженні виявило брак закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві правомочностей, що забезпечують реалізацію головуючим обсягу його функцій та завдань на початковій стадії судового розгляду. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 3 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» не має сили закону, тобто має рекомендаційний характер. Вважаємо, що доповнення кримінального процесуального закону окремою спеціальною нормою «Повноваження головуючого в підготовчому судовому провадженні» надасть можливість усунути означену законодавчу прогалину.

5. Повноваженнями головуючого в судовому провадженні першої інстанції слід вважати закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві правомочності, що забезпечують реалізацію його функцій та завдань у кримінальному провадженні. Здійснюючи керівництво перебігом судового засідання та окремими процесуальними діями, головуючий згідно з положеннями ч. 2 ст. 321 КПК України уповноважений вживати всіх необхідних заходів, що забезпечують реалізацію його функцій та завдань у кримінальному провадженні, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення, дотримання порядку. На осіб, присутніх у залі судового засідання, кримінальний процесуальний закон покладає обов’язок дотримання певних правил. Близько третини опитаних учасників судового провадження констатують наявність виявів неповаги до суду, окремих його учасників у судовому засіданні, невиконання вимог головуючого з метою зриву судового засідання та передання справи на розгляд іншому судді або ухвалення певного судового рішення. Так, 66 % опитаних суддів застосовували до учасників судового розгляду попередження, а 36 % – видалення із залу судового засідання за порушення порядку, неповагу до суду.

З огляду на євроінтеграційний курс нашої держави, необхідним є подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в напрямі узгодження його з європейськими вимогами й стандартами. Із цією метою внесено пропозицію доповнити ч. 2 ст. 131 КПК України такими заходами забезпечення кримінального провадження, як попередження та видалення із залу судового засідання порушників правил поведінки під час судового розгляду, що сприятиме забезпеченню належного порядку й ефективності судового розгляду.

6. Під час розгляду кримінального провадження щодо неповнолітніх головуючим може бути лише суддя, уповноважений згідно із законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно особи, що не досягла віку 18-ти років на момент учинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Його повноваження передбачають вирішення питань щодо застосування до неповнолітнього, який вчинив злочин, у випадку його звільнення від кримінальної відповідальності та покарання в порядку, передбаченому статтями КК України, у примусовому порядку застосування обмежувальних заходів державного примусу з метою його виправлення без застосування покарання, а також запобігання вчиненню ним нових суспільно небезпечних діянь.

Головуючий кримінального провадження щодо неповнолітніх має спеціальні повноваження щодо здійснення контролю за тим, щоб особи, які беруть у ньому участь, здійснювали процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього й відповідає його віковим і психологічним особливостям.

Повноваження головуючого як суб’єкта, уповноваженого на здійснення процесуальної діяльності під час розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, визначені обсягом його функцій та завдань з вирішення питання щодо застосування в примусовому порядку обмежувальних заходів медичного впливу до осіб, які вчинили злочини або суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, і мають психічні хвороби або хвороби, що становлять небезпеку для здоров’я інших осіб, з метою їх

вилікування або поліпшення стану їхнього здоров'я та забезпечення безпеки суспільства.

7. Функції головуючого під час розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснює колегіально суд у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – суд присяжних у складі двох суддів і трьох присяжних. Закон наділяє головуючого низкою повноважень під час розгляду кримінального провадження за участю громадян України (присяжних), які у визначених кримінальним процесуальним законом випадках беруть участь у вирішенні кримінального провадження в складі суду, забезпечуючи безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя.

На підставі вивчення законодавчої бази, наукових джерел, матеріалів судової практики встановлено, що функції головуючого під час розгляду кримінального провадження колегіально, а також судом присяжних у кримінальному процесуальному законодавстві України належно не врегульовано. Законодавство в цій сфері містить значну кількість колізій та прогалин, не цілком відповідає потребам сучасного українського суспільства й не узгоджується з базовими європейськими стандартами.

Отже, обґрунтованою є необхідність внесення комплексу змін і доповнень до відповідних положень КПК України. До Верховної Ради України подано проєкт закону щодо внесення змін і доповнень до статей КПК України, а саме: п. 2, п. 27 ч. 1 ст. 3; ч. 2 ст. 131; ст. 226; ч. 3–8 ст. 321 КПК України.

8. Встановлено, що гарантії виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні – це визначена Конституцією України, КПК, іншими законами України система забезпечення реалізації головуючим його повноважень.

Законодавець передбачає низку гарантій здійснення головуючим суддею в кримінальному провадженні своїх функцій. Водночас гарантії як інструмент забезпечення безперешкодного виконання головуючим своїх функцій у судовому провадженні доцільно було б закріпити законодавчо, доповнивши ст. 321 КПК України частиною відповідного змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право : підручник / [Ю. П. Битяк та ін.] ; за заг. ред. проф. Ю. П. Битяка та ін. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2010. 624 с.

2. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М. : Юрид. лит., 1989. 252 с.

3. Альперт С. А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти : конспект лекцій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1995. 28 с.

4. Антощак Д. І. Суть та значення загальних положень судового розгляду кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія : Бізнес. 2017. № 28. С. 127–130.

5. Артеменко І. І. Кримінальне правосуддя щодо неповнолітніх. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 155–158.

6. Бабаєва О. В. Еволюція стадії підготовчого провадження у кримінальному процесуальному праві України. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2017. № 1 (8). С. 225–235.

7. Бабаєва О. В. Підготовче провадження як самостійна стадія в системі кримінального судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2015. № 35, ч. II, т. 3. С. 126–132.

8. Барак Аарон. Судейское усмотрение / [пер. с англ.]. М. : НОРМА, 1999. 376 с.

9. Бартащук Л. Роль суду (судді) у забезпеченні права людини на повагу гідності під час розгляду кримінальної справ. *Закон и жизнь*. 2011. №3. С. 50–56.

10. Беленчук І. А. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 176 с.

11. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 23 с.

12. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження : монографія. Київ : Атіка, 2011. 420 с.

13. Білокінь Р. Відповідальність за порушення порядку у залі судового засідання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №1. С. 214–218.

14. Білокінь Р. М. Підстави та умови застосування видалення з зали судового засідання як заходу кримінальної процесуальної відповідальності. *Часопис Київського університету права.* 2016. № 4. С. 302–306.

15. Білокінь Р. М. Проблеми питання застосування видалення із зали суду порушників порядку судового засідання. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. № 5. С. 105–109.

16. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 498 с.

17. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. [3-е изд.]. М. : Советская энциклопедия, 1974. Т. 17. Моршин-Никиш. 616 с. URL: https://www.twirpx.com/file/1708333/

18. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.

19. Братель О. Г. Заходи процесуального примусу в аспекті процесуальних юридичних фактів. *Глобальна організація союзницького лідерства* : [сайт]. URL: http://goal-int.org/zaxodi-procesualnogo-primusu-v-aspekti-procesualnix-yuridichnix-faktiv/

20. Вапнярчук В. В. Сутність активної та ініціативної діяльності суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2014. № 25. С. 236–239.

21. Васильєв А. О. Структура процесуального статусу прокурора як учасника кримінального провадження. *Верховенство права* : міжнар. наук. журн. 2018. № 2. С. 130–136.

22. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.

23. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

24. Вітаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд, відповідно до Європейської конвенції з прав людини : посібник для юристів. [2-ге вид.] Рада Європи, лютий, 2018. 190 с. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/spravedlyviy-sud-ECHR_UKR.pdf

25. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособ. М. : МГУ, 1997. 304 с.

26. Войнарович А. Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2011. 204 с.

27. Волосько І. Р. Суд присяжних Україні: особливості формування та діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 10 с.

28. Волохова К. В. До питання прийняття рішення судом присяжних. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2017 № 26. С. 108–109.

29. Гаєвий В. Ф. Участь прокурора у судовому кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру : навч.-практ. посіб. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. 48 с.

30. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия - Strafprozessordnung (StPO) : науч.-практ. комментарий и перевод текста закона. Universitätsverlag Potsdam, 2012. 408 с. URL: https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/ deliver/ index/docId/6039/file/sdrs02.pdf

31. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

32. Горбачевський В. Я. Слідчий суддя як гарант забезпечення прав і свобод людини в кримінальному провадженні». *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. Ч. 1. С. 29–32.

33. Горбачевський В. Я. Суд присяжних в Україні – проблеми становлення та шляхи подолання. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : тези наук. доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 квіт. 2019 р., Університет Державної фіскальної служби України). Ірпінь, 2019. С. 78–83.

34. Горбачевський В. Я. Судовий контроль на стадії досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 243–247.

35. Давиденко С. В. Потерпілий як учасник кримінального провадження у суді першої інстанції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 299–302.

36. Даниленко А. В., Кочура О. О. Процесуальне положення неповнолітньої особи, яка скоїла суспільно-небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності, відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України. *Право і суспільство*. 2018. № 2, ч. 2. С. 198–203.

37. Дело «Ананьев и другие (Ananyev and Others) против Российской Федерации» (Жалобы NN 42525/07 и 60800/08) : постановление Европейского суда по правам человека от 10 января 2012 г. *Европейская конвенция о защите прав человека : право и практика* : [сайт]. URL: http://www.echr.ru/documents/doc/70114844/70114844-001.htm

38. Дем'янчук В. А. Історичний аспект розвитку інституту відводу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 120–122.

39. Денисова А. М. Правові обмеження: поняття, види, функції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 51–55.

40. Дячук С. І., Галаган В. І., Галаган О. І. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції. *Наукові записки* НаУКМА. Серія : Юридичні науки. 2013. Т. 144–145. С. 142–146.

41. Єні О. В., Матієк Л. Г. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 2. С. 286–289. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/286.pdf

42. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 21 с.

43. Заборовський В. В., Манзюк В. В. Правова природа відповідальності адвоката за прояв неповаги до суду. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 2. С. 294–297.

44. Загальна теорія держави і права : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

45. Закурін М. К. Дискреція – дія на власний розсуд. Поняття та прояв. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 4. С. 17–24.

46. Зеленський С. М. Історія та перспективи вирішення кримінальних справ у судовому порядку в Україні. *Часопис Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Право. 2011. № 2 (4). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11zsmpvu.pdf

47. Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2002. 20 с.

48. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2004. 540 с.

49. Каблак П. І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Львів, 2015. 20 с.

50. Карабут Л. В. Чи є підготовче провадження стадією кримінальної процесуальної діяльності? *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. XX-річчю Нац. акад. прав. наук України. Одеса, 2013. С. 291–293.

51. Кисляк Н. С. Правове регулювання дій суду з перевірки явки учасників судового провадження: питання теорії та практики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. №3. С. 234–247.

52. Кобилецький М. М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923 роки) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 1998. 16 с.

53. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

54. Козаченко В. Общие положения судебного разбирательства уголовном процессе Федеративной Республики Германия. *LEGEA ŞI VIAŢA*. 2014. № 2/2 (266). С. 145–148.

55. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків : Оберіг, 2016. 228 с.

56. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод : підписана 04 листоп. 1950 р., в Римі. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

57. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

58. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх : наук.-практ. посіб. / кол. авт. ; за ред. Ю. Г. Севрука, А. В. Столітнього. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2018. 172 с.

59. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 774 с.

60. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Харків : Право, 2013. 824 с.

61. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

62. Кримінальний процес України : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов та ін.] ; за ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 496 с.

63. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4651-17

64. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.

65. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 2. 664 с.

66. Кримінально-процесуальний кодекс України : прийнятий 28 груд. 1960 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-05#o122-втратив чинність

67. Кузьменко О., Панченко О. Особливості застосування заходів процесуального примусу в адміністративних судах головуючим у судовому засіданні. *Право України*. 2008. № 10. С. 31–37.

68. Курило М. П. Процесуальні права та обов'язки учасників судових процесів: можливості уніфікації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2. С. 343–346.

69. Кушпіт В., Цилюрик І. Про слідчого суддю як суб'єкта здійснення судового контролю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки : зб. наук. праць. 2016. № 850. С. 513–520.

70. Ламбуцька Т. О. Головуючий у суді присяжних: роль та функціональне призначення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 465–468.

71. Ламбуцька Т. О. Головуючий у судовому провадженні з розгляду кримінальних справ: міжнародний досвід. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6. С. 157–161.

72. Ламбуцька Т. О. Дискреційність повноважень головуючого судді у кримінальному провадженні. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, Україна, 5–6 черв. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 83–86.

73. Ламбуцька Т. О. Загальні та спеціальні повноваження головуючого у ході кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (5–6 черв. 2020 р., м. Харків). Харків, 2020. С. 133–136.

74. Ламбуцька Т. О. Повноваження головуючого судді у забезпеченні кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 3. С. 387–389.

75. Ламбуцька Т. О. Повноваження головуючого як керуючого в судовому провадженні першої інстанції крізь призму кримінального процесуального законодавства. *Вісник НТУУ «КПІ».* Політологія, соціологія. Право. 2019. № 4. С. 119–124.

76. Ламбуцька Т. О. Проблеми структуризації процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні. *Держава та регіони.* Серія : Право. 2020. № 2. С. 150–153.

77. Ламбуцька Т. О. Проблемні аспекти регулювання процесуального статусу головуючого у підготовчому судовому провадженні з розгляду кримінальних справ. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2019. С. 206–208.

78. Ламбуцька Т. О. Процесуальний статус головуючого в судовому провадженні: історико-правовий аспект. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 2019. С. 65–68.

79. Ламбуцька Т. О. Процесуальні гарантії як структурна складова процесуального статусу головуючого у судовому провадженні. *Актуальні*

проблеми реформування кримінальної юстиції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (12–13 черв. 2020 р., м. Одеса). Одеса, 2020. С. 48–52.

80. Ламбуцька Т. О. Сутність та зміст поняття «Процесуальний статус головуючого в судовому засіданні». *Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2019. С. 77–80.

81. Ламбуцька Т. О., Горбачевський В. Я. Правове регулювання процесуального статусу головуючого у кримінальному провадженні за законодавством країн Європейського Союзу: досвід для України. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis* : Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. Volume 1. P. 186–201.

82. Леон Я. Судовий контроль під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2/1. С. 128–132.

83. Литвинчук О. І. Процесуальний статус слідчого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

84. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 188 с.

85. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 456 с.

86. Лобойко Л. М. Стадії кримінального процесу : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 176 с.

87. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

88. Мармаш В. Місце попереднього розгляду справи судом апеляційної інстанції в системі кримінального процесу України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. (8–9 лют. 2007 р.). Львів, 2007. С. 553–555.

89. Мельник К. Ю. Обмеження прав особистості як наслідок володіння спеціальним правовим статусом. *Право і безпека*. 2005. Т. 4, № 3. С. 123–127.

90. Методичні рекомендації з питань участі прокурорів у підготовчому судовому провадженні. Київ : Генеральна прокуратура України ; Нац. акад. прокуратури України, 2012. 52 с.

91. Миколенко О. М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення із заходами кримінального процесуального примусу. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 81–84.

92. Міхайліна Т., Жердєв О. Дискреційні повноваження та правосвідомість суб'єкту правозастосування: аспекти співвідношення. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства.* 2018. № 1. URL: https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/154/146

93. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбиди, М. І. Хавранюка ; Центр політико-правових реформ. Харків : Фактор, 2013. 1072 с.

94. Науково-практичний коментар до статті 90 Цивільного процесуального кодексу України. *Юрисконсульт. Народний правовий портал* : [сайт]. URL: https://legalexpert.in.ua/komkodeks/gpk/93-gpk/4731-90.html

95. Невмитий О. Ю. Поняття кримінального провадження у науці кримінального процесу України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. Т. 1, № 6. С. 117–120.

96. Нестеренко О. С. Правовий статус керівника органу досудового розслідування. *Проблеми законності*. 2014. № 127. С. 129–136.

97. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 1998. Т. 3. 928 с.

98. Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія : Право. 2010. № 2. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtdpr.pdf

99. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Істина, 2007. 336 с.

100. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

101. Осинська О. В. Характеристика поняття обмеження прав і свобод людини. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку* : зб. наук. праць Міжнарод. наук.-практ. конф. (Косів, 27–31 січ. 2009 р.) / [редкол.: Ю. С. Шемшученко, О. Ф. Андрійко, С. В. Бобровник, Ю. Л. Бошицький, О. І. Мацегорін, З. А. Тростюк, О. В. Чернецька]. Київ, 2009. С. 246–247.

102. Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік : затв. Законом СРСР від 25 груд. 1958 р. URL: http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16066.htm

103. Особливості здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. В. Щепоткіної, Т. І. Слуцької. Київ, 2017. 238 с.

104. Остафийчук Г. В. Процессуальные гарантии судьи в уголовном процессе Украины. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2. С. 119–124.

105. Остафійчук Г. В. Процесуальні функції судді у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2014. № 1. С. 114–120.

106. Панасюк О. А. Поняття та ознаки дискреційних повноважень суду у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2017. № 5, т. 2. С. 149–154.

107. Пархоменко Я. О. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 196–198.

108. Погорецький М. А. Власний розсуд у сучасному кримінальному процесі України. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація у законотворчій і правозастосовній діяльності* : тези доп. та повідом. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Видання присвячене пам’яті професора А. Я. Дубинського. Київ, 2009. С. 340–345.

109. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* Серія : Право. 2014. № 2 (10). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf.

110. Пожар В. Г. Юридичні особи у сучасному кримінальному провадженні України: процесуальний статус та особливості реалізації. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування* : кол. монографія / за заг. ред. Ю. П. Аленіна ; відп. за вип. І. В. Гловюк. Одеса, 2018. С. 295–321.

111. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. рішенням Ради суддів України від 26 листоп. 2010 р. № 30. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ rada/show/vr030414-10

112. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Гловченко, В. С. Ковальський (кер) та ін.]. Київ ; Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

113. Постанова Білозерського районного суду Херсонської області від 26 черв. 2018 р. у справі № 648/1722/18. Провадження № 3/648/361/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/75000785

114. Постанова Верховного Суду від 10 квіт. 2019 р. у справі № 444/797/18. Провадження № 51-85км19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ Review/81234917

115. Постанова Верховного Суду від 14 лют. 2019 р. у справі № 135/1260/17. Провадження № 51-7905км18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ Review/80005718

116. Постанова Верховного Суду від 22 трав. 2018 р. у справі № 740/1347/16-к. Провадження № 51-2319км18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74440195

117. Постанова Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 10 жовт. 2018 р. у справі № 473/2785/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77019243

118. Постанова Котелевского районного суда Полтавской области від 17 груд. 2018 р. у справі № 535/1613/18. Провадження № 3/535/312/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78591654

119. Постанова Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10 верес. 2018 р. у справі № 210/236/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/76391943

120. Постанова Снігурівського районного суду Миколаївської області у справі № 485/1561/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77296128

121. Постанова у справі № 569/23086/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79240505

122. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1996. 548 с.

123. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5076-17

124. Про вжиття заходів щодо недопущення порушення права особи на отримання професійної правничої допомоги : рішення Ради адвокатів України № 86 від 26 черв. 2019 р. *ЮРЛІГА* : [сайт]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/188240_advokat-ma-pravo-pokinuti-sudove-zasdannya-cherez-neoblashtovane-roboche-mstse?fbclid=IwAR2KzA8SZe-nhFH_r2R62-xwd5bXFlV4XC3QIO4PvNYxh5C__009CYJ7DtM

125. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права засуджених на звернення до Європейського суду з прав людини : проєкт Закону України реєстр. № 9455 від 28 груд. 2018 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65306

126. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо суду присяжних : проєкт Закону України реєстр № 3608 від 09 груд. 2015 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3608&skl=9

127. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо посилення гарантій захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні) : проєкт Закону України реєстр. № 3061 від 12 лют. 2020 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68134

128. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21 черв. 2001 р. № 2533-Ш. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 34–35. Ст. 187. - втратив чинність

129. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 лип. 2013 р. № 223-1134/0/4-13. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13

130. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 жовт. 2012 р. № 223-1446/0/4-12. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12

131. Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення старшими судовими розпорядниками та судовими розпорядниками проведення судового засідання, їх взаємодії з правоохоронними органами : наказ Державної судової адміністрації України від 18 жовт. 2004 р. № 182/04. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1391-04

132. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 03 жовт. 2012 р. № 223-1430/0/4-12. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12?lang=ru

133. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1697-18

134. Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні : наказ Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 жовт. 2015 р. URL: http://kdka.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/Інформ.-лист-витяг-право-на-захист-у-кримін.-провадж.-№-9.pdf

135. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/23672:55591

136. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 лип. 2010 р. № 2453-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17-втратив чинність.

137. Процесс Беньяша: за что судили адвоката. Адвокат має право. URL: https://kimt18.ru/process-benjasha-za-chto-sudili-advokat/

138. Пукавський Ю. А., Кушпіт В. П. Особливості застосування примусових заходів медичного характеру. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 1. С. 161–163.

139. Рєзнікова О. С. Відповідальність у господарському процесі за зловживання процесуальними правами та заходи процесуального примусу. *Право України*. 2017. № 9. С. 101–121.

140. Рожнов О. В. Підстави застосування заходів процесуального примусу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2015. № 20. С. 164–167.

141. Романюк Т. Не зовсім присяжні. *Віче*. 2013. № 15. С. 20–21.

142. Русско-украинский словарь терминов по теории государства и права / под ред. Н. И. Панова. Харьков : Укр. юрид. академия, 1993. 165 с.

143. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах). Київ : Центр навчальної літератури, 2014. 328 с.

144. Савчук Р. М. Перекладач як учасник адміністративного судочинства: процесуальний статус, компетентність, неупередженість : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 28 с.

145. Сенченко Н. М. Поняття та особливості процесуального статусу осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6, т. 1. С. 171–175.

146. Сеньків О. І. Плюралізм наукових поглядів на проблематику юридичної природи судового розсуду в адміністративному судочинстві. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. 2008. № 42. С. 322–330.

147. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел., 2000. 704 с.

148. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Алерта, 2012. 524 с.

149. Слінько С. В. Концепція незалежності судової влади: функція та елементи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2011. № 4. С. 74–75.

150. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : АН УРСР, 1974. 775 с.

151. Словник синонімів української мови / [Г. М. Гнатюк та ін.]. Київ : Наукова думка, 1999. Т. 1. 1040 с.

152. Словська І. Є. Проблеми оптимізації правового статусу суду присяжних як реалізації конституційної засади судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2015. № 33, т 2. С. 131–134.

153. Смалик Р. Прогалини процесуального регулювання підготовчого судового провадження під час розгляду обвинувального акта в спрощеному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1/2. С. 153–157.

154. Сорока С. О., Римарчук Р. С. Кримінальний процес в Україні: історія та сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 850. С. 553–562.

155. Сотник Н. А. Кримінально-процесуальний примус через призму нового КПК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 3. С. 254–258.

156. Справа «Вебер проти Швейцарії (Weber v. Switzerland)» (Заява № 11034/84) : рішення Європейського суду з прав людини від 22 трав. 1990 р. *Європейського суду з прав людини CaseLaw* : [сайт]. URL: http://echr.ketse.com/doc/11034.84-en-19900522/

157. Справа «Найдьон проти України» (Naydyon v. Ukraine) (Заява № 16474/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт. 2010 р. *Kharkiv Human Rights Protection Group* : [сайт]. URL: http://khpg.org/index.php?id=1287043753

158. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 21 квіт. 2011 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_683

159. Справа «Світлана Науменко проти України» (Заява № 41984/98) : рішення Європейського суду з прав людини від 09 листоп. 2004 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_353

160. Справа «Фамуляк проти України» : ПРЕС-РЕЛІЗ від 02 трав. 2019 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: https://www.echr.com.ua/translation/sprava-famulyak-proti-ukra%D1%97ni-pres-reliz/

161. Справа «Чутура проти Хорватії» : рішення Європейського суду з прав людини від 10 січ. 2019 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6293527-8211183

162. Справа «Яременко проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 12 черв. 2008 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_405

163. Справа Бузини знову забуксувала. *Українська правда*. 2019. 6 травня. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/6/7214362/

164. Статут кримінального судочинства : затв. 20 листоп. 1864 р. *Електронна бібліотека Гумер* : [сайт]. URL: http://www.gumer.info/bibliotek _Buks/ History/ Article/ust_ugprav.php

165. Степанова Т. В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 494 с.

166. Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 35–40.

167. Стрельбіцька Л. Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 237 с.

168. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. М. : Наука, 1968. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. 468 с.

169. Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности. М. : Наука, 1966. 252 с.

170. Суддя з Херсонщини заявив про тиск з боку обвинуваченого. *Українське право* : [сайт]. URL: http://ukrainepravo.com/news/ukraine/suddya-z-khersonshchyny-zayavyv-pro-tysk-zi-storony-obvynuvachenogo-/

171. Тахтаров М. П. Прокурор у підготовчому судовому провадженні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 23 с.

172. Тахтаров М. П. Юридична сутність підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2016. № 3 (19). С. 207–210.

173. Таційй В. Я. Стаття 320. Запасний суддя. *Кримінальний процесуальний кодекс України* : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В.

Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 2. URL: https://westudents.com.ua/glavy/63816-stattya-320-zapasniy-suddya.html

174. Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 570 с.

175. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.

176. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

177. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. [4-е вид., доп. і перероб.]. Київ : А.С.К., 2003. 1120 с.

178. Тимченко Г. П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 142–146.

179. Толковый словарь Даля : [сайт]. URL: http://slovardalja.net/word.php?wordid=37262. -/

180. Торбас О. О. Загальна характеристика застосування примусових заходів виховного характеру за чинним КПК України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 326–328.

181. Трофименко В. Кримінальне процесуальне провадження: поняття та ознаки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 169–177.

182. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2000. 188 с.

183. Трофименко В. М. Особливості порядку підготовчого провадження за КПК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2014. № 27, т. 3. С. 138–142.

184. Трофименко В. М. Система уголовного процесса по УПК Украины. *Уголовное судопроизводство*. 2013. № 1. С. 7–10.

185. У Сумах судді погрожували фізичною розправою: що відомо. *Судова влада України. Зарічний районний суд м. Суми* : [сайт]. URL:

https://sud.ua/ru/news/sud-info/143261-u-sumakh-suddi-pogrozhuvali-fizichnoyu-rozpravoyu-scho-vidomo

186. Уголовно-процессуальный закон Латвийской Республики (Kriminālprocesa likums) : принят 21 апреля 2005 г. URL: http://latvia.regnews.org/doc/vq/zw-5.htm

187. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан : утв. Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 г. № 2013-XII ; с изм. и доп. по сост. на 23 июля 2018 г. *Юрист* : [сайт]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421101&mode=p

188. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР, 1923 г. URL: http://pravo.by/ ImgPravo/ pdf/UPK_RSFSR_1923.pdf

189. Уголовный процесс европейских государств : монография / [В. В. Луцик и др.] ; под ред. В. И. Самарина, В. В. Луцика. М. : Проспект, 2018. 752 с.

190. Уголовный процесс : учебник для студентов юрид. вузов и фак-тов / [В. И. Басков и др.] ; под ред. К. Ф. Гуценко. М.: Зерцало, 1997. 575 с.

191. Ухвала Києво-Святошинський районний суд Київської області від 19 берез. 2019 р. у справі № 369/8192/16-к. Провадження №1-кп/369/267/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77054198

192. Ухвала Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 04 черв. 2019 р. у справі № 756/11021/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/82313517?fbclid=IwAR0cwSDOziMrBM3BOuarV6MtJ4yc_oyKG3eqJ2nA6y8FUiCvwLRr1rRNORE

193. Ухвала Колегія суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Черкаської області 24 квіт. 2019 р. у справі № 709/702/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/81495760

194. Ухвала Попаснянського районного суду Луганської області від 22 черв. 2015 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45630130

195. Ухвала від 22.06.2015 про видалення із зали суду обвинуваченого із застосування рішення ЄСПЛ у справі "Ананьєв проти РФ". *Микола Вікторович Мазур* : [сайт]. URL: http://mv-mazur.at.ua/publ/3-1-0-12

196. Учреждение судебных установлений. *Судебные Уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны : 20 нояб. 1864 г.* [2-е доп. изд.]. СПб. : Гос. Канц., 1867. Ч. 3. V, LIII. 567 с. ст. 45/1) (б). (а); ст. 57.

197. Фірман О. В. Заходи забезпечення кримінального провадження та їх класифікація. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 234–237.

198. Харковець Ю. М. Еволюція інституту судових рішень у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2017. № 1, ч. 2 С. 264–269.

199. Цилюрик І. І. Про процесуальні гарантії захисту прав і свобод учасників кримінального процесу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія : Юридичні науки. 2016. № 837. С. 511–515.

200. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування : монографія. Харків : Права людини, 2017. 608 с.

201. Шевчук М. Функції суду в сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2014. № 59. С. 370–378.

202. Шпенов Д. Ю. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки суддів як носіїв судової влади в України. *Наше право*. 2014. № 10. С. 42–48.

203. Шувальська Л. Р. Психологічна діяльність суду присяжних у нарадчій кімнаті. *Верховенство права : междунар. науч. журн.* : [сайт]. URL: http://sd-vp.info/2016/psihologichna-diyalnist-sudu-prisyazhnih-u-naradchij-kimnati/

204. Шувальська Л. Р. Суд присяжних як форма народовладдя у демократичній державі. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 167–172.

205. Шульгач Н. М. Поняття та зміст правового статусу судді. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. № 8. С. 23–25.

206. Щерба В. М. Проблеми відбору присяжних у суді Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Т. 2, № 6. С. 153–156.

207. Щерба В. М., Юхно О. О. Кримінальне провадження в суді присяжних : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2018. 274 с.

208. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2. Д – Й. 744 с.

209. Юшкевич О. Г. Процесуально-правовий статус спеціаліста в адміністративному судочинстві. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 102–103.

210. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / [ред. кол. П. С. Сохань та ін.]. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 3. 586 с.

211. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2004. 22 с.

212. Яновська О. Г. Забезпечення дотримання розумних строків на стадії підготовчого провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 64–69.

213. Яценко О. В. Структура і зміст правового статусу судді під час здійснення судочинства. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 22. С. 113–120.

214. BlacN’s Law Dictionary. 7-th Edition / Bryan A. Garner, Editor in Chief. St. Paul, Minn.: West Group, 1999. P. 479.

215. Chancellor L. Transforming Our Justice System. URL: https://assets.publishing.service .gov.uk/ government/uploads/system/uploads/ attachment_data/file/553261/joint-vision-statement.pdf

216. De Cubber v. Belgium (26.10.1984). European Court of Human Rightsю.URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22De%20Cubber%20v.%20Belgium%22%5D,%22documentcollectionid2%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D

217. Farhi v. France (16.01.2007). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-79047%22%5D%7D

218. Kodeks postępowania karnego : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. / Interne-: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. / Interne-czerwca 1997 r. / Interne-r. / Interne-towy System Aktów Prawnych. URL : https://goo.gl/rLzZu2

219. Kyprianou v. Cyprus (15.12.2005). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-71671%22%5D%7D

220. Makhfi v. France (19.10.2004). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-67121%22%5D%7D

221. Matyjek v. Poland (24.04.2007). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-80219%22%5D%7D (дата звернення: 09.10.2018)

222. Mirilashvili v. Russia (01.12.2008). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-90099%22%5D%7D

223. Nechto v. Russia (24.01.2012). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-108749%22%5D%7D

224. Pandjikidze and others v. Georgia (27.10.2009). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Pandjikidze%20and%20others%20v.%20Georgia%22%5D,%22documentcollectionid2%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D

225. Ravnsborg v. Sweden (23.03.1994). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/

eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-57871%22%5D%7D

226. Roxin C. Strafprozessrecht / 7 Aufl. München, 1977. XVI, 450 S.

227. Sander v. the United Kingdom (09.05.2000). European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:% 5B%22document %22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-162585%22%5D%7D

228. Spendel G. Beweisverbote im Strafprozess. *Neue Juristische Wochenschrift.* 1966. № 22. S. 998

ДОДАТКИ

Додаток А

Проєкт

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

І. Внести зміни:

1) до п. 2 ч. 1 ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» виклавши у наступній редакції: «Головуючим в судовому засіданні є суддя який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи - суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи»;

2) до ч. 2 ст. 314 КПК виклавши у такій редакції: «…Після виконання вимог, передбачених ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 344, ч. 2 ст. 345 цього Кодексу, головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду»;

ІІ. Доповнити:

1) ст.321 ч. 3 у такій редакції: «головуючий в судовому засіданні суду першої інстанції уповноважений забезпечувати проведення й завершення розгляду кримінального провадження протягом розумного строку»;

2) ст. 321 ч. 4 у такій редакції: «головуючий в судовому засіданні суду першої інстанції щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснює контроль за обов'язковою участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника з умовою попереднього огляду фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру лікарями-психіатрами з метою з'ясування можливості її участі у судовому розгляді»;

3) ст.321 ч.5 у такій редакції: «головуючий в судовому засіданні суду першої інстанції контролює дотримання захистом активної позиції захисту з метою сприяння реалізації принципу «забезпечення права на захист» передбаченого п. 13 ч. 1 ст. 7, ст. 20 КПК України»;

4) ст.321 ч.6 у такій редакції: «Кожне питання в судовому засіданні головуючий ставить в такій формі, щоб на нього можна було надати тільки позитивну або негативну відповідь»;

5) ст. 321 ч. 7 у такій редакції: «питання тримання обвинуваченого під вартою та інші процедурні питання кримінального провадження в суді, які не

стосуються винесення вироку (розгляд клопотань тощо), вирішуються головуючим суддею одноосібно»;

6) ст.321 ч. 8 у такій редакції: «здійснення головуючим в судовому засіданні суду першої інстанції його процесуальних повноважень забезпечується низкою передбачених цим Кодексом гарантій»;

7) ч. 2 ст. 131 КПК України такими заходами забезпечення кримінального провадження, як попередження та видалення із залу судового засідання виклавши її положення у такій редакції:

«Заходами забезпечення кримінального провадження є:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;

2) накладення грошового стягнення;

3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;

4) відсторонення від посади;

4^{-1}) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

5) тимчасовий доступ до речей і документів;

6) тимчасове вилучення майна;

7) арешт майна;

8) затримання особи;

9) запобіжні заходи;

10) попередження;

11) видалення із залу судового засідання».

8) ч. 1 ст.3 пунктом 27 із визначенням поняття суддівського розсуду у такій редакції: «суддівський розсуд – це різновид правозастосовчої діяльності суду, що здійснюється в регламентованому законом порядку та полягає в здійсненні з підстав, визначених законом, вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш ефективної (дієвої), з огляду на визначені законом мету, завдання, принципи кримінального провадження, його конкретні обставини та сформовану доказову базу, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добросовісності, розумності та пропорційності»;

9) ст.226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» ч. 5 у такій редакції: «допит свідків, які не досягли 18-ти річного віку, здійснюється тільки головуючим».

Здобувач кафедри кримінально-
правових дисциплін факультету №2
Національної академії внутрішніх справ **Т.О. Ламбуцька**
«__» _____ 2020 р.

Науковий керівник:
Т.в.о завідувача кафедри кримінально -
правових дисциплін факультету №2
Національної академії внутрішніх справ,
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор **В.Я. Горбачевський**
«__» _____ 2020 р.

Додаток Б

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту

Керівна роль у судовому провадженні з розгляду кримінальних справ належить суду в особі одноособового судді або ж колегії суддів. Рухом судового розгляду керує головуючий, який наділений повноваженнями щодо забезпечення послідовності та порядку здійснення процесуальних дій, що в свою чергу впливає на ефективний та швидкий судовий розгляд та прийняття справедливого судового рішення. Однак на жаль дані, отримані у результаті аналізу статистичних та аналітичних матеріалів, судової практики, а також узагальнення результатів проведеного у межах даного дослідження анкетування стосовно реалізації головуючим у кримінальному провадженні своїх процесуальних повноважень, свідчать про наявність певних проблем у цій сфері.

Така ситуація обумовлена, насамперед, тим, що попри численні реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства, до сьогодні невирішеною є низка проблем щодо регулювання процесуального статусу головуючого у судовому провадженні з розгляду кримінальних справ, що аж ніяк не сприяє ефективному здійсненню вітчизняного правосуддя.

Процесуальні норми, що забезпечують правове регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні, характеризуються хаотичністю та застарілістю, містять численні колізії та прогалини, далеко не у повній мірі відповідають європейським та міжнародним стандартам, реаліям сьогодення.

Ці факти переконують у необхідності перегляду та удосконалення низки кримінальних процесуальних положень у частині регулювання процесуального статусу головуючого у судовому провадженні.

2. Цілі і завдання та основні положення законопроекту

Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції», розроблено з метою вдосконалення законодавчої бази стосовно процесуальної діяльності головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції.

Проектом передбачено внести низку змін та доповнень до статей КПК України, що стосуються процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції.

3. Стан нормативно-правової бази у даній сфері правового регулювання

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють зазначене питання є:

Конституція України; Кримінальний процесуальний кодекс України та інші нормативно-правові акти.

Реалізація положень поданого законопроекту після його прийняття не потребує внесення змін до інших законів України.

4. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація зазначеного законопроекту не потребує додаткових витрат державного та місцевих бюджетів України.

5. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття законопроекту

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції» призведе до удосконалення процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції та сприятиме більш ефективному здійсненню правосуддя.

Додаток В

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України у частині регулювання процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції»

Чинна редакція	Редакція, що пропонується
Кримінальний процесуальний кодекс України	
п. 2 ч. 1 ст. 3 «головуючий - суддя, який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи - суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи».	п. 2 ч. 1 ст. 3 «головуючим в судовому засіданні є суддя який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи - суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи».
Стаття 3. Визначення основних термінів Кодексу 1. Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення: 1) близькі родичі та члени сім'ї - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі; 2) головуючий - суддя, який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи - суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи; 3) державне обвинувачення - процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення	**Стаття 3.** Визначення основних термінів Кодексу 1. Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення: 1) близькі родичі та члени сім'ї - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі; 2) головуючий - суддя, який розглядає справу одноособово, а при колегіальному розгляді справи - суддя-доповідач, визначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою під час розподілу справи; 3) державне обвинувачення - процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи,

кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 4) дізнання - форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків; 5) досудове розслідування - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 6) досудове слідство - форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів; 7) закон України про кримінальну відповідальність - законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки); 8) керівник органу досудового розслідування - начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступники, які діють у межах своїх повноважень; 9) керівник органу прокуратури	яка вчинила кримінальне правопорушення; 4) дізнання - форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків; 5) досудове розслідування - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 6) досудове слідство - форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів; 7) закон України про кримінальну відповідальність - законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки); 8) керівник органу досудового розслідування - начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та його заступники, які діють у межах своїх повноважень; 9) керівник органу прокуратури - Генеральний прокурор, керівник регіональної прокуратури, керівник місцевої прокуратури та їх перші

- Генеральний прокурор, керівник регіональної прокуратури, керівник місцевої прокуратури та їх перші заступники і заступники, які діють у межах своїх повноважень;	заступники і заступники, які діють у межах своїх повноважень;
10) кримінальне провадження - досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність;	10) кримінальне провадження - досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність;
11) малолітня особа - дитина до досягнення нею чотирнадцяти років;	11) малолітня особа - дитина до досягнення нею чотирнадцяти років;
12) неповнолітня особа - малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років;	12) неповнолітня особа - малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років;
13) обвинувачення - твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом;	13) обвинувачення - твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом;
14) притягнення до кримінальної відповідальності - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;	14) притягнення до кримінальної відповідальності - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;
15) прокурор - особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України "Про прокуратуру", та діє у межах своїх повноважень;	15) прокурор - особа, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України "Про прокуратуру", та діє у межах своїх повноважень;
16) розмір мінімальної заробітної плати - грошова сума, що дорівнює місячному розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія;	16) розмір мінімальної заробітної плати - грошова сума, що дорівнює місячному розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому приймається процесуальне рішення або здійснюється процесуальна дія;
16^{-1}) інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, - особа, стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії,	16^{-1}) інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, - особа, стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються процесуальні дії, визначені цим Кодексом;
	16^{-2}) викривач - фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, звернулася із заявою або повідомленням про

визначені цим Кодексом; 16[-2]) викривач - фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, звернулася із заявою або повідомленням про корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування; 17) слідчий - службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень; 18) слідчий суддя - суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, - голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду; 19) сторони кримінального провадження - з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний),	корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування; 17) слідчий - службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень; 18) слідчий суддя - суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, - голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду; 19) сторони кримінального провадження - з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники;

засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники;	20) суд апеляційної інстанції - відповідний апеляційний суд, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться суд першої інстанції, що ухвалив оскаржуване судове рішення, а також Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду - стосовно судових рішень Вищого антикорупційного суду, ухвалених як судом першої інстанції, а також стосовно судових рішень інших судів першої інстанції, ухвалених до початку роботи Вищого антикорупційного суду в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених цим Кодексом до підсудності Вищого антикорупційного суду;
20) суд апеляційної інстанції - відповідний апеляційний суд, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться суд першої інстанції, що ухвалив оскаржуване судове рішення, а також Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду - стосовно судових рішень Вищого антикорупційного суду, ухвалених як судом першої інстанції, а також стосовно судових рішень інших судів першої інстанції, ухвалених до початку роботи Вищого антикорупційного суду в кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених цим Кодексом до підсудності Вищого антикорупційного суду;	21) суд касаційної інстанції - Верховний Суд;
21) суд касаційної інстанції - Верховний Суд;	22) суд першої інстанції - місцевий загальний суд, який має право ухвалити вирок або постановити ухвалу про закриття кримінального провадження, а також Вищий антикорупційний суд у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його підсудності цим Кодексом, а також апеляційний суд у випадку, передбаченому цим Кодексом;
22) суд першої інстанції - місцевий загальний суд, який має право ухвалити вирок або постановити ухвалу про закриття кримінального провадження, а також Вищий антикорупційний суд у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його підсудності цим Кодексом, а також апеляційний суд у випадку, передбаченому цим Кодексом;	23) суддя - голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду, місцевих загальних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний;
23) суддя - голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду, місцевих загальних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також присяжний;	24) судове провадження - кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними

24) судове провадження - кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами;	обставинами;
25) учасники кримінального провадження - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник;	25) учасники кримінального провадження - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник;
26) учасники судового провадження - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представник персоналу органу пробації, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках,	26) учасники судового провадження - сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представник персоналу органу пробації, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження. 27) суддівський розсуд – це різновид правозастосовчої діяльності суду, що здійснюється в регламентованому законом порядку та полягає в здійсненні з підстав, визначених законом, вибору з декількох рівнозаконних альтернатив найбільш

передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження. 27) відсутній.	ефективної (дієвої), з огляду на визначені законом мету, завдання, принципи кримінального провадження, його конкретні обставини та сформовану доказову базу, а також керуючись морально-правовими категоріями справедливості, добросовісності, розумності та пропорційності.
ч. 2 ст. 314 «Суд здійснює судовий виклик учасників кримінального провадження, участь яких у судовому провадженні є обов'язковою»	ч. 2 ст. 314 «…Після виконання вимог, передбачених ч. 1 ст. 342, ч. 1 ст. 344, ч. 2 ст. 345 цього Кодексу, головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку щодо можливості призначення судового розгляду»
Стаття 321. Головуючий у судовому засіданні 1. Головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження. 2. Головуючий у судовому засіданні вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку. 3. Відсутня. 4. Відсутня. 5. Відсутня. 6. Відсутня. 7. Відсутня. 8. Відсутня.	**Стаття 321.** Головуючий у судовому засіданні 1. Головуючий у судовому засіданні керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками кримінального провадження їхніх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження. 2. Головуючий у судовому засіданні вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку. 3. Головуючий в судовому засіданні суду першої інстанції уповноважений забезпечувати проведення й завершення розгляду кримінального провадження протягом розумного строку. 4. Головуючий в судовому засіданні суду першої інстанції щодо застосування примусових заходів медичного характеру здійснює контроль за обов'язковою участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи,

	стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника з умовою попереднього огляду фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру лікарями-психіатрами з метою з'ясування можливості її участі у судовому розгляді. 5. Головуючий в судовому засіданні суду першої інстанції контролює дотримання захистом активної позиції захисту з метою сприяння реалізації принципу забезпечення права на захист передбаченого п. 13 ч. 1 ст. 7, ст. 20 КПК України. 6. Кожне питання в судовому засіданні головуючий ставить в такій формі, щоб на нього можна було надати тільки позитивну або негативну відповідь. 7. Питання тримання обвинуваченого під вартою та інші процедурні питання кримінального провадження в суді, які не стосуються винесення вироку (розгляд клопотань тощо), вирішуються головуючим суддею одноосібно. 8. Здійснення головуючим в судовому засіданні суду першої інстанції його процесуальних повноважень забезпечується низкою передбачених цим Кодексом гарантій.
Ч. 2 ст. 131 заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади;	Ч. 2 ст. 131 заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 4^{-1}) тимчасове відсторонення судді

4-1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи; 10) відсутній; 11) відсутній.	від здійснення правосуддя; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи; 10) попередження; 11) видалення із залу судового засідання.
Стаття 226. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи 1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. 2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день. 3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. 4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання. 5. Відсутня.	**Стаття 226.** Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи 1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. 2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом - понад дві години на день. 3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. 4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання. 5. Допит свідків, які не досягли 18-ти річного віку, здійснюється тільки головуючим.

Додаток Г

Аналітична довідка
за результатами анкетуваннясуддів про проблеми процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 50 суддів.

1. Як часто доводилося Вам бути головуючим у судовому засіданні:
а) рідко(1%);
б) час від часу(4%);
в) часто(5%);
7) дуже часто(90%).

2. Які процесуальні рішення Вам доводилося приймати у кримінальному провадження у випадках порушення в судовому засіданні належного порядку? (якщо такі порушення були):
а) видалення із залу судового засідання (36%);
б) попередження (66%).

3. Оцініть зручність та комфортність залів судового засідання за 5-бальною шкалою: 68% надали відповідь – 3; 20 % надали відповідь – 4; 10 % надали відповідь – 2; 2% надали відповідь – 5.

4. Оцініть достатність кваліфікації секретаря судового засідання, з яким Ви працюєте безпосередньо за 5-бальною шкалою:56% надали відповідь – 4; 33 % надали відповідь – 4; 10 % надали відповідь – 5; 1% надали відповідь – 2.

5. Уявіть ситуацію: «В судових засіданнях представники сторони поводили себе зухвало, вчиняли провокаційні дії щодо головуючого судді, спрямовані на зрив судового засідання та на передачу справи на розгляд іншому судді, ігнорували вимоги головуючого щодо дотримання порядку у судовому засіданні, зазначали, що будуть заявляти відводи судді та клопотання до того часу, доки їх не буде задоволено та не передано справу на розгляд іншому судді». Це:
а) зловживанням процесуальними правами, наслідком чого є порушення порядку в судовому засіданні(52%);
б) здійснення впливу на суддю з метою схилити її до ухвалення певного судового рішення(48%).

6. Чи присутній у судовому засіданні судовий розпорядник?
а)ніколи (89%);
б)рідко(5%);

в)час від часу (4%);
г)часто (1%);
д)дуже часто.

7. Чи дотримуєтеся Ви професійного дрес-коду (мантія, нагрудний знак)?

а) так, завжди (100%);
б) інколи;
в) ні, у суді, де я працюю вказаний дрес-код не практикується;
г) ні, нам не було видано ні того, ні іншого;
д) ні, суддівська мантія давно зносилася.

8. Чи доводилося Вам стикатися з проявами неповаги до суду?

а) ніколи (1%);
б) рідко (94%);
в) часто (5%);
г) дуже часто.

9. Як ви можете оцінити взаємодію з головуючим у кримінальному провадженні?

а) «незадовільно» (відсутня взаємодія) (1%);
б) «задовільно» (взаємодія існує, але вона не завжди є ефективною) (9%);
в) «добре» (здебільшого ефективна) (40%);
г) «відмінно» (50%).

10. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії?

а) недосконаліть нормативного регулювання взаємодії (98%);
б) відсутність зацікавленості у взаємодії;
в) складність організації зазначеної взаємодії (2%);
г) ваша відповідь.

Додаток Д

Анкета
для опитування слідчих суддів про проблеми процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 30 слідчих суддів.

1. Чи доводилося Вам стикатися з проявами неповаги до суду?
а) ніколи (5%);
б) рідко (35%);
в) час від часу (20%);
г) часто (30%);
д) дуже часто (10%).

2. Чи потрібно, на Вашу думку, врегулювати окремою статтею процесуальний статус слідчого судді як головуючого у судовому засіданні під час розгляду скарги:
а) так (40%);
б) ні (25%);
в) це не суттєво(35%).

3. Як ви можете оцінити взаємодію з іншими учасниками у кримінальному провадженні?
а) «незадовільно» (відсутня взаємодія)(20%);
б) «задовільно» (взаємодія існує, але вона не завжди є ефективною)(35%);
в) «добре» (здебільшого ефективна)(35%);
г) «відмінно»(10%).

4. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії?
а) недосконаліть нормативного регулювання взаємодії(15%);
б) відсутність зацікавленості у взаємодії(45%);
в) складність організації зазначеної взаємодії(40%);
г) ваша відповідь.

5. Що, на Ваш погляд, необхідно для поліпшення взаємодії з іншими учасниками кримінального провадження»?
а) створення необхідної інформаційної бази(40%);
б) розроблення методичних рекомендацій щодо взаємодії(35%);
г) законодавче встановлення заохочення та критерій оцінки щодо взаємодії(20%);
д) установлення відповідальності за ухилення від взаємодії(5%).

6. За останні п’ять років Ваше особисте суддівське навантаження:

а) суттєво зросло(32%);

б) дещо зросло(30%);

в) не змінилось(43%);

г) дещо зменшилось(17%);

д) суттєво зменшилось(2%).

7. За останні п’ять років Ваше відчуття реальності гарантій здійснення процесуальних повноважень, як головуючого судді:

а) суттєво посилилося(5%);

б) дещо посилилося(10%);

в) не змінилося(45%);

г) дещо послабіло(25%);

д) суттєво послабіло(15%).

Додаток Е

Анкета
для опитування секретарів судового засідання про проблеми процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 30 секретарів судового засідання.

1. Як ви можете оцінити взаємодію з головуючим у кримінальному провадженні?

а) «незадовільно» (відсутня взаємодія) (1%);
б) «задовільно» (взаємодія існує, але вона не завжди є ефективною) (19%);
в) «добре» (здебільшого ефективна)(45%);
г) «відмінно»(35%).

2. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії?

а) недосконаліть нормативного регулювання взаємодії (30%);
б) відсутність зацікавленості у взаємодії(35%);
в) складність організації зазначеної взаємодії(45%);
г) ваша відповідь.

3. Наскільки ефективно, на Вашу думку, головуючий керує ходом судового засідання?

а) у повному обсязі(90%);
б) частково(5%);
в) взагалі неефективно.

4. Чи часто порушує головуючий у судовому провадженні діловий дрес-код судді та правила професійної суддівської етики?

а) так;
б) ні (25%);
в) інколи (5%);
г) ніколи не було на моїй практиці (70%).

5. Наскільки часто судді при розгляді справ йдуть на порушення вимог процесуального права:

а) постійно;
б) часто;
в) іноді (20%);
г) майже ніколи (70%);
д) важко сказати (10%).

6. Що, на Вашу думку, є основною причиною порушення головуючим вимог процесуального закону:

а) нераціональність та недосконаліть закону (30%);

б) бажання суддів спростити собі життя;

в) незнання суддями закону;

г) відсутність належного механізму притягнення до відповідальності (70%);

д) Ваш варіант

7. Чи траплялися випадки обмеження головуючим кількості присутніх у залі судового засідання у разі достатності місць у залі судового засідання?

а) так(75 %);

б) ні(25 %).

8. Чи дотримується головуючий вимог щодо оголошення складу суду і роз'яснення права відводу?

а)так(90%);

б)ні;

в)частково(10%).

9. Чи дотримується головуючий вимог щодо приведення до присяги учасників судового провадження?

а)так(95%);

б)ні;

в)частково(5%).

10. Чи дотримується головуючий вимог щодо роз'яснення змісту рішення, порядку і строку його оскарження?

а)так(80%);

б)ні;

в)частково(20%).

11. Чи траплялися випадки незгоди з головуючим з приводу складання протоколу?

а)так(55%);

б)ні(45%).

19. Що, на Ваш погляд, необхідно для поліпшення взаємодії у рамках «головуючий у судовому провадженні – секретар судового засідання»?

а) створення необхідної інформаційної бази (30%);

б) вивчення та поширення міжнародного досвіду (35%);

в) розроблення методичних рекомендацій щодо взаємодії (10%);

г) законодавче встановлення форми заохочення та критерії оцінки щодо взаємодії (25%);

д) установлення відповідальності за ухилення від взаємодії.

Додаток Є

Анкета
для опитування прокурорів про проблеми процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 30 прокурорів.

1. Як ви можете оцінити взаємодію з головуючим у кримінальному провадженні?

а) «незадовільно» (відсутня взаємодія) (5%);
б) «задовільно» (взаємодія існує, але вона не завжди є ефективною) (45%);
в) «добре» (здебільшого ефективна) (15%);
г) «відмінно» (35%).

2. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії?

а) недосконаліть нормативного регулювання взаємодії (40%);
б) відсутність зацікавленості у взаємодії (30%);
в) складність організації зазначеної взаємодії(30%);
г) ваша відповідь.

3. Чи часто порушує головуючий у судовому провадженні діловий дрес-код судді?

а) так;
б) ні (45%);
в) інколи (5%);
г) ніколи не було на моїй практиці(50%).

4. Чи часто порушує, на Вашу думку, головуючий у судовому провадженні правила професійної суддівської етики?

а) так;
б) ні (35%);
в) інколи (15%);
г) ніколи не було у моїй практиці (50%).

5. Наскільки часто суддя при розгляді справ йде на порушення вимог процесуального права:

а) постійно;
б) часто;
в) іноді (35%);
г) майже ніколи (65%);
д) важко сказати.

6. Чи мали місце випадки неповаги до Вас з боку головуючого?

а) так;

б) ні (70%);

в) інколи (30%);

г) часто.

7. Чи завжди головуючий неухильно забезпечує можливість ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні?

а)так (95%);

б)ні (5%).

8. З якими проявами неповаги з боку головуючого Вам доводилося зіштовхуватися:

а) перебивання промови шляхом уточнення якихось дрібних обставин (60%);

б) спонукання до швидкого висловлювання (40%);

в) Ваш варіант.

9. Чи завжди головуючий задовольняє Ваші клопотання пов'язані з розглядом справ?

а) так (60%);

б) ні (40%).

10. Чи траплялися випадки відмови головуючого суду заслуховувати Ваших свідків, як сторони обвинувачення, у той час як свідків опонента було заслухано та допущено їхні свідчення з тих питань, які раніше суд визначив як «очевидні»?

а)так (10%);

б)ні (90%).

11. Чи доводилося Вам одержувати відмову головуючого судді на Ваше клопотання перевіряти справжність документів, що мали вирішальне значення для результату справи?

а)так (10%);

б)ні (60%);

в)так, але з вагомих на те причин (30%).

12. Чи було надано Вам усі можливості обґрунтувати свою позицію?

а) у повному обсязі (60%);

б) частково (35%);

в) ні (15%).

Додаток Ж

Анкета
для опитування перекладачів про проблеми процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 20 перекладачів.

1**. Як ви можете оцінити взаємодію з головуючим у кримінальному провадженні?**

а) «незадовільно» (відсутня взаємодія);
б) «задовільно» (взаємодія існує, але вона не завжди є ефективною)(10%);
в) «добре» (здебільшого ефективна)(30%);
г) «відмінно» (60%).

2. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії?

а) недосконаліть нормативного регулювання взаємодії (60%);
б) відсутність зацікавленості у взаємодії (5%);
в) складність організації зазначеної взаємодії(45%);
г) ваша відповідь.

3. Чи часто порушує головуючий у судовому провадженні діловий дрес-код судді?

а) так;
б) ні (10%);
в) інколи (30%);
г) ніколи не було на моїй практиці (60%).

4. Чи часто порушує, на Вашу думку, головуючий у судовому провадженні правила професійної суддівської етики?

а) так;
б) ні (5%);
в) інколи (20%);
г) ніколи не було у моїй практиці(75%).

5. Чи зловживає, на Вашу думку, головуючий суддя своїми процесуальними повноваженнями?

а) так;
б) ні (80%);
в) інколи (20%);
г) часто.

6. Чи мали місце випадки неповаги до Вас з боку головуючого?

а) так;

б) ні (95%);

в) інколи (5%);

г) часто.

7. Чи дотримується головуючий процедури щодо приведення до присяги?

а) так (98%);

б) ні;

в) не завжди (2%).

8. Переклади у якій формі Вам доводилося надавати у судовому засіданні?

а) усній (15%);

б) письмовій (5%);

в) і усній, і письмовій (80%).

9. Встановлюючи строк для Вашого ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які необхідні для здійснення перекладу, суддя дотримувався принципу адекватності часу та враховував реальні можливості здійснення перекладу?

а) так (90%);

б) ні;

в) не завжди (10%).

10. Чи забезпечувалося головуючим Ваше право знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких Ви брали участь, і подавати до них зауваження?

а) так (15%);

б) ні (5%);

в) не завжди (10%);

г) не виникало такої необхідності (70%).

11. Перед початком процесуальної дії суддя пересвідчувався в особі і компетентності, з'ясовував Ваші стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком?

а) так (80%);

б) ні (10%);

в) не завжди (10%).

12. Чи було роз'яснено головуючим судового засідання Вам права і обов'язки перед початком процесуальної дії?

а) так (70%);

б) ні (15%);

в) не завжди (15%).

13. Що, на Ваш погляд, необхідно для поліпшення взаємодії у рамках «головуючий у судовому провадженні – перекладач»?

а) створення необхідної інформаційної бази (10%);

б) вивчення та поширення міжнародного досвіду (20%);

в) розроблення методичних рекомендацій щодо взаємодії (40%);

г) встановлення на законодавчому рівні заохочення та критерій оцінки щодо взаємодії (30%);

д) установлення відповідальності за ухилення від взаємодії.

Додаток З

Анкета
для опитування експертів про проблеми процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 20 експертів.

1. Як ви можете оцінити взаємодію з головуючим у кримінальному провадженні?

а) «незадовільно» (відсутня взаємодія) (20%);
б) «задовільно» (взаємодія існує, але вона не завжди є ефективною) (30%);
в) «добре» (здебільшого ефективна) (40%);
г) «відмінно» (10%).

2. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії?

а) недосконаліть нормативного регулювання взаємодії (10%);
б) відсутність зацікавленості у взаємодії (10%);
в) складність організації зазначеної взаємодії (80%);
г) ваша відповідь.

3. Чи часто порушує головуючий у судовому провадженні діловий дрес-код судді?

а) так;
б) ні (5%);
в) інколи (5%);
г) ніколи не було на моїй практиці (90%).

4. Чи часто порушує, на Вашу думку, головуючий у судовому провадженні правила професійної суддівської етики?

а) так;
б) ні (10%);
в) інколи (20%);
г) ніколи не було у моїй практиці (70%).

5. Наскільки часто виникає необхідність заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи?

а) дуже часто;
б) часто(70%);
в) рідко (30%);
г) не виникала ніколи.

6. Наскільки часто головуючий у судовому провадженні задовольняє Ваші клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи?

а) завжди (70%);
б) часто (25%);
в) рідко;
г) ніколи (5%).

7. Наскільки часто головуючий у судовому провадженні під час судового розгляду за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу доручає проведення експертизи?

а) завжди (70%);
б) часто (20%);
в) рідко (5%);
г) ніколи (5%).

8. Чи зловживає, на Вашу думку, головуючий суддя своїми процесуальними повноваженнями?

а) так;
б) ні (90%);
в) інколи (10%);
г) часто.

9. Чи мали місце випадки неповаги до Вас з боку головуючого?

а) так;
б) ні (30%);
в) інколи (70%);
г) часто.

10. Чи дотримується головуючий процедури щодо приведення до присяги?

а) так (95%);
б) ні;
в) не завжди (5%).

11. Чи дотримується головуючий встановленого ч.2 ст.356 КПК України процесуального порядку щодо допиту? (згідно ч. 2 ст.356 КПК України, експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, - сторона захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та законними

представниками, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головуючим та суддями).

а) так (80%);

б) ні (10%);

в) не завжди (10%).

12. Що, на Ваш погляд, необхідно для поліпшення взаємодії у рамках «головуючий у судовому провадженні – судовий експерт»?

а) створення необхідної інформаційної бази (55%);

б) вивчення та поширення міжнародного досвіду (30%);

в) розроблення методичних рекомендацій щодо взаємодії (10%);

г) передбачити заохочення та критерії оцінки щодо взаємодії (5%);

д) установлення відповідальності за ухилення від взаємодії.

Додаток И

Анкета для опитування адвокатів про проблеми процесуального статусу головуючого в судовому засіданні суду першої інстанції

Усього в анонімному анкетуванні взяли участь 20 адвокатів.

1. Як ви можете оцінити взаємодію з головуючим у кримінальному провадженні?

а) «незадовільно» (відсутня взаємодія);

б) «задовільно» (взаємодія існує, але вона не завжди є ефективною) (30%);

в) «добре» (здебільшого ефективна) (45%);

г) «відмінно» (25%).

2. Що, на Ваш погляд, перешкоджає повноцінному здійсненню взаємодії?

а) недосконаліть нормативного регулювання взаємодії (60%);

б) відсутність зацікавленості у взаємодії (30%);

в) складність організації зазначеної взаємодії (10%);

г) ваша відповідь.

3. Наскільки ефективно, на Вашу думку, головуючий керує ходом судового засідання?

а) у повному обсязі (90%);

б) частково (5%);

в) взагалі неефективно (5%).

4. Чи часто порушує головуючий у судовому провадженні діловий дрес-код судді?

а) так;

б) ні (25%);

в) інколи (20%);

г) ніколи не було на моїй практиці(55%).

5. Чи часто порушує, на Вашу думку, головуючий у судовому провадженні правила професійної суддівської етики?

а) так (3%);

б) ні (47%);

в) інколи (10%);

г) ніколи не було у моїй практиці (40%).

6. Чи було надано головуючим у судовому засіданні Вам усі можливості обґрунтувати свою позицію?

а) у повному обсязі (60%);

б) частково (35%);
в) ні (5%).

7. Чи зловживає, на Вашу думку, головуючий суддя своїми процесуальними повноваженнями?

а) так (10%);
б) ні (85%);
в) інколи (5%);
г) часто.

8. Чи мали місце випадки неповаги до Вас, як до сторони захисту, з боку головуючого?

а) так (15%);
б) ні (50%);
в) інколи (35%);
г) часто.

9. З якими проявами неповаги з боку головуючого Вам доводилося зіштовхуватися:

а) перебивання промови шляхом уточнення якихось дрібних обставин (45%);
б) спонукання до швидкого висловлювання (40%);
в) підвищення голосу (5%);
г) застосування зауважень двозначного характеру (10%);
д) Ваш варіант

10. Чи доводилося Вам спостерігати нетактовне і зневажливе ставлення суду до Вашого клієнта?

а) так;
б) ні (90%);
в) 50/50 (10%).

11. Чи було вжито головуючим суддею належних заходів щодо припинення прояву зневаги до Вашого клієнта з боку інших учасників процесу (якщо такі були на Вашій практиці)?

а) так (60%);
б) ні (10%);
в) таких проявів за час моєї професійної діяльності як адвоката не було (30%).

12. Наскільки часто судді при розгляді справ йдуть на порушення вимог процесуального права:

а) постійно;
б) часто (5%);
в) іноді (10%);

г) майже ніколи (70%);
д) важко сказати (10%).

13. Що, на Вашу думку, є основною причиною порушення головуючим вимог процесуального закону:

а) нераціональність та недосконаліть закону (60%);
б) бажання суддів спростити собі життя (20%);
в) незнання суддями закону;
г) відсутність належного механізму притягнення до відповідальності (20%);
д) Ваш варіант

14. Чи траплялися випадки відмови головуючого суду заслуховувати Ваших свідків, як сторони захисту, у той час як свідків опонента було заслухано та допущено їхні свідчення з тих питань, які раніше суд визначив як «очевидні»?

а) так (10%);
б) ні (90%).

17. Що, на Ваш погляд, необхідно для поліпшення взаємодії у рамках «головуючий у судовому провадженні – адвокат»?

а) створення необхідної інформаційної бази (35%);
б) вивчення та поширення міжнародного досвіду (30%);
в) розроблення методичних рекомендацій щодо взаємодії (20%);
г) законодавче встановлення форми заохочення взаємодії (15%);
д) установлення відповідальності за ухилення від взаємодії.

Додаток Р

Акти впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,
заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ

«30» 10 2020 р.

АКТ
про впровадження результатів дисертації Ламбуцької Тетяни Олександрівни «Процесуальний статус головуючого у судовому засіданні суду першої інстанції в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника навчально-методичного відділу Колодейчак С.І., (голова комісії), завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук Макарова М.А., завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента Самодіна А.В., склала цей акт про те, що результати дисертації Ламбуцької Тетяни Олександрівни «Процесуальний статус головуючого у судовому засіданні суду першої інстанції в Україні» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Ламбуцької Т.О. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема у системі професійної освіти слідчих і прокурорів, при викладанні відповідних навчальних дисциплін та під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Голова комісії: **Станіслава КОЛОДЕЙЧАК**

Члени комісії:
доктор юридичних наук **Марк МАКАРОВ**

кандидат юридичних наук,
доцент **Артем САМОДІН**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Декан факультету № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Олександр МУЗИЧУК

« 23 » вересня 2020 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Комісія у складі:

заступника декана з навчально-методичної роботи факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента **Невядовського В.О.** (голова);

завідувача кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ доктора юридичних наук, професора **Юхна О.О.**;

професора кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора **Степанюка Р.Л.**

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Ламбуцької Тетяни Олександрівни на тему: «Процесуальний статус головуючого у судовому засіданні в Україні», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право використовуються в освітньому процесі Харківського національного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Досудове розслідування», «Доказування у кримінальному провадженні», «Криміналістика», «Методика розслідування злочинів», «Особливості тактики проведення окремих слідчих дій».

Внесені автором до зазначених лекційних матеріалів доповнення підготовлені на достатньому теоретичному та методичному рівні та ґрунтуються на результатах проведеного автором глибокого дослідження чинного законодавства, практики проведення судових засідань в Україні, у зв'язку з чим можуть бути впроваджені в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ, а також використані у науково-дослідній роботі слухачів, студентів та курсантів.

Результати дисертаційного дослідження Ламбуцької Тетяни Олександрівни на тему: «Процесуальний статус головуючого у судовому засіданні в Україні» мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість, сприятимуть удосконалення процесуального статусу головуючого у судовому засіданні в Україні.

Члени комісії:

Владислав НЕВЯДОВСЬКИЙ

Олександр ЮХНО

Руслан СТЕПАНЮК

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Факультет №1 ХНУВС
_____ «___» _____ 20___ р.

Паперова копія електронного документа

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правоохоронної діяльності

01008, м.Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

Ректору Національної академії внутрішніх справ
Чернею В.В.
пл. Солом'янська,
м. Київ,
03035

Шановний Володимире Васильовичу!

У Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності опрацьовано дисертаційне дослідження підготовлене Ламбуцькою Т.О. на тему: «Процесуальний статус головуючого в судовому засіданні в Україні».

Повідомляємо, що інформація викладена у вищезазначеному дослідженні доведена до відома народних депутатів України – членів Комітету для врахування при подальшому вдосконаленні чинного законодавства.

З повагою

Голова Комітету **Д. Монастирський**

СЕДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Підписувач: Монастирський Денис Анатолійович
Сертифікат: 58B2D9E2F90d302B04c0b69bACD1F21.0.4758820c
Дійсний до: 16.03.2022 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
№ 04-27/12-2020-222106 від 26.11.2020
270502